This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

XLII ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ XLII

ГОДИШЊИЦА
НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

КЊИГА XIX

У БЕОГРАДУ
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ
1899.

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

STACKS
JUL 15 1978

ОДБОР
ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

Председник: *М. Ђ. Милићевић*
Деловођа и благајник: *Жив. П. Симић.*

Чланови:

Стојан Новаковић
Чедом. Мијатовић
Стојан Бошковић
Митрополит Инокентије
Свет. Николајевић
Стев. Д. Поповић
Момчило Иванић
Срета Стојковић
Љуб. Ковачевић

До сада помрли чланови одбора:

Јован Анђелковић
Ђорђе Малетић
Коста Маринковић
Др. Јосиф Панчић
К. С. Протић
Сава Сретеновић
Ђуро Даничић
Мита Ракић
Светислав Вуловић.

ШТА ИМА У ОВОЈ КЊИЗИ

Део први:

Записници Одбора Чупићеве Задужбине.

Део други:

СТРАНА

1. **Развитак породице и њене фазе,** од *др-а Манојла Смиљаника* 1
2. **„Шумадинка,“** културно-историјска слика, од *Андре Гавриловића* 25
3. **Леђан-Град,** географско-историчка студија, од *Синише* . 100
4. **Приложак проучавању српске народне поезије,** од *Андре Гавриловића* 116
5. **Из Србијанке Симе Милутиновића „Основање учишта“,** са коментаром, од *Драг. С. Милутиновића* . . 133
6. **Ка биографији П. П. Његоша,** од *Андре Гавриловића* 158
7. **Букуља и Венчац,** географско-историјска скица (са картицом и пет слика), од *генерала Јов. Мишковића* . . 203
8. **Путне и друге белешчице,** од *М. Ђ. Миличевића* . . 228
9. **Врхлаб-Беласица и Жупа Врховина,** од *Авр. Н. Поповића* 241

I. ДЕО

ГОДИШЊИ САСТАНАК ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

ДРЖАН 31. ЈАНУАРА 1899. ГОДИНЕ

У БЕОГРАДУ

Били су: председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Митрополит Инскентије, Ст. Бошковић, Ст. Д. Поповић, Жив. П. Симић, Момчило Иванић и Љуб. Ковачевић.

1.

Председник отварајући састанак напомену да је Одбор у току прошле године изгубио једнога од првих својих чланова, Светислава Вуловића, који је за све то дуго време био и врло ревностан и врло користан и по својој мирољубивости врло погодан члан Одбора. На своме годишњем састанку Одбор ће учинити своју дужност, ако са учешћем помене свога упокојеног члана.

Чланови Одбора одазваше се уставши и рекавши: Бог да му душу прости!

2.

Деловођа и благајник Одборов, Жив. П. Симић прочита извештај о раду Одборову и стању фонда, као што следује:

Књижевни рад Одборов у прошастој години, из обзира на новчано стање, ограничио се на приређење и издање Годишњице, и књига XVIII Годишњице налази се пред Одбором готова. На састанцима Одборовим у прошастој години приказани су, оцењени и примљени за Годишњицу чланци: 1. *Задружна кућа на селу,* од М. Ђ. Милићевића. — 2. *Васојевићи, Полимље, Метохија,* белешке Милоша Велимировића свештеника пиротског. — 3. *Школе и ширење писмености у држави Немањића,* од Миленка Вукићевића. — 4. *Белешке о варијантима српских народних песама,* од Андре Гавриловића. — 5. *Из Србијанке Симе Милутиновића „Благоразумија сила“* с коментаром Драгутина С. Милутиновића. — 6. *Некролог члану Одбора Свет. Вуловићу,* од Момчила Иванића. Чланак: *Трговачки центри и путови по српским земљама у средњем веку и у турско време,* од Петра Косовића и Михаила Миладиновића није могао ући у ову књигу Годишњице, јер је она од претходних чланака већ изнела 20 и по табака, а према одлуци Одборовој од 31. јануара прошле године Годишњице не треба да буду веће од 20 табака.

Новчано стање Задужбине је овако:

1. Код Управе Фондова стоји непокретни капитал у злату . , ... 72.000
2. У лозовима номинална вред. 120 фор. 240

Свега непокретног капигала 72.240

3. Покретног капитала претекло из године 1897. динара . . . . 107·19
4. Примљено у год. 1898. динара 4.037·75

Свега покретног капитала 4.144·94

5. На хонораре, штампу и остале трошкове издато у год. 1898 и 1899. динара . . . . . 1.652·75
6. Остаје готовине за пренос у 1899 динара . . . . . 2.492·19

Саслушавши извештај Одбор одреди г. г. Ст. Д. Поповића и Момчила Иванића да прегледају благајникове рачуне и о њима реферују.

3.

Г. Г. Ст. Д. Поповић и Момчило Иванић прегледаше рачуне и реферовaше да су у свему исправни.

Одбор прими на знање њихов извештај и разреши благајника од даље одговорности за те рачуне.

4.

Вођена је реч о том што се мало распродају Годишњице и ако им је вредност велика а продајна цена тако мала (2 динара). И пошто су Годишњице од Главног Просветног Савета и од г. Министра

просвете препоручене за књижнице како средњих тако и *основних школа*, то је Одбор одлучио да се свима надзорницима основних школа пошаље по једна књига Годишњице с молбом да настану да се књижнице основних школа снабдеју Годишњицама.

5.

Да би Годишњица постала што више позната Одбор је одлучио да се Годишњица шиље научним друштвима и знатнијим научницима словенским на захтев којега члана Одборова.

6.

Приказан је чланак „Срби и Српкиње у Призрену добротвори свога народа,“ од Призренца.

Дат је на прочитање и оцену Момчилу Иванићу.

7.

Председник позива Одбор да избере нову Управу.

Одбор одлучи да М. Ђ. Милићевић остане и даље председник, а Жив. П. Симић — деловођа и благајник.

Председник
М. Ђ. Милићевић

Деловођа
Жив. П. Симић

САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ
ДРЖАН 22. ЈУНА 1899.
У БЕОГРАДУ

Били су: председник М. Ђ. Милићевић; чланови: АЕ. Митрополит Инокентије, Ст. Бошковић, Ст. Д. Поповић, Жив. П. Симић, Момчило Иванић, Срета Ј. Стојковић, Љуб. Ковачевић.

1.

Приказан је за Годишњицу чланак „Шумадинка,“ културно-историјска слика од Андре Гавриловића.

Примљен је за XIX Годишњицу.

2.

Приказан је за Годишњицу чланак „Развитак породице и њене фазе,“ од др-а М. Смиљанића.

Примљен је за XIX Годишњицу.

3.

Приказан је за Годишњицу чланак „Приложак проучавању српске народне поезије“ од Андре Гавриловића.

Примљен је за XIX Годишњицу.

4.

Приказан је за Годишњицу: Из Србијанке Симе Милутиновића Сарајлије спев „Основање Учишта“ са коментаром Драг. С. Милутиновића.

Примљен је за XIX Годишњицу.

5.

Приказана је за Годишњицу белешка „Ка биографији П. П. Његоша,“ од Андре Гавриловића.

Примљена је за XIX Годишњицу.

6.

Приказан је и читан спис „Кнез Милош у причама“ књига друга, од М. Ђ. Милићевића.

Одлучено је да се наштампа засебно о трошку Чупићеве задужбине у онолико егземплара, у колико је наштампана и прва књига.

7.

Прочитано је писмо Лазара Богдановића, свештеника из Осека, који моли Одбор да му да бесплатно Чупићеве Годишњице.

По објашњењу г. Момчила Ивапића да је то човек који се радо бави проматрањем старина те

ће му Годишњица бити од помоћи, одлучено је да му се од Годишњице пошљу оне књиге којих још има на стоваришту.

С тим је састанак закључен.

Председник
М. Ђ. Милићевић

Деловођа
Жив. П. Симић

Напомена. Чланке г. Мишковића и г. Милићевића примила је накнадно Управа, а чланак »Врхлаб«, по прегледу г. Љуб. Ковачевића.

II. ДЕО

РАЗВИТАК ПОРОДИЦЕ И ЊЕНЕ ФАЗЕ

Као још и многа друга питања из упоредне Етнографије исто се тако ни ово питање о постанку и развитку породице не може за решено сматрати. Сви досадањи покушаји да се оно на научној основи реши могу за неуспешне важити, јер резултати и закључци, до којих се до данас дошло, јесу хипотезе, које ће по свој прилици још много времена и студије требати, док научне теорије постану. Истина је да ово питање и није из далеке прошлости а први одговори на њега падају скоро у наше доба, када се као последица експанзије европских парода појављује колонизација и европизирање некултурних народа. Па и сама Етнографија, која је у највише случајева била претеча колонизације, има, како изгледа, за њен постанак много европској експанзији да благодари. Етнографија и колонизација и по задацима својим морају напоредо да иду. Истина да прва може без друге да опстане, али је истина и то, да је Етнографија у своме развитку много колонизацијом убрзана била. Колонизација пак, ако хоће да буде успешна и од трајне вредности, мора пустити Етнографију напред, да јој пут утре, иначе њени ће успеси бити напослетку крунисани са неуспесима. Скоро

сви стари грчки философи били су у исто време географи и по мало и етнографи, исто тако и имена Етнографија и Етнологија старог су порекла, али се ипак за то Етнографија, као наука, као главни предмет занимања људи, има сматрати као новорођенче деветнаестог века. Она се у почетку бавила са некултурним народима, у њима свој материјал налазила, на њима се снажила и развијала. Доцније је своју област и на културне народе проширила и данас, тако рећи, модом свих културних народа постала. Границе области ове дисциплине нису до данас тачно одређене. Тек свакојако, погрешно је рећи да је Етнографија већим делом наука садашњости, и да се у прошлост само до почетка Археологије продужује. Из предмета, који се овде третира, видеће се да се Етнографија бави и питањима из најстарије прошлости и да се иста помоћу ње најлакше решавају. Решење би, што се специјално овог питања тиче, било много лакше и много поузданије, кад би културно стање тако званих некултурних народа било приближније стању првобитног човека. Међу тим и ако до данас није европска култура продрла у све насељене крајеве земље, и ако на свима континентима, сем европског, наилазимо на релативно врло некултурне народе, ипак не познајемо ни један народ, који би макар и приближно могао бити веран преставник првобитног народа. Сви ови „дивљаци“, „варвари“, „некултурни народи“ или како их још не зову, имају извесну културу. Сви они знају ако не за већи, а оно сигурно за велики део културних заједничких тековина. Али поред свега тог, њихово целокупно културно стање стоји несравњиво ниже од источно-

европских народа, културно стање пак ових ниже од културног стања западно-европских народа и т. д. Из овог излази да је један народ у толико ближе првобитном стању, у колико он на културним степеницама ниже стоји. Циљ културе у етнографском погледу је са свим прост и једностран. Бришући народне етнографске особине, она тежи да и у антрополошком погледу доведе све на један заједнички ниво, да све расе, колико их данас има, изједначи у њиховим разликама и у једну расу слије; у кратко, у културном развијању и усавршавању човечанство тежи у етнографском и антрополошком погледу својој полазној тачки — једној раси.* Само један мали пример довољан ће бити наведено да објасни. Погледајмо наш народ овако, како данас стоји и сравнимо га са српским народом не из времена краља Милутина или цара

* Питање о постанку човека расправљано је у првој половини овога века са највећом жестином и ватром. Моногенисте, међу којима је Катрваж најглавнији, заступаху мишљење, да је човек под упливом једне непознате силе само на једном месту постао, да је дакле постала само једна врста бића човечанског, из које су се доцније све расе под разним природним условима развиле. Поборници противног правца, полигенисте, међу којима је Агасиц вођ, признаваху такође једну вишу силу, која је човека створила, али не на једном, већ на осам разних места, која у сваком погледу разне фауне и флоре имаћаху. Данас пак преовлађује моногенизам, али не онај, који је Катрваж заступао, већ један са свим нови — трансформизам, који је по свом главном заступнику име *Дарвинизам* добио. Творац овог правца јесте управо француски научењак Ламарк, који још 1808 год. главне мисли овом правцу даде. Врло велики део природњака из прве половине овог века беху најревносније присталице Ламаркове. Кад 1859 Дарвин напред ступи нађе он све готово за његову теорију, на коју са свим другим путем од оног Ламарковог дође. Главно из ове теорије, што се нас овде највише тиче, јесте то, да је човек постепеним усавршавањем једне врсте мајмуна из ове морао постати, другим речима да је првобитно само једна раса морала постојати, а не више као што су полигенисте мислиле. Да пак ни Дарвинова теорија без приличног броја противника није, не треба напомињати.

Душана, већ с оним из доба Карађорђа и Милоша Великог. Колико нпр. има данас процената становништва у Краљевини Србији, које носи чисту српску ношњу, израђену у српској кући. И ко би опет смео са сигурношћу тврдити, да ће при модерном развитку светске индустрије и овако наглом усавршавању саобраћајних срестава бити после 50 год. макар и 5% становништва у Србији у народној ношњи. Погледајмо и на друге народне етнографске одлике: на типове кућа и њихове међусобне односаје, на кућне, пољске и друге алате и начин њихове употребе, на разна предања, навике и обичаје и њихово географско распростирање и т. д. па ћемо опет видети једно и исто: само брзу промену, изазвану наглим развитком индустрије и продирањем европске куктуре. У колико је становништво удаљеније са својим стаништима од јако саобраћајних група и великих тачака насељености и у колико је остало више заклоњено од таласа европске културе, у толико је више било у стању сачувати народне карактерне особине, у толико је остало вернији преставник чистог народног типа. Према свему томе лако је појмити за што се за студију етнографских питања бирају крајеви у народу, који су најзатуренији и страном утицају најмање изложени били. С друге пак стране, како се цело човечанство има и мора као једна целина сматрати, јасно је да је за потпуно разумевање етнографских особина ма којег културног народа неопходно потребна претходна студија и познавање етнографских особина некултурних народа. Свака од тих особина има своју историју развитка, чијим се упознавањем и описом бави једна грана Етнографије, која се упоредна Етнографија или кратко Етнологија зове. Упознавањем тих особина прво код некултурних

народа долазимо у могућност да их не само код разних народа сравњујемо него и да ток њихова развитка видимо и на тај начин њихово значење и код културних народа разумемо. И питање о постанку и развитку породице може се, како изгледа, једино тим путем решити. И овде ће данашњи брачни обичаји некултурних народа бити водиља од првих зачетака породице па до највишег ступња, на коме се она данас код културних народа налази. Овде нам се на првом месту намеће питање, какво је управо могло бити друштвено стање човечије пре постанка породице? Одговори на њега већим су делом хипотезе, које није тешко оборити, али је тешко друге, боље поставити. Претпоставити пробитног човска пре постанка породице као изолирану индивидуу, није могућа ствар. Урођени нагон ка дружењу, који се и код многих животиња најпрецизније извршује, мора се без сумње и човеку признати. С друге пак стране, несавршено оружје у борби против дивљих животиња, за које из палеонтологије знамо да су у добу човекова постанка, већим делом крупније, многобројније и опасније биле, гонило је човека да се и без поменуте урођености удружује. То удружење није могло престављати ни једно друго друштвено стање већег степена, већ обичне хорде или, како Рацел каже, стада без икакве чвршће везе. (Ratzel Völkerkunde II. Bd. S. 107). Овакве, једино из практичне користи образоване гомиле, нису могле имати никакву форму породице, а најмање форму, која би данашњој и приближно слична била. После полног сношаја и задовољења, човек и жена се растајаху без икакве утврђене намере, да се још који пут у истој цељи састану. Овакву претпоставку потпуно неуређеног брачног живота Рацел

пориче и у крајњем случају допушта групе бракова, о којима ће ниже речи бити. Међу тим, имајући у виду факат да још и данас код многих некултурних племена на Новом Селанду, у Сев. Америци, на Андаманским и Никобарским Острвима у Инђијском Океану влада потпун комунизам жена, (Hellwald Fr. Der vorgesch. Mensch. Ursp. und Entwickelung d. Menschengeschlechtes 1880 S. 67.) даје нам ипак повода у неколико веровати да је хетеризам најстарији облик брачног живота и да су сви народи кроз тај ступањ морали проћи. Осим тога о стању потпуне заједнице жена имамо у последње време велике потврде и из путничких извештаја о многим афричким народима. Из овог следује, да је погрешно жену и мужа узимати за првобитну основицу породице, јер, као што напоменух, жена беше после оплођења увек од мужа остављена, а њено прво друштво, које ју интимније везиваше, било је њено дете. Мати храњаше и неговаше децу, а деца познаваху матер. С мужем је друкчије било. Нити њега жена знађаше, нити деца познаваху. Он је био свима непозната личност, која је из гомиле долазила, и у гомилу одлазила. Услед тога морала је постојати чвршћа веза између матере и деце, него између матере и ма кога другог. Деца су пак могла бити наследници само матере, услед чега се опет право наследства по матери морало развити. Колико је времена трајало такво стање породице не може се знати, а да се морало мењати и усавршавати о томе нас уверава данашње породично стање културних народа. Да се доцнији ток породице а с њом и културног стања може с много више истине дискутовати припада неоспорна заслуга американском научењаку Моргану. Овде морам одмах напоменути да је теорија Морганова о развитку поро-

дице поред великог броја ревносних присталица стекла прилично доста и противника, међу којима је Старке (Starke, Die primitive Familie 1888) најзнатнији. Суштина Морганове теорије има се у најкраћим потезима од прилике овако схватити: сви народи вишег ступња културе морали су у социјалном и културном погледу проћи кроз једне и исте фазе развића, другим речима, данашње социјално и културно стање „некултурних“ народа даје нам слику стања, кроз које су сви културни народи морали проћи, док су се до висине културних народа уздигли. Противници Морганове теорије мисле, да се човечанство није могло кретати тако једностраним путем, већ, да су путеви његови врло разнолики били и да су народи под утицајем разних околности и природних услова разно се развијали, другим речима, да је породица код разних народа под упливом разних околности различно се морала развијати. Не упуштајући се да овде детаљније изнесем доказе против теорије Морганове, ја ћу моје излагање о развитку и фазама породице чинити баш на основу његове теорије. Његова је теорија постала на основу дугог практичног изучавања ирокеског племена Сенека, које беше настањено у држави Њујорку. Од овог племена беше Морган узет под своје, где проведе у истом више година. Интересна крвна сродства и појаве породичног развитка, које он у овом племену откри, с највећом вештином и приљежношћу проучи и у делу Ansient Society or Researches in the Lines of Human Progres etc. London 1877 (нем. превод Die Urgesellschaft von L. H. Morgan) описа, дадоше доцније повода вођама немачких социјалиста, Марксу и Енгелсу, да та открића тенденциозно употребе. Да

II. ДЕО

РАЗВИТАК ПОРОДИЦЕ И ЊЕНЕ ФАЗЕ

Као још и многа друга питања из упоредне Етнографије исто се тако ни ово питање о постанку и развитку породице не може за решено сматрати. Сви досадањи покушаји да се оно на научној основи реши могу за неуспешне важити, јер резултати и закључци, до којих се до данас дошло, јесу хипотезе, које ће по свој прилици још много времена и штудије требати, док научне теорије постану. Истина је да ово питање и није из далеке прошлости а први одговори на њега падају скоро у наше доба, када се као последица експанзије европских народа појављује колонизација и европизирање некултурних народа. Па и сама Етнографија, која је у највише случајева била претеча колонизације, има, како изгледа, за њен постанак много европској експанзији да благодари. Етнографија и колонизација и по задацима својим морају напоредо да иду. Истина да прва може без друге да опстане, али је истина и то, да је Етнографија у своме развитку много колонизацијом убрзана била. Колонизација пак, ако хоће да буде успешна и од трајне вредности, мора пустити Етнографију напред, да јој пут утре, иначе њени ће успеси бити напослетку крунисани са неуспесима. Скоро

сви стари грчки философи били су у исто време географи и по мало и етнографи, исто тако и имена Етнографија и Етнологија старог су порекла, али се ипак за то Етнографија, као наука, као главни предмет занимања људи, има сматрати као новорођенче деветнаестог века. Она се у почетку бавила са некултурним народима, у њима свој материјал налазила, на њима се снажила и развијала. Доцније је своју област и на културне народе проширила и данас, тако рећи, модом свих културних народа постала. Границе области ове дисциплине нису до данас тачно одређене. Тек свакојако, погрешно је рећи да је Етнографија већим делом наука садашњости, и да се у прошлост само до почетка Археологије продужује. Из предмета, који се овде третира, видеће се да се Етнографија бави и питањима из најстарије прошлости и да се иста помоћу ње најлакше решавају. Решење би, што се специјално овог питања тиче, било много лакше и много поузданије, кад би културно стање тако званих некултурних народа било приближније стању првобитног човека. Међу тим и ако до данас није европска култура продрла у све насељене крајеве земље, и ако на свима континентима, сем европског, наилазимо на релативно врло некултурне народе, ипак не познајемо ни један народ, који би макар и приближно могао бити веран преставник првобитног народа. Сви ови „дивљаци“, „варвари“, „некултурни народи“ или како их још не зову, имају извесну културу. Сви они знају ако не за већи, а оно сигурно за велики део културних заједничких тековина. Али поред свега тог, њихово целокупно културно стање стоји несравњиво ниже од источно-

европских народа, културно стање пак ових ниже од културног стања западно-европских народа и т. д. Из овог излази да је један народ у толико ближе првобитном стању, у колико он на културним степеницама ниже стоји. Циљ културе у етнографском погледу је са свим прост и једностран. Бришући народне етнографске особине, она тежи да и у антрополошком погледу доведе све на један заједнички ниво, да све расе, колико их данас има, изједначи у њиховим разликама и у једну расу слије; у кратко, у културном развијању и усавршавању човечанство тежи у етнографском и антрополошком погледу својој полазној тачки — једној раси.* Само један мали пример довољан ће бити наведено да објасни. Погледајмо наш народ овако, како данас стоји и сравнимо га са српским народом не из времена краља Милутина или цара

* Питање о постанку човека расправљано је у првој половини овога века са највећом жестином и ватром. Моногенисте, међу којима је Катрваж најглавнији, заступаху мишљење, да је човек под упливом једне непознате силе само на једном месту постао, да је дакле постала само једна врста бића човечанског, из које су се доцније све расе под разним природним условима развиле. Поборници противног правца, полигенисте, међу којима је Агасиц вођ, признаваху такође једну вишу силу, која је човека створила, али не на једном, већ на осам разних места, која у сваком погледу разне фауне и флоре имаћаху. Данас пак преовлађује моногенизам, али не онај, који је Катрваж заступао, већ један са свим нови — трансформизам, који је по свом главном заступнику име *Дарвинизам* добио. Творац овог правца јесте управо француски научењак Ламарк, који још 1808 год. главне мисли овом правцу даде. Врло велики део природњака из прве половине овог века беху најревносније присталице Ламаркове. Кад 1859 Дарвин напред ступи нађе он све готово за његову теорију, на коју са свим другим путем од оног Ламарковог дође. Главно из ове теорије, што се нас овде највише тиче, јесте то, да је човек постепеним усавршавањем једне врсте мајмуна из ове морао постати, другим речима да је првобитно само једна раса морала постојати, а не више као што су полигенисте мислиле. Да пак ни Дарвинова теорија без приличног броја противника није, не треба напомињати.

Душана, већ с оним из доба Карађорђа и Милоша Великог. Колико нпр. има данас процената становништва у Краљевини Србији, које носи чисту српску ношњу, израђену у српској кући. И ко би опет смео са сигурношћу тврдити, да ће при модерном развитку светске индустрије и овако наглом усавршавању саобраћајних срестава бити после 50 год. макар и 5% становништва у Србији у народној ношњи. Погледајмо и на друге народне етнографске одлике: на типове кућа и њихове међусобне односаје, на кућне, пољске и друге алате и начин њихове употребе, на разна предања, навике и обичаје и њихово географско распростирање и т. д. па ћемо опет видети једно и исто: само брзу промену, изазвану наглим развитком индустрије и продирањем европске куктуре. У колико је становништво удаљеније са својим стаништима од јако саобраћајних група и великих тачака насељености и у колико је остало више заклоњено од таласа европске културе, у толико је више било у стању сачувати народне карактерне особине, у толико је остало вернији преставњик чистог народног типа. Према свему томе лако је појмити за што се за студију етнографских питања бирају крајеви у народу, који су најзатуренији и страном утицају најмање изложени били. С друге пак стране, како се цело човечанство има и мора као једна целина сматрати, јасно је да је за потпуно разумевање етнографских особина ма којег културног народа неопходно потребна претходна студија и познавање етнографских особина некултурних народа. Свака од тих особина има своју историју развитка, чијим се упознавањем и описом бави једна грана Етнографије, која се упоредна Етнографија или кратко Етнологија зове. Упознавањем тих особина прво код некултурних

народа долазимо у могућност да их не само код разних народа сравњујемо него и да ток њихова развитка видимо и на тај начин њихово значење и код културних народа разумемо. И питање о постанку и развитку породице може се, како изгледа, једино тим путем решити. И овде ће данашњи брачни обичаји некултурних народа бити водиља од првих зачетака породице па до највишег ступња, на коме се она данас код културних народа налази. Овде нам се на првом месту намеће питање, какво је управо могло бити друштвено стање човечије пре постанка породице? Одговори на њега већим су делом хипотезе, које није тешко оборити, али је тешко друге, боље поставити. Претпоставити пробитног човека пре постанка породице као изолирану индивидуу, није могућа ствар. Урођени нагон ка дружењу, који се и код многих животиња најпрецизније извршује, мора се без сумње и човеку признати. С друге пак стране, несавршено оружје у борби против дивљих животиња, за које из палеонтологије знамо да су у добу човекова постанка, већим делом крупније, многобројније и опасније биле, гонило је човека да се и без поменуте урођености удружује. То удружење није могло престављати ни једно друго друштвено стање већег степена, већ обичне хорде или, како Рацел каже, стада без икакве чвршће везе. (Ratzel Völkerkunde II. Bd. S. 107). Овакве, једино из практичне користи образоване гомиле, нису могле имати никакву форму породице, а најмање форму, која би данашњој и приближно слична била. После полног сношаја и задовољења, човек и жена се растајаху без икакве утврђене намере, да се још који пут у истој цељи састану. Овакву претпоставку потпуно неуређеног брачног живота Рацел

пориче и у крајњем случају допушта групе бракова, о којима ће ниже речи бити. Међу тим, имајући у виду факат да још и данас код многих некултурних племена на Новом Селанду, у Сев. Америци, на Андаманским и Никобарским Острвима у Инђијском Океану влада потпун комунизам жена, (Hellwald Fr. Der vorgesch. Mensch. Ursp. und Entwickelung d. Menschengeschlechtes 1880 S. 67.) даје нам ипак повода у неколико веровати да је хетеризам најстарији облик брачног живота и да су сви народи кроз тај ступањ морали проћи. Осим тога о стању потпуне заједнице жена имамо у последње време велике потврде и из путничких извештаја о многим афричким народима. Из овог следује, да је погрешно жену и мужа узимати за првобитну основицу породице, јер, као што напоменух, жена беше после оплођења увек од мужа остављена, а њено прво друштво, које ју интимније везиваше, било је њено дете. Мати храњаше и неговаше децу, а деца познаваху матер. С мужем је друкчије било. Нити њега жена знађаше, нити деца познаваху. Он је био свима непозната личност, која је из гомиле долазила, и у гомилу одлазила. Услед тога морала је постојати чвршћа веза између матере и деце, него између матере и ма кога другог. Деца су пак могла бити наследници само матере, услед чега се опет право наследства по матери морало развити. Колико је времена трајало такво стање породице не може се знати, а да се морало мењати и усавршавати о томе нас уверава данашње породично стање културних народа. Да се доцнији ток породице а с њом и културног стања може с много више истине дискутовати припада неоспорна заслуга американском научењаку Моргану. Овде морам одмах напоменути да је теорија Морганова о развитку поро-

дице поред великог броја ревносних присталица стекла прилично доста и противника, међу којима је Старке (Starke, Die primitive Familie 1888) најзнатнији. Суштина Морганове теорије има се у најкраћим потезима од прилике овако схватити: сви народи вишег ступња културе морали су у социјалном и културном погледу проћи кроз једне и исте фазе развића, другим речима, данашње социјално и културно стање „некултурних“ народа даје нам слику стања, кроз које су сви културни народи морали проћи, док су се до висине културних народа уздигли. Противници Морганове теорије мисле, да се човечанство није могло кретати тако једностраним путем, већ, да су путеви његови врло разнолики били и да су народи под утицајем разних околности и природних услова разно се развијали, другим речима, да је породица код разних народа под упливом разних околности различно се морала развијати. Не упуштајући се да овде детаљније изнесем доказе против теорије Морганове, ја ћу моје излагање о развитку и фазама породице чинити баш на основу његове теорије. Његова је теорија постала на основу дугог практичног изучавања ирокеског племена Сенека, које беше настањено у држави Њујорку. Од овог племена беше Морган узет под своје, где проведе у истом више година. Интересна крвна сродства и појаве породичног развитка, које он у овом племену откри, с највећом вештином и приљежношћу проучи и у делу Ansient Society or Researches in the Lines of Human Progres etc. London 1877 (нем. превод Die Urgesellschaft von L. H. Morgan) описа, дадоше доцније повода вођама немачких социјалиста, Марксу и Енгелсу, да та открића тенденциозно употребе. Да

сви стари грчки философи били су у исто време географи и по мало и етнографи, исто тако и имена Етнографија и Етнологија старог су порекла, али се ипак за то Етнографија, као наука, као главни предмет занимања људи, има сматрати као новорођенче деветнаестог века. Она се у почетку бавила са некултурним народима, у њима свој материјал налазила, на њима се снажила и развијала. Доцније је своју област и на културне народе проширила и данас, тако рећи, модом свих културних народа постала. Границе области ове дисциплине нису до данас тачно одређене. Тек свакојако, погрешно је рећи да је Етнографија већим делом наука садашњости, и да се у прошлост само до почетка Археологије продужује. Из предмета, који се овде третира, видеће се да се Етнографија бави и питањима из најстарије прошлости и да се иста помоћу ње најлакше решавају. Решење би, што се специјално овог питања тиче, било много лакше и много поузданије, кад би културно стање тако званих некултурних народа било приближније стању првобитног човека. Међу тим и ако до данас није европска култура продрла у све насељене крајеве земље, и ако на свима континентима, сем европског, наилазимо на релативно врло некултурне народе, ипак не познајемо ни један народ, који би макар и приближно могао бити веран преставник првобитног народа. Сви ови „дивљаци“, „варвари“, „некултурни народи“ или како их још не зову, имају извесну културу. Сви они знају ако не за већи, а оно сигурно за велики део културних заједничких тековина. Али поред свега тог, њихово целокупно културно стање стоји несравњиво ниже од источно-

европских народа, културно стање пак ових ниже од културног стања западно-европских народа и т. д. Из овог излази да је један народ у толико ближе првобитном стању, у колико он на културним степеницама ниже стоји. Циљ културе у етнографском погледу је са свим прост и једностран. Бришући народне етнографске особине, она тежи да и у антрополошком погледу доведе све на један заједнички ниво, да све расе, колико их данас има, изједначи у њиховим разликама и у једну расу слије; у кратко, у културном развијању и усавршавању човечанство тежи у етнографском и антрополошком погледу својој полазној тачки — једној раси.* Само један мали пример довољан ће бити наведено да објасни. Погледајмо наш народ овако, како данас стоји и сравнимо га са српским народом не из времена краља Милутина или цара

* Питање о постанку човека расправљано је у првој половини овога века са највећом жестином и ватром. Моногенисте, међу којима је Катрваж најглавнији, заступаху мишљење, да је човек под упливом једне непознате силе само на једном месту постао, да је дакле постала само једна врста бића човечанског, из које су се доцније све расе под разним природним условима развиле. Поборници противног правца, полигенисте, међу којима је Агасиц вођ, признаваху такође једну вишу силу, која је човека створила, али не на једном, већ на осам разних места, која у сваком погледу разне фауне и флоре имађаху. Данас пак преовлађује моногенизам, али не онај, који је Катрваж заступао, већ један са свим нови — трансформизам, који је по свом главном заступнику име *Дарвинизам* добио. Творац овог правца јесте управо француски научењак Ламарк, који још 1808 год. главне мисли овом правцу даде. Врло велики део природњака из прве половине овог века беху најревносније присталице Ламаркове. Кад 1859 Дарвин напред ступи нађе он све готово за његову теорију, на коју са свим другим путем од оног Ламарковог дође. Главно из ове теорије, што се нас овде највише тиче, јесте то, да је човек постепеним усавршавањем једне врсте мајмуна из ове морао постати, другим речима да је првобитно само једна раса морала постојати, а не више као што су полигенисте мислиле. Да пак ни Дарвинова теорија без приличног броја противника није, не треба напомињати.

Душана, већ с оним из доба Карађорђа и Милоша Великог. Колико нпр. има данас процената становништва у Краљевини Србији, које носи чисту српску ношњу, израђену у српској кући. И ко би опет смео са сигурношћу тврдити, да ће при модерном развитку светске индустрије и овако наглом усавршавању саобраћајних срестава бити после 50 год. макар и 5% становништва у Србији у народној ношњи. Погледајмо и на друге народне етнографске одлике: на типове кућа и њихове међусобне одношаје, на кућне, пољске и друге алате и начин њихове употребе, на разна предања, навике и обичаје и њихово географско распростирање и т. д. па ћемо опет видети једно и исто: само брзу промену, изазвану наглим развитком индустрије и продирањем европске куктуре. У колико је становништво удаљеније са својим стаништима од јако саобраћајних група и великих тачака насељености и у колико је остало више заклоњено од таласа европске културе, у толико је више било у стању сачувати народне карактерне особине, у толико је остало вернији преставник чистог народног типа. Према свему томе лако је појмити за што се за студију етнографских питања бирају крајеви у народу, који су најзатуренији и страном утицају најмање изложени били. С друге пак стране, како се цело човечанство има и мора као једна целина сматрати, јасно је да је за потпуно разумевање етнографских особина ма којег културног народа неопходно потребна претходна студија и познавање етнографских особина некултурних народа. Свака од тих особина има своју историју развитка, чијим се упознавањем и описом бави једна грана Етнографије, која се упоредна Етнографија или кратко Етнологија зове. Упознавањем тих особина прво код некултурних

народа долазимо у могућност да их не само код разних народа сравњујемо него и да ток њихова развитка видимо и на тај начин њихово значење и код културних народа разумемо. И питање о постанку и развитку породице може се, како изгледа, једино тим путем решити. И овде ће данашњи брачни обичаји некултурних народа бити водиља од првих зачетака породице па до највишег ступња, на коме се она данас код културних народа налази. Овде нам се на првом месту намеће питање, какво је управо могло бити друштвено стање човечије пре постанка породице? Одговори на њега већим су делом хипотезе, које није тешко оборити, али је тешко друге, боље поставити. Претпоставити пробитног човека пре постанка породице као изолирану индивидуу, није могућа ствар. Урођени нагон ка дружењу, који се и код многих животиња најпрецизније извршује, мора се без сумње и човеку признати. С друге пак стране, несавршено оружје у борби против дивљих животиња, за које из палеонтологије знамо да су у добу човекова постанка, већим делом крупније, многобројније и опасније биле, гонило је човека да се и без поменуте урођености удружује. То удружење није могло престављати ни једно друго друштвено стање већег степена, већ обичне хорде или, како Рацел каже, стада без икакве чвршће везе. (Ratzel Völkerkunde II. Bd. S. 107). Овакве, једино из практичне користи образоване гомиле, нису могле имати никакву форму породице, а најмање форму, која би данашњој и приближно слична била. После полног сношаја и задовољења, човек и жена се растајаху без икакве утврђене намере, да се још који пут у истој цељи састану. Овакву претпоставку потпуно неуређеног брачног живота Рацел

пориче и у крајњем случају допушта групе бракова, о којима ће ниже речи бити. Међу тим, имајући у виду факат да још и данас код многих некултурних племена на Новом Селанду, у Сев. Америци, на Андаманским и Никобарским Острвима у Инђијском Океану влада потпун комунизам жена, (Hellwald Fr. Der vorgesch. Mensch. Ursp. und Entwickelung d. Menschengeschlechtes 1880 S. 67.) даје нам ипак повода у неколико веровати да је хетеризам најстарији облик брачног живота и да су сви народи кроз тај ступањ морали проћи. Осим тога о стању потпуне заједнице жена имамо у последње време велике потврде и из путничких извештаја о многим афричким народима. Из овог следује, да је погрешно жену и мужа узимати за првобитну основицу породице, јер, као што напоменух, жена беше после оплођења увек од мужа остављена, а њено прво друштво, које ју интимније везиваше, било је њено дете. Мати храњаше и неговаше децу, а деца познаваху матер. С мужем је друкчије било. Нити њега жена знађаше, нити деца познаваху. Он је био свима непозната личност, која је из гомиле долазила, и у гомилу одлазила. Услед тога морала је постојати чвршћа веза између матере и деце, него између матере и ма кога другог. Деца су пак могла бити наследници само матере, услед чега се опет право наследства по матери морало развити. Колико је времена трајало такво стање породице не може се знати, а да се морало мењати и усавршавати о томе нас уверава данашње породично стање културних народа. Да се доцнији ток породице а с њом и културног стања може с много више истине дискутовати припада неоспорна заслуга американском научењаку Моргану. Овде морам одмах напоменути да је теорија Морганова о развитку поро-

дице поред великог броја ревносних присталица стекла прилично доста и противника, међу којима је Старке (Starke, Die primitive Familie 1888) најзнатнији. Суштина Морганове теорије има се у најкраћим потезима од прилике овако схватити: сви народи вишег ступња културе морали су у социјалном и културном погледу проћи кроз једне и исте фазе развића, другим речима, данашње социјално и културно стање „некултурних“ народа даје нам слику стања, кроз које су сви културни народи морали проћи, док су се до висине културних народа уздигли. Противници Морганове теорије мисле, да се човечанство није могло кретати тако једностраним путем, већ, да су путеви његови врло разнолики били и да су народи под утицајем разних околности и природних услова разно се развијали, другим речима, да је породица код разних народа под упливом разних околности различно се морала развијати. Не упуштајући се да овде детаљније изнесем доказе против теорије Морганове, ја ћу моје излагање о развитку и фазама породице чинити баш на основу његове теорије. Његова је теорија постала на основу дугог практичног изучавања ирокеског племена Сенека, које беше настањено у држави Њујорку. Од овог племена беше Морган узет под своје, где проведе у истом више година. Интересна крвна сродства и појаве породичног развитка, које он у овом племену откри, с највећом вештином и приљежношћу проучи и у делу Ansient Society or Researches in the Lines of Human Progres etc. London 1877 (нем. превод Die Urgesellschaft von L. H. Morgan) описа, дадоше доцније повода вођама немачких социјалиста, Марксу и Енгелсу, да та открића тенденциозно употребе. Да

би се оно, што ће ниже следовати, могло лакше разумети, држим да ће бити умесно, ако се претходно у кратко изложе породични односи, које је Морган код племена Сенека открио и описао. Он откри овде на име, да постоји један систем крвног сродства, који стоји у противности са сродничким именима чланова. Имена отац, мати, син, кћи, брат и сестра бејаху у употреби, али она не означаваху само она лица, која у ствари треба да означују, већ и друга. Ирокез не зове само своју децу синовима и кћерима, већ и ону своје браће. Деца пак, како његова рођена, тако и сва она, његове браће, зову њега оцем. Друкчије стоји с децом његових сестара. Он зове њих сестрићима и сестричинама, а они њега ујаком. Ирокескиња пак, поред својих рођених синова и кћери, зове синовима и кћерима и децу својих сестара, а она сва њу матером. Деца њене браће су јој братучеди и братучеде, а она њима тетка. Деца од браће зову се међу собом браћа и сестре. Међутим деца од браће и сестара не зову се међу собом браћа и сестре већ рођаци и рођаке. Овде је најважнији и пада највише у очи онај први однос сродства, однос између Ирокеза с једне и његове деце заједно с децом његове браће с друге стране. Као што се из овог види, и ако је Ирокез у оно време, кад је Морган био тамо, могао према обичају да има само једну жену, ипак је, као што напоменух поред своје деце и децу своје браће звао синовима и кћерима и за такове их у ствари и сматрао. Није ли из овог јасно, да је ирокеско племе живело некада у другим породичним односима, у односима, у којима је Ирокез могао бити отац не само својој рођеној деци, већ и оној, која су се сматрала да припадају његовој браћи, другим речима, да је некада живео у поро-

дичним односима, у којима су браћа могла имати заједничке жене. Деца од тих жена морала су мужеве својих матера оцевима звати, а мужеви опет, који су међу собом браћа били, морали су сву децу, од свих жена, за свеје синове и кћери сматрати, пошто у самој ствари нису могли сигурно ни знати, која су њихова рођена деца, а која опет нису. Облик породице се у току времена изменио а на његово место ступила је форма породице, коју је Морган у своје време код Ирокеза нашао, т. ј. завладао је брак у двоје. С изменом породичног облика није се упоредо мењао и систем крвног сродства, већ је непрестано заостао на нивоу, на ком су горе изложена сродничка имена могла постати. Потврду овога видимо и у погледима сестара Ирокескиња. Сву своју децу сматрају оне за своју рођену и због тога их зову кћерима и синовима, док међу тим децу своје браће за даље сродство држе. Да се такви погледи развију, т. ј. да у ствари деца од сестара имају веће сродство међу собом, него деца од браће и сестара међу собом, морао је некад неминовно постојати у овом племену облик породице, у коме су сестре могле имати заједничке мужеве. И само је у том случају могла држати једна сестра, да је крви њеног детета приближнија крв детета њене сестре, коме је могао бити и отац исти, као и њеном детету, него крв братњевог детета које је у ствари могло припадати и даљњој браћи (нпр. браћи од стричева итд.)

Наведена имена крвног сродства нису само проста имена, већ она заиста према погледима Ирокеза означују и стварну даљину сродства и престављају један потпуно утврђен систем, у коме је могуће одредити неколико стотина сродничких односа једне и исте личности. Овакав обичај ознаке

сродника не налази се само код американских Индијанаца, већ и код повећег броја предњо-инђијских племена, нарочито код дравидског и гаурског. Сродничке ознаке код дравидског племена Тамули слажу се потпуно са ознакама племена Сенека за више од 200 сродничких односа, а код једног и другог племена стоје сродничка имена у потпуно једнакој противности са данашњим обликом породице. Одстојање између Сев. Америке и Предње Индије износи у правој линији преко 15.000 км. Узме ли се још у вид да су ова оба племена на врло ниском ступњу културе, да је могућност ма каквог саобраћаја између њих била а и данас још непрестано потпуно искључена, даље да ова племена разним расама припадају и на послетку, што је такође важно, да је цела површина, која се између њих простире, насељена, с малим изузетком, некултурним народима, онда се не може никако претпоставити да су ова племена ма којим начином могла једно од другог примити поменуте обичаје. С друге стране опет, велике подударности у сродству, које су горе споменуте, не допуштају да их за случајности узмемо. Последица свега тога мора бити, да се данашњи систем крвног сродства америчких и азијских Индијанаца морао некада преко много веће области распростирати. У том мишљењу утврђује нас још више и тај факат, што се трагови оваквог система не налазе само код поменутих племена, већ и код многих других, у свима деловима света, сем Европе, негде у јачој, негде у слабијој мери испољени. Целу ову појаву чини интересантнијом и следећи факат: У првој половини овога века постојаше на острву Хавији један облик породице, који и у најмањим појединостима

одговараше оном систему крвног сродства, који у Сев. Америци и Предњој Индији сусрећемо. (Fr. Streissler, Allg. Kulturgeschichte S. 70). С друге стране пак ова ствар постаје значајнијом и отуда, што се баш на острву Хаваји поменути облик породице не слагаше са системом крвног сродства, који је тада важио, па још и данас важи, већ с њим у противности стајаше. Ту се нпр. сва деца од браће и сестара сматрају међу собом као рођена браћа и сестре и зову мајком не само своју рођену мајку већ и све њене рођене и даљне сестре. Исто тако поред свог рођеног оца сматрају за оцеве и сву очеву браћу, рођену и даљну. Из облика породице, која данас тамо влада као и онога, који у првој половини овог века владаше, нити је постао, нити је могао постати систем крвног сродства, какав на Хаваји имамо. Значи дакле, да су и становници Хаваје морали имати у прошлим временима неки други облик породице, из кога је данашњи систем крвног сродства произашао. Тај се облик породице у току извесног времена изменио и постао онакав, какав се у првој половини овог века на острву Хаваји налажаше. У систему крвног сродства пак, који је постао из једне тако претпостављене породице, нису се могле таке нагле промене извршити, чега је као последица морало следовати, да систем иза одговарајуће породице изостане и онакав нам се прикаже, какав данас на Хаваји имамо. Као што се види, породица нам није позната, из које је поменути систем крвног сродства постао, али познавајући систем сродства није нам тешко облик породице изнаћи. Разгледајмо мало изближе овај систем сродства. Видели смо, да према ирокеском и дравидском сродству брат и сестра не могаху

бити родитељи једног и истог детета. По данашњем хавајском систему сродства то је шта више као правило важило. По њему су деца браће и сестара била међу собом рођена браћа и сестре, што значи, да је тада постојао облик породице, у ком су само браћа и сестре могли брачно живети. То је била прва социјална целина а у исто време и прва фаза породичног развитка, коју је Морган, а по њему и велики део његових присталица, *породицом крвног сродства* (Blutsverwandtschaftsfamilie) назвао. Овде су, држи се, биле брачне групе по генерацијама састављене. Дедови и бабе чињаху за себе брачну групу; деца њина, дакле, оцеви и матере чињаху другу брачну групу за себе; деца ових: унуци и унуке трећу групу за себе итд. У свакој од ових група могао је сваки од мушких бити муж свакој од женских. Пород једне такве генерације није могао ништа друго означавати него браћу и сестре, другим речима из таквог облика породице могао је постати само онај систем крвног сродства, који на Хаваји и у целој Полинезији налазимо. Тим је у исто време одређен и облик породице, који се чињаше да је непознат био. Најкраће и најјасније даје се ово стање окарактерисати, кад се каже, да се прва фаза породичног развитка састојала у брачном животу рођене браће и сестара.

На овом првом кораку свог развитка, породица је учинила напредак од првобитног стања у том, што су оцеви и матере били искључени од брачног живота са својом децом. За матере се истина држи да им ни у добу хетеризма није било дозвољено са синовима у брак ступати, јер Етнографија не познаје до данас ни једно племе на земљи, код кога би ма и сумњиви трагови тога

доказани били. Овакав облик породице не налази се данас ни код једног племена на кугли земљиној, али несумњиви његови трагови на Хаваји и у целом Пацифичком Океану дају, како Штрајслер каже, и сувише доказа да је он некада у велико морао постојати.

Први корак даљег усавршавања породице састојао се у том, што је браћи украћено било да са сестрама у брак ступају. Нема сумње да је у том извесне постепености морало бити. Природно је да се то украћивање морало вршити прво према рођеној браћи, па тек онда према браћи од стричева, ујака, тетака итд. Док су се при образовању првог ступња имале савладати само тешкоће разне старости, т. ј. забранити оцевима да живе брачно са кћерима, дотле су образовању другог ступња стајале на путу неизмерно веће тешкоће, које су се састојале у одвајању лица исте старости т. ј. браће и сестара. За развитак и утврђење овог ступња породичне еволуције требало је без сумње много више времена него за први ступањ. Сходно томе били су и резултати, које је овај ступањ са собом донео, несразмерно већи од оних првог ступња. А као прва и најглавнија последица било је брже размножавање а следствено томе и развијање племена у гране: сипе (Sippen), кленове (Clans), гензе (Gens), кућне задруге (Hausgemeinschaften — Hauscommunionen) итд. Језгро сваке од ових грана биле су у почетку рођене сестре. Њихови мужеви у прво време могли су бити само њихова браћа од стричева, тетака, ујака итд. а њихова рођена браћа, као најближи сродници после родитеља, били су после оцева први, којима су брачни односи са сестрама били украћени. Доцније су и браћа од стричева, ујака, те-

така итд. постепено и по реду искључивани из брачног односа са својим сестрама од стричева, тетака, ујака итд. а на њихово су место долазили постепено све даљи и даљи сродници. Из овог се види прво, да је разрођавањем из првог облика породице постао овај други и друго да су и сестре у овој фази могле имати за мужеве по једну групу људи. Како се пак на хавајском језику група људи, која је тим сестрама припадала, исто тако група сестара, која је извесном броју људи припадала, назива *пуналуа,* то је и Морган овај ступањ породичне еволуције назвао пуналуа-породица.

Из напред изложеног види се даље, да се први и други ступањ породичног развитка карактеришу извесном врстом комунизма жена, који се у првом ступњу на читаве генерације а у другом на одређене групе људи и жена истог племена односи. Ни на једном од ових двају ступања породичног развитка није било деци познато, ко им је отац. Отац пак и ако је можда њима двадесет стварни отац био, ипак није могао сигурно знати ни тврдити ни за једно од њих да је крв од његове крви. Врло су честа саопштења научних експедиција из свих делова света, сем Европе, да многи урођеници ни појма о оцевима немају. Енглески мисионар Ливингстон спомиње у својим описима са средње Замбезе један случај, како је један Црнац једва могао доћи себи од смеја, кад га је он за оца упитао. Слична саопштења доноси и Станлеј са средњег Конга. Што се матере тиче, њен је однос према деци био у првим периодама породичне еволуције много одређенији. И ако је према утврђеном обичају поред своје деце сматрала за своју и децу својих сестара, ипак је увек знала двојити рођено од нерођенога. То се нарочито јако

огледа и у односима права наследства по матери, које још и данас код многих некултурних народа влада, а врхунац свој у малајској раси достиже. Изгледа да је овај обичај материнског престижа у погледу на наследство доста припомагао да се у току породичног развитка развије гинекократија, обичај, који се и данас налази код многих народа на нижем ступњу културе а који се у политичком престижу женских над мушкима састоји. Велики уплив женског свештенства код Малајаца, велики број владарака у Африци и Америци, женске војне трупе код племена Дахомеј у Гвинеји, женска гарда краља сијамског итд. јесу само неколики од многобројних примера гинекократије, коју нам Етнографија у великом броју има да покаже. Да жене код народа на нижем ступњу културе нису увек у ропском положају биле најбоље ће се видети из следећег навода, који мисионар Артур Вригт о женама из племена Сенека каже: „Обично женска страна владаше кућом, тековина беше заједничка; тешко пак несрећном мужу или љубазнику, који беше лењ или неумешан да што год кући привреди. Без обзира на децу или његово сопствено имање, требаше у свако доба спреман бити да се пакује и чисти. Жене беху велика сила у племену и иначе. Понекад им не беше тешко и племенског поглавицу да смене и на обичног ратника дегредирају.“ Да ли су сви народи морали у свом развитку проћи кроз гинекократију не зна се, али се зна да се у аријском и семитском племену нису до сад могли наћи трагови, који би на то наговештавали.

Први ступањ породичне еволуције изазвао је својом конструкцијом још један обичај, који се

данас у разним нијансама, код разних племена одржао. Тај је обичај познат у Етнографији под именом *ендогамије*, а састоји се у том, да су чланови једног племена обавезни правити бракове само у кругу племена, т. ј. мушкима је обичајем наметнуто да женске за брак морају узимати само из свог сопственог племена и обрнуто, женске могу постати жене само члановима свог племена. Овај се обичај склапања бракова налази распрострт обично код племена најнижег ступња културе, нарочито код племена, код којих се и оштра подела каста налази. Да је ендогамија и у почетку другог ступња породичне еволуције морала постојати, о том нас уверавају данашњи системи крвног сродства, које у Сев. Америци и Предњој Индији сусрећемо, а који су се једино под претпоставком ендогамије могли развити. Колико се времена она одржала на овом ступњу породичног развитка и колико су се поједина племена умножавањем морала разгранати па да на место ендогамије дође други један обичај — егзогамија, не може се за сада приближно знати; зна се само толико, да ове две институције једна другу искључују и да нису могле заједно у истом племену и у исто време постојати. Као последицу ендогамије имамо данас још један обичај, који се *левират* зове и који се релативно мало распрострт налази. Суштина овог обичаја састоји се у следећем: Ако један од двојице браће умре и после смрти остави деце, то је други брат обавезан оженити се удовицом свог брата. Деца из овог брака сматрају се за наследнике првог мужа. По некад се ендогамија и левират налазе заједно код једног истог племена (Ratzel, Völkerkunde 2 Auf. Bd. I. S. 557), али у том случају није тешко распознати да је левират млађи обичај.

И на првом и на другом ступњу породичне еволуције видимо да групе мушких ступају по извесном правилу у брачне односе са групама женских, другим речима видимо да овде немамо бракове у правом смислу, већ групе бракова, код којих основицу породице чине још непрестано мати и деца. Са постепеним умножавањем и гранањем племена наступају и промене у брачним односима, које се састоје на првом месту у лучењу прво најближих па онда све даљих и даљих сродника. Умножавањем племена смањује се даље и површина земљишта, која је нужна за исхрану појединаца. То опет повлачи за собом већи труд, веће напоре и очајнију борбу за опстанак. Слабија страна подлеже а јача побеђује у тој борби. Мушкиње обдарено од природе већом физичком снагом, почиње задобијати превласт над женскињем и ово у економску зависност доводити. Навикнут од старине да у брачном односу са више жена стоји, муж се труди да тај начин живота и даље продужи. Он задржава право на више жена, али овима украђује да имају више мужева. На овај начин породица долази у једну нову фазу њеног развитка. У њу се увлачи сада један нов елеменат. Муж, за кога се у првој и другој фази није знало нити разабирало, ступа у трећој фази породичног развитка као трећи и неопходан фактор. Породица добија и у спољашности својој са свим нов облик, у коме се отац као главна личност истиче: она тек сад постаје *патријархална*. Племе остаје и даље као целина за себе, али услед мужевљевог стеченог права да може више жена имати, појављују се у породици нови обичаји, који су у Етнографији под именом пљачка и куповина жена (Weiberraub und

Weiberkauf) познати. И заиста, све донде, док је заједница жена ма у ком облику постојала, није могло ни бити потребе, да се поменута два обичаја практикују. Тек онда, кад је опстанак те заједнице у питање доведен или са свим уништен, могло је се мислити и радити да се губитак ма којим начином надокнади. Природом је удешено да у једном племену или једном народу буде број мушких од прилике исти као и број женских. Од овог правила може у редовним приликама бити код појединих народа извесних одступања у корист једне или друге стране, али су та одступања обично мала и ретко се по броју уседелица и старих момака дају приметити. На ступњу породичног развитка, о коме се овде говори, та је равнотежа врло често и врло лако кварена. Јачи су бирали и снабдевали се са женама из њихова племена а слабији су остајали без жена или, ако су хтели жене имати, морали су их купити или упљачкати. Овај начин набављања жена и образовања породице одржао се још и до данас код многих некултурних племена и народа у разним облицима. Нарочито су пак значајна мухамеданска афричка племена, код којих пљачка жена у велико цвета. Врло је вероватно да и наше отмице девојака, свакојако у много блажој форми, имају заједнички извор са тим обичајима. Што се обичаја куповине жена тиче, он се мора узети за много блажи облик постигнућа бракова и преставља скоро увек прелазно стање између пљачке и редовног пута женидбе. Хотентоти, амерички Индијанци, становници Меланезије,Аустралијанци и становници Полинезије постижу бракове или пљачком или куповином жена.

Још није до данас утврђено, да ли је егзогамија последица пљачке и куповине жена, или су

се можда ова два обичаја из егзогамије развила. Већина етнографа склона је узети да је егзогамија млађег порекла, дакле, да су њој пљачка и куповина морале претходити. У колико је ендогамија члановима једног племена забрањивала женидбу из другог племена, у толико је и још много строжије егзогамија налагала да се бракови једног племена обављају искључиво довођењем женских из туђег племена. Мушки чланови једног племена морадоше у почетку доводити женске, ма и насилно из другог племена. Доцније се овај обичај ублажи у том, што и мушкима беше допуштено своје племе напустити и у кућу жене, у туђе племе ступити. Још више доби овај обичај у вредности својој, од кад се мирним путем поче изводити, стварајући на тај начин често највеће пријатељство између суседних племена. Врло много има данас племена, код којих се егзогамија до највеће прецизности извршује. Шта више велики број племена из Аустралије, Полинезије, Африке и Америке иду у том тако далеко, да за њих нарочита племена постоје, одакле искључиво своје људе жене. (Ratzel Völkerk. I. Bd. S. 110). Код неколико карибских племена у Ј. Америци и кафарских племена у јужној Африци жене се служе међу собом језиком, који је њиховим мужевима потпуно непознат. (H. Schurz, Katechismus, d. Völkerkunde, S. 105). У колико се егзогамија у почетку због њеног насилног карактера могла осуђивати, у толико јој се доцније за њене услуге човечанству, нарочито у моралном и културном погледу, мора признати. Она је данас распрострта у свима деловима света осим Европе, и има међу народима остала четири континента много већи број присталица него ендогамија, коју она непре-

стано потискује. Европски пак народи узели су данас средину између ендогамије и егзогамије.

Вратимо се опет породици. Горе је споменуто да се трећи ступањ породичног развитка карактерише ступањем човека у породицу, као трећег фактора и полигамијом т. ј. правом човека да може више жена држати а жена само једног мужа имати. Право наследства по матери губи у ово време скоро са свим своју важност. Деца, ма колико да их има, гледају у оцу свог природног заштитника и од њега све ишчекују. Положај жене сведен је у највише случајева на нулу. Целокупно обележје ове периоде, које се нарочито насиљем одликује, испољава се у велико на жени, њеном положају и односима њеним према човеку. Вероватно је, да је ропство и раније постајало, али је сигурно да је у овој епоси свој максимум достигло. Као последица целокупног овог стања појављује се, као што је горе напоменуто, патријархална породица. Првобитно значење ове речи јесте организација извесног броја слободних и неслободних лица у једну целину под једним кућним старешином. Чак ни код Римљана није се ова реч односила на брачни пар и њихову децу, већ само на робове. Доцније се овај израз примени како на робове тако исто и на жену и децу. Над свима њима без разлике имађаше отац неограничену моћ и силу. (Fr. Streissler, Allg. Kulturgeschichte S. 81). Као нераздвојна појава ове фазе породичног развитка ступа пред нас полигамија, која је и сама у почетку била насилног карактера, доцније пак мирну форму узела, па код неких племена шта више и у религијозан обичај прешла.* Може се узети да данас има про-

* Словени су били полигамисте у време навале Хуна у Европу, али ипак положај жене био је прилично висок.

сечно много више људи који живе брачно само с једном женом, али је с друге стране опет много већи број народа, код којих полигамија као обичај влада, од броја народа, код којих се за њу не зна. Овој појави узрок су највише економски разлози. У осталом далеко би се ишло, кад би се у свима случајевима и на свима местима тумачила полигамија као један из породичног развитка заостали обичај. Могу томе по неки пут и други узроци бити. Убијање новорођене женске деце, ратови и исељавање људи из отаџбине били су често узрок постанка полигамије. Фелкин тврди да се у Уганди број људи односи према броју жена као 2 : 7, што другим речима значи да тамо $3^1/_2$ пута више жена него људи има. У полуцивилизованом Парагвају беше после рата од 1883 год. у 345.000 душа две трећине жена. (Ratzel I. Bd. 108). Каква је друга последица у једном таквом племену могла наступити, него хипертрофија женског елемента у породицама. Да се пак она отклони или бар ублажи, шта се могло друго радити, него да се полигамија уведе. Врло се велики број племена налази, која у свом породичном развитку стоје у једном прелазном стању између претходног и овог ступња породичног развитка. Само у Сев. Америци има преко 40 племена, код којих влада обичај, да један човек, који узме најстарију сестру, има право и остале узети, чим прописану старост достигну. На полуострву Калифорнији постоје слични обичаји. Тамошња племена, како тврде путници, имају обичај, да се за извесне свечаности састају и ту се без обзира на сродство и старост једном општем брачном сношају одају. Сличне свечаности познате су нам из живота старих Феничана, које су вршене нарочито у њиховим храмовима.

Од трећег ступња породичног развитка није требало много, па да се развије и последњи, до данас најсавршенији ступањ породице: моногамија. Изгледа као да су нарочито економски односи у овом добу повољно деловали, што више у много случајева они је изазвали. Пример су нам за то наши најближи мухамедански суседи, који сваким даном све више увиђају, да је полигамија луксузна ствар, која право пропасти води. Још се само виши и богатији слојеви друштва труде, и то не из потребе колико из сујете, да старе од предака наслеђене обичаје од пропадања задрже.

Тек са појавом моногамије могаше бити напретка, како у друштвеном тако и у културном погледу. Човек задржава себи право најстаријег у кући, али исто тако прима на се веће одговорности и обавезе према жени и деци својој. О правом оцу дечијем не може више никакве сумње бити. Брачна веза између мужа и жене одликује се од претходних тиме, што је чвршћа и постојанија а њено разрешење са много већим тешкоћама скопчано. Али човеку је и овде, нарочито у почетку, већа повластица дата. Његова неверност не узима се као нешто сувише страшно. (Der Code Napolèon's schreibt es dem Mann ausdrücklich zu, so lange er nicht die Beischläferin ins eheliche Haus bringt). Падне ли жени на памет да стари обичај обнови и број мужева увећа, то је сигурна, да ће је постићи неизбежна казна, већа него игда раније. (Streissler. Allg. Kulturgeschichte, S. 83). Најтипичнији пример почетка овог ступња породичног развитка, даје нам херојско и класично доба грчко. У њему се породица јавља у моногомији, али је положај жене још на доста ниском ступњу. И ако

није била потпуно затворена и од осталог света одвојена, ипак је жена старих Грка била окружена читавом четом млађих, који су је на сваком кораку пратили, на свакп њен покрет и сваку радњу најревносније пазили а за неверност њену према мужу, исто онако као и она сама, често главом плаћали. Муж је, као и увек, умео и овде удесити свој однос према жени онако, како је и сам за најбоље налазио. Знао се стидити, ако је понекад и нехотице ма и најмањи траг љубави према својој жени издао а није се устезао јавно са хетерама и робињама се забављати и највећи неморал иза себе остављати. „Али се понижене жене свећаху људима и понижаваху и оне њих, док најпосле и сами пе потонуше у одвратној мушкој љубави и њихове богове као и себе саме са свим не понизише митолошком причом о Ганимеду.“ (Streissler. Allg. Kulturgeschichte S. 84).

Нешто у мало бољем положају находила се жена и код старих Римљана, али поред свега тога целокупни друштвени погледи оног времена на породицу нису ни за длаку били паметнији од старогрчких. Како изгледа већина је писаца склона веровати, да је рђаво појимање породице од стране старих Римљана било такође један од врло јаких узрока, који су великој катастрофи римске царевине много допринели.

Моногомија је данас распрострта нарочито у Европи. Истина је, да и остали делови света, особито Америка, имају врло велики број моногамиста, али је факат и то, да је највећи део ваневропских моногамиста пореклом из Европе или је био дуже време под упливом Европе. С етнографске тачке гледишта, моногамија је за средоземну расу, осо-

бито за највећи део племена аријског порекла, готово једна карактерна одлика. Пратити даље целокупни развој моногамије од њена почетка па до данас није задатак овог чланка. Њиме су се хтеле истаћи само главне фазе, кроз које је породица у свом развитку морала проћи, и то како у правцу тако и у принципу, који већина етнографа, социолога и економа признају. Да ли ће се породица морати зауставити у свом данашњем стању развитка не можемо сигурно знати, али судећи по њеним прошлим менама могло би се скоро са свим обратно тврдити. И сам Морган, који се овим питањем опширно занимао, мишљења је, да породица још није достигла свој врхунац савршенства и да према томе има још да се развија и усавршава. Он каже, „ако се призна да је породица прошла кроз три ступња развитка и сада се у четвртом налази, онда настаје питање да ли ће овај облик и за будуће дуготрајан остати. Једини је могућ одговор да она мора напред корачати као што и друштво корача, да се мора мењати у истој мери, као што се и друштво мења, са свим као и до сад. Она је творевина али исто тако и огледало друштвено. Даље, пошто се моногамијска породица од почетка цивилизације па до данас, нарочито пак у последње време, нагло побољшава, то је са свим оправдано веровати, да је она и за даље усавршавање способна, све дотле, док се једном потпуна једнакост и равноправност оба рода не постигне.“

Др. М. В. Смиљанић.

„ШУМАДИНКА“

КУЛТУРНО-ИСТОРИСКА СЛИКА

Љубомир П. Ненадовић, српски песник и књижевник, који је поред многих неприлика ипак био срећан да још око заранака живота свога чује глас народнога признања, остао је и у историји српскога новинарства заслужан са своје *Шумадинке*, онога срећног предузећа које је управо у половини овога века засновано оноликом љубављу према свестраном напретку јавнога живота народног. То је онај лист о коме је старија генерација често говорила као о милој успомени свога младога доба, и о коме се одавно већ рекло да је најчистије огледало општега културног напретка нашег за оно време. Сада се управо навршује пола века од како је Шумадинка почела своју проповед, од како је *у дом* српски стала уносити лепу реч суврмене поуке, здраве мисли, ведре шале и забаве која креће на нове мисли, тумачи прошлост, слади садашњост и спрема за будућност. Пријатном помену тога листа посвећени су, о овом полувековном јубилеју, ови редови.

У историји српског новинарства Шумадинка има своје место одређено, место видно, које би

сачувало њеноме основаоцу име у захвалном сећању и онда кад се он не би имао чиме и са чега више поменути. И на пољу журналистике, те данашње силе првога реда у Европи, Ненадовић је знао и умео говорити са својим читаоцима оним истим начином и тоном, каквим се српски читалац научио из његових путничких писама, његових историских прилога и многобројних песама. Ми ћемо у овим белешкама даље изнети ту особину његова говора, која чини да је Шумадинка по тону којим се јављала јединствена у васцелој журналистици српској. Изложивши библиографски опис, спољну страну овога листа — почетак, трајање и завршетак излажења, материјалне прилике и везе те врсте са читалачком публиком, — загледаћемо и у садржину њену — видећемо литерарну и политичку страну самога програма у вези с књижевним и политичким струјама тога доба у Српству и Европи, па ћемо, тражећи шта Шумадинка прилаже за унапређење друштвеног културног живота у Србији и Српству, потражити њено место у историји српскога новинарства, књижевности и духовне културе уопште.

Шумадинка није по времену јављања први српски лист. Дугачка низа покушаја којима је почетак још при крају осамнаестога века претходила је Шумадинци која је, према томе, имала у самом почетку да се, црпући поуку из дотадашње судбине нашега новинарства, забрине како за материјалну страну ради свога опстанка тако и за морални успех на пољу на коме је ломио копље и један Димитрије Давидовић, човек свакога поштовања достојан. Па ипак је Шумадинка смело загазила у живот, и борећи се с различитим неприликама своју дужност часно вршила до последњега броја.

* * *

Поглед на српску журналистику до Шумадинке даће нам најбоља мерила за оцену овога листа.

Почетак српске журналистике пада, релативно, у врло рано доба. Онда кад се књиге српске брројаху тек јединицама и кад се без мецената не могаше ни мислити на какво дуже и трајније издавање — јављају се прве српске новине. То бејаху *Съ ц. к. всевысочеишымъ дозволеніемъ* Сербскія новины, које су излазиле два пута недељно у бројевима од четири стране у Бечу 1791—1792 године. О овом се почетку не може поуздано рећи ни ко га је издавао ни ко штампао. Шта више новине се ове мешају са Славенно-сербскія вѣдомости. *Съ цесаро-кралѣвскимъ благоутробнымъ дозволеніемъ* — које су излазиле у Бечу. опет два пута недељно на четири стране, године 1793—1794. С погледом на време, кад се јављају, ове су се друге новине доста добро уређивале, одликујући се нарочито тежњом да истакну свој национални смер. Материјална је страна морала вазда бити у питању. јер се издавач често тужи на слаб одзив, због чега су се поједини имућнији родољуби претплаћивали на више примерака. Издавач је обрицао да би при повољнијим приликама лист удвојио и издавао га на осам страна, па би као додатак листу излазиле и књижице поучне садржине. Тада најзнаменитији догађај књижевни — издање Рајићеве Историје — чешће препоручују. Издавач је ових новина био Стефан Новаковић.*

* Интересно је да се ових новина сетио и Ненадовић у Шумадинци 1855 бр. 77: „Прве србске новине издавао је у Бечу

Од 1794 до 1813 године није било ни једног листа српског, а 1. августа ове године почеше излазити у Бечу Новине Србске *из царствующаго града Віенне съ дозволеніемъ Его кес. крал. Величества.* Лист је излазио сваки дан на четири стране, а уредници су му били Димитрије Давидовић и Фрушић. У том је листу, још прве године његова излажења, написао Вук Стеф. Караџић, онај знаменити чланчић о паду Србије, који га је одмах довео у познанство и блиску везу с Копитаром, цензором словенских и грчких књига и списа. Новине су имале прве године 350 претплатника. Тај је број доцније растао и опет опадао. Прве две године у листу бејаше поглавито политика заступљена. Од 23. маја 1816 постаде му уредником сâм Давидовић. Те је године лист ишао, сем Аустро-Угарске, у Београд у пет примерака; Црна је Гора дала једног претплатника. Идуће године књижевни и књижевно-полемични део узе више маха, а 1818 књижевни се део издвоји у *додатак*, нарочиту фељетонску рубрику. 1819 године новине излажаху недељно два пута — средом и суботом — на осам страна, подељених пола на политику а пола на књижевност. Још годину дана доцније *додатак* се издвоји са свим као посебан књижевни лист. — Новине престадоше 14. фебруара 1822 године.

Од тога доба до 1834 године не бејаше српскога листа, али у то раздобље пада оснивање неколиких знатних алманаха: 1825 почеше *Летописи сербске* у Н. Саду под уредништвом Георгија

Стеван Новаковић чиновник при илирској канцеларији. Он је набавио тога ради за себе србску типографију. Издао је објавленије 1792. Те прве србске новине звале су се: »Славено-сербскія вѣдомости, посвящени роду и священству«, и излазиле су год. 1793 и 1794. По том су престале«.

Магарашевића; 1826 Вукова *Даница* у Бечу; 1828 дра Јов. Стејића *Забаве за разумъ и срце* у Бечу; 1830 Павла Стаматовића *Сербска Пчела* у Будиму. Тек 1834* почеше у Крагујевцу излазити Новине Србске *съ высочайшимъ дозволенѣмъ правителства.* Лист је излазио једанпут недељно под уредништвом Димитрија Давидовића. Доцније се при овим новинама измењало неколико уредника; а после 1. јуна 1835 године лист је пренесен у Београд са државном штампаријом. У овом је листу основа и почетак данашњих службених новина Краљевине Србије.

Идућа — 1835 — година даде српском новинарству Тодора Павловића *Сербскій Народный Листъ* који је почео излазити у Будиму једанпут недељно на осам страна. Тежња је била да лист буде чисто књижеван, па је доносио доста и поучних чланака из природописа и етнографије. Још је у њему било и илустрација — дрвореза.

Године 1836 основа Тодор — Божидар — Петрановић *Србско-далматинскій Алманахъ* потоњи *Магазин.* То ваљда бејаше накнада за Летопис и друге листове и издања који те године не могаху излазити; а годину дана доцније — 1838 — Павловић поред Српскога Листа креће и *Србске Народне Новине* у Пешти, и оба листа продужи и даље издавати.

Година 1839 поред ефемерног *Магазина за художество и моду* даде, и знатнију, *Голубицу съ цвѣтомък њижества србскогъ,* коју је уређивао Милош Светић а издавао заслужни Глигорије Возаровић у Београду. У осталом — све до 1842 године српску журналистику представљају она два Павло-

* 1832 изишао је један број као проба ових новина; уредио га је Дим. Исаиловић.

вићева листа и београдске Српске Новине, а тада — 2. јула — почиње и *Пештанско-будимскій Скоротеча* два пута недељно. Променивши убрзо уредника Д. Јовановића па Милоша Поповића, Скоротеча од бр. 48. настави излажење без означавања имена уредникова. Иначе је лист у почетку будио лепе наде; у њему има и Вукових радова; али доцније, ослабљен, удари у реакцију.

Уз ова четири листа нова — 1843 — година донесе и *Подунавку* која је под уредништвом Милоша Поповића излазила недељно једанпут као додатак београдским Српским Новинама. Подунавка је на своје четири стране кад и кад донела и, релативно, са свим добрих ствари. Држећи се стално књижевности, овај је лист у томе правцу био бољи од сличних покушаја дотадашњих. Песма, припоповетка и поука, поглавито оно, што ће Србина интересовати из његова народа или Словенства, бејаху главни читаћи материјал, који је Подунавка пружала читаоцима. Томе ваља додати и књижевне белешке, кад што и озбиљније реферате. Ту се, 1847, јавља и Даничићева оцена Бранкових песама. — Ове, 1843, године почиње и *Србскій Улакъ*, који је, ове и идуће године, излазио српски и немачки.

Тек 1847 јављају се *Новине читалишта Београдскога*, које је уређивао Пав. Арс. Поповић. И ако су се хвалиле да се растурају у 1250 примерака, ипак се ове новине не могаху одржати и друге године. — Тада је почео и познати привредни *Чича-Срећков Лист* Атанасија Николића.

Револуциона 1848 година даде — напротив — *Просветне Новине* Сергија Николића који, као додатак овим новинама, издаваше према политичком

духу те године новине *Државно-народный вратиоцъ,* сâм пишући и све прилоге за њих. — Тада се јавља и *Вѣстникъ* који је почео излазити недељом и четвртком у Пешти, одакле га његов уредник и издавач Константин Богдановић наскоро пренесе у Нови Сад а одатле — 30. маја — у Карловце. Преставши неко време због познатих ратничких догађаја код Карловаца, лист се за тим опет појави под уредништвом Главнога Одбора Народног док уређивање опет, још исте године, не предузе први уредник. Априла 1. године 1849. лист би пренесен у Земун, а са 23. бројем би назван *Вѣстникъ войводства Србие* као службени лист. — Четврти лист који се 1848. године креће јесте *Напредак,* који је — почевши 2. Новембра — излазио у Карловцима два пута недељно под уредништвом Данила Медаковића — прве српске новине писане новим, Вуковим, правописом. Са 23. бр. идуће године Напредак пређе у Земун, где се тада као полузванични лист поче издавати *Позорникъ войводства Србие.* Позорник је излазио три пута недељно а уређивао га је Др. Сава Јовановић.

Друге, 1850, године поче у Београду излазити *Шумадинка.*

Не може се рећи да је српска журналистика до 1850 вршила ону задаћу, коју је на себе узимала. У најважнијем, за оно доба, питању о књижевном језику и правопису, она није водила одлучну реч и то се питање расправљало и расправило мимо њене сурадње. Али се наша журналистика тога доба трудила да одржи перманентност читања у публици, и то јој је свакако заслуга, која ће је вазда бранити од свих других прекора.

* * *

Одлучивши да се ђачким одушевљењем и младалачким жаром посвети уређивању и издавању листа, понајпре књижевнога, Ненадовић је из почетка мислио да продужи, под својим именом, издавање *Подунавке* која је имала своју историју и публику. Тога ради он је на засебним листама као додатак појединим листовима издао овај *Позив:**

„Сви српски књижевни листови престали су излазити, престаде народни лист, у Пешти, Чича-Срећков лист, просветне новине и подунавка у Београду, а на место њи поникоше различне политичне новине, за које су се људи због светски важни догађаја грабили. Томе је свему био узрок рат, а познато је да — гди мач звечи, онде Муза ћути, и зато неможе се ништа Србима замерити, што су књижевност за ове две године на страну оставили. Сад ратови престаше и с њима престаде она велика важност политични новина. Сад треба да се и о другим предметима проговори. Зато ево намеравамо с почетком идуће године, сваком Србину познати лист „*Подунавку*“ опет издавати. — Наша ће цељ бити, да се читатељ забави, поучи и развесели, но осим тога машићемо се кадкад и политике, и уверавамо све наше читатеље, да ћемо им најважније новости како из обе Србије,** тако и из осталог света на крају поменутог листа саобштавати.

„Књижевни прилози примаће се само такови, које ће наш свет радо читати, за које молимо све

* Овде и свуда даље наводи се исписују новим правописом.

** Т. ј. из Кнежевине Србије и Војводства Србије.

познате наше писатеље да се наново маше свог забаченог пера.

„Подунавка ће излазити сваког четвртка.

„Цена је врло мала — за три месеца осам гроша, а за целу годину осам цванцика. Та је иста цена и за Војводовину, осим поште.

„Сва позната Господа скупитељи нека се потруде, и своје пренумеранте до 15. Декемв. Госп. Мијаилу Јовановићу правобранитељу правителственом пошљу, кои је имао доброту тај терет скупљања на себе узети, а пренумеранте у Војводовини прима Типографија Медаковића.

„Новци ће се скупљати сваке по године. Сва имена Господе пренумеранта биће по свршетку сваке године у особитом табаку печатана.

„Но и то још јављамо да ће овај лист тек онда излазити, ако буде скупљено толико пренумеранта, да се барем трошкови типографије плате.

У Београду 10. Нојемврија 1849.

Учредник и издаватељ
Љубомир П. Ненадовић.“

* * *

Шумадинка је почела излазити год. 1850 јануара 5. у Београду. На четвртој страни првога броја изјављује уредништво ово: „Као што виде читатељи, наш лист почиње излазити, *само на захтевање млоги, добио је друго ново име*, место оног у објављенију назначеног. Кад је нов лист нека ново и име буде које мислим да ће нам сви читатељи одобрити. — Овај ће лист излазити уредно сваког четвртка и шиља ће се свима у завитку и то запечаћен. Доцније би ће и адреси печатани. —

Осим књижевни и научни ствари садржаваће овај лист и најважније новости, што се тиче новости са стране, зато ћемо се сами овде постарати, но што се тиче новости из окружија, молимо да нам сваки онај који је рад овом листу што приложити саобштава. — Србске народне: песме, приповедке, обичаи, пословице, загонетке, и све што је народно молимо да се шаљу управо на уредника овога листа. — Многи су се сумњали да неће овај лист излазити, зато нису се ни пренумерирали, но сад надамо се да се неће нико више промишљавати. Молимо да нам се одма пошљу сви скупљени предбројници, но и доцније ко се предброи доби ће све изишавше нумере".

Лист је обележаван *нумерама* а година *течајима*, али за прве три године на Шумадинци није означавана година њенога излажења; то је почело тек са четвртом годином.

Прве је године Шумадинка излазила на четири стране у облику четвртине, а доцније је проширен облик у неколико.

Већ у 4. бр. уредништво под *домаћим новостима* јавља: „Наша „Шумадинка" има толико предбројника из Србије, да ћемо моћи свака три месеца, сваком предбројнику по једну књигу од неколико табака на поклон шиљати. У тим *„тримесечним књигама"* налазиће се свагда различни предмета, и већи саставака, које због малог простора у овај лист неможемо стављати. Поменуте тримесечне књиге продаваће се по цванцик, но предбројници Шумадинке добијаће свагда бадава. Обећавајући то молимо све предбројнике да нам у идућем месецу Фебруару пошљу новце, како би могли с концем Марта и ту прву књигу распо-

слати. Јер без новаца, свију рачунања сума је: ништа".

Али већ у 7. бр. уредништво почиње јавно разрачунавање: „Неможемо претрпити да нејавимо, да смо из гди кои места добили такове дописе, кои су нам (на таково што јошт ненавикнутима) доста горка једа проузроковали. А то је између осталог да млоги рачунају и налазе да је наша Шумадинка одвеђ скупа... (Овде се наводи како неки упоређују цену Шумадинке и цену Српских Новина и објашњава се стање тога званичног листа)... Сад да видимо, куд Шумадинка здева њени 8 цванцика? Као што смо обећали сваки предбројник њен добиће свака 3 месеца на поклон по једну књигу, која ће се иначе продавати по цванцик, дакле у тим књигама враћа се сваком предбројнику за годину дана 4 цванцика, дакле остаје Шумадинка за 4 цванцика преко целе године. Даље, као што смо обећали и по истом обећању сад уредили да барем сваког месеца изађе по један особити додатак с молованим загонеткама или с другим предметима, (које ћемо зато обашка печатати, што су нам писали да су млоги од првог броја ону страну одсекли и на дувар прилепили, и да ће тако са свима радити ако заједно буде) тај исти листић шиљаће се предбројницима бадава, а иначе продаваће се по грош, дакле за годину дана чини 3 цванцика, дакле остаје Шумадинка за целу годину за цванцик; но тај цванцик оде на плаћање коверата, експедитора и на плаћање поште за овакове дописе. Шта дакле остаје учреднику, осим такови дописа, у којима налази да је његова главна цел да се обогати. По овоме изложеном дакле видиће сваки јасно, да је главна цел, не само његове

Шумадинке него целог његовог живота: обште добро и напредак Србије. Но ипак осим овог рачуна, ко јошт оће да рачуна, тај нека дође при свршетку сваке године, па ако једна крајцара претече делићемо. (Но ако више претече, онда нећемо)... Они пак кои се надају да ће новине какве не само бадава добијати, него јошт да ће им уредник плаћати за читање, нека чекају можда ће и такви времена бити. — Но уза свако оваково писмо добијали смо по четири по пет други, која су нам саобштавала савршено задовољство са нашом Шумадинком, и да се у млогом весељу и друштву напијало у здравље Шумадинке, и по гдикоје многаја лета одпевало, то нам је с више страна с повтореном молбом саобштавано да печатамо, на чему им овде благодарећи уједно одговарамо, да нам таково што печатати недопушта мали простор листа и наша собствена скромност".

Наскоро после овога објашњења о материјалној страни листа уредништво је у бр. 10. морало да тумачи и програм: „Определеније Шумадинке више је забавно-књижевно, него политично, зато млоги се и љуте кад нађу какву политичну новост, и шта нибуд, у оној форми у којој нису навикли.* Хтели би да су у шуми сва дрва права, но ми неможемо изван природни закона. У свакој шуми има свакојаки дрва, а гди гди нађе се и по гди кои трн,

* Као што је н. пр. ова „страна новост у 11. бр. Шумадинке: „Енглезка држи у једној руци сабљу а у другој конте, па иде од државе до државе те наплаћује вајкадашње дугове, и тражи по свету кавге као Муса кесецијa, јер тек што се оканула Грчке — задржавши уваћени 100 лађи — приближила се Ливорну и тражи од Флоренције неколико милиона форинти, због некакви лањски рачуна. А међу тим поручила је и краљу неаполитанском да мора платити све оне трошкове које је лане Енглезка имала подпомажући Сицилију да се туче против њега".

који мимопролазећег огребе, или му аљину разцепи. Али ни коме досад није очи изкопао".

У 15. бр. уредништво објашњава зашто није могло издати обећане „тримесечне" књиге и остало: „Кад смо обећали ми смо рачунали сва уписана имена на Шумадинку, и тако видили смо да ће се моћи излазити с трошком на крај, но нисмо узимали оне кои због различни узрока неће или немогу платити, нити смо могли предвидети ову тешкоћу у скупљању новаца". Објашњавајући прилике у којима се свако уредништво налази, вели: „Даље и то морамо опоменути, да су млоги одказали држати Шумадинку само за то што неки кои нису пренумерирани свагда узму и одпечате млађи чиновника и пошто ји два три дана читају, онда тек дође у руке онима чије су. На то се пре тужило и учредничество српски новина. За то молимо најучтивије да нико недира у оне новине које нису на њега адресиране, тога ради највише и шиљемо у окружија у завитку и запечаћене. Јер при таквим незгодама губе вољу и они кои читају и они кои пишу..."

У 24. бр. од 15. јуна уредништво јавља, да ће лист од Петрова дне излазити два пута недељно, уторком и петком, а цена се повисује од 4 на 6 цванцика годишње. У идућем броју излази, тога ради, проглас потписан од Милорада Медаковића као будућег уредника и Љубомира П. Ненадовића као даљег издавача. „Будући — вели се ту — да досадашњи Учредник Шумадинке одма после Петровадне рад је на неко неопредељено време одсуствовати; зато је умолио Г. М. Медаковића, кои се овде ради печатања своје Црногорске Историје бави, да га привремено заступи, кои ће с почетком

идућег месеца, овај лист под своим учредничеством као што следујући позив гласи, издавати. . .“ У томе позиву вели се између осталога: „А ми се обећавамо нашим почитајемим читатељима, да ће овај лист, подпомаган од најспособнији Срба, излазити у духу српског народа и свега славенства. (Умољавају се сви остали славенски и славенске интересе заступајући листови, да би овај позив у својим листовима огласили, обећавајући од наше стране исту узајамност.) Овај лист даје се за сваки други политични и књижевни лист у замену“.

Бр. 26. донео је — с потписом *Учр.* и *издав. Љ. П. Н.* — ову изјаву *читатељима Шумадинке:* „Као што је већ објављено, Шумадинка почеће од данас излазити под учредничеством Г. М. Медаковића познатог као учредника Слав. Југа; ја сам овај лист уступио само дотле док се ја неповратим, ја ћу као што сам казао неко *неопредељено* време одсуствовати, а при том обећавам се читатељима да ћу на овом истом листу радити и из сваког краја гди год будем дописе и књижевне прилоге шиљати. Овај је лист до сада у свачему по мало рамао, а то је зато што сам га поред моји званични послова узгред само радио. Цел је Шумадинке као што сам у позиву казао, да читатеља забави, поучи и развесели, ако сам код мои читатеља ту цел постигао, онда то ће ми најлепша награда бити за моје непреспаване ноћи. Сад с данашњим листом прашћам се са свима моим читатељима и молим и' да и од сад као што су досад учествују у пренумерацији Шумадинке и да је подпомажу. . .“

Са 27. бр. Шумадинка, као што је обећано, почиње излазити два пута недељно, а нови уредник

Медаковић износи на челу тога броја *Програм* у коме између осталога вели: „*Шумадинка,* ограничена до сад на саму Србију оживила је у првом мау и удржала се крепко, подпоможена будући од родољубиви Срба, ево већ по године; ступајући у другу половину, ослања се *Шумадинка* на две ноге, те ће смелим кораком напредовати и бити на задовољство Србства. — *Шумадинка* у духу србском, у духу славенском, у духу народном ступа пред лице света, с правдом, истином добром вољом, добром намером и безпристрасности; она око туђег стожера неће се обрћати, него око свог народног у ком живи и живити жели; она неће бити ничије слепо орудије него орудије обштенародно; орудије користи, братске узајамности и слоге. Своје ће бранити, туђе неће презирати, што је честно, човечно и праведно... Начело ће бити законо и умерено: умерено по духу србском, по духу народном, по духу славенском. Шумадинка је независима и духом слободна, и обоје ће ово у делу показати, у колико јој запреке какве на путу небуду".

За карактеристику добре воље претплатникâ, поменућемо да уредништво у 30. бр. свима, који су питали: да ли треба, зато што је за друго полгоће цена повишена, да плате накнадно ту повишицу и за прво полгоће — јавља да то, разуме се, није потребно. А у бр. 31. јавља се да је Шумадинка добила „дозволење за слободни прелазак у аустријску царевину" те се позива српска интелигенција у тим крајевима да се претплаћује на „овај у народном духу излазећи лист".

У 33. бр. јавља се да ће се први бројеви, којих нема више, прештампати за нове уписнике молећи их да дотле причекају.

Ове прве године изишло је свега 35 бројева *Шумадинке;* последњи је број од уторника 1. августа, јер је лист био — забрањен. . .

Али *Шумадинка* није престала на свагда. На Нову — 1852 — Годину почела је она поново излазити, обележивши тиме почетак и своје друге године.

Према томе од 1. августа 1850 до 1. јануара 1852 године Шумадинке није било.

Али пре но што пређемо на даље разгледање Шумадинке и њене судбине навешћемо овде рачун о првој години њеној по изјави уредништва. Лист је поново почео уређивати Ненадовић, и он је у 43. бр. II. године дао ову изјаву: „Прва Шумадинка (од 1850) која је излазила једанпут на недељу, имала је 740 пренумеранта, од који 260 нијесу платили, они кои су за годину платили добијали су даље Шумадинку, а по том ја сам уговорио и платио за њи, те им се са *Војвођанком* за оне претекше новце надокнадило. . . Они, који нијесу платили нека им је богом просто, ја им нећу нигда тражити, а ако је коме пропао који цванцик због старе Шумадинке, нека ме увери о томе, ја ћу му надокнадити“.

У *другој години својој* Шумадинка је излазила два пута недељно — уторником и петком — на 4 стране формата мало увећаног; цена је била: годишње без завитка 14 цванцика а полугодишње 7 цв., „са завитком по цв. на по год. скупље. Ко жели у Београду да му се носи кући а не у дућан или у канцеларију по цв. на пола год“. За ову се цену уредништво правда одмах у 1. бр.: „Цена није се могла на мање спустити, јербо је артија на дуплу цену скочила, и нигди се неможе добити

да се купи, јербо гди год кои комадић артије беше, направише банке од њи — у Европи. То су срећне и богате државе, које од десет табака артије за по сата могу направити десет хиљада дуката". Али је важнија изјава о другим приликама овога листа. Из ње саопштавамо ово: „Шумадинка је почела излазити, али нема из окружни места ни половину своји стари пренумеранта. Из неколико окружни вароши још није ни један послат, а из Лознице крај Дрине столице само један. Но то није узрок што људи неће да плаћају, него што сам ја погрешио, те сам новце напред поискао, јер човеку је сваком урођено да неће ни мед што зна да је сладак да плати док га не види. Скупитељи јављају ми да се млоги неће за то да пренумерирају, што се боје да се опет незабрани, па да им новци не пропадну, но то неће нигда бити, јер Шумадинка неће нигда тежити противу ползе нашега народа него свагда трудиће се колико може за општи напредак, а то и нашем правитељству на срцу лежи; она ће увек држати се законости и поредка. И ако гди год узрешета, то ће само из љубави к правителству и народном напредку чинити; јер кад ко год какву воћку креше он не иде на то да је с тим осуши, него да му боље цвета, расте и бољи и питомији плод приноси, и кад ко год копа траву и коров око воћке он не иде с тим да је осуши него да боље напредује и да се чвршће држи. Но поред свега тога цензура је најбољи мој јемац, и она добра стоји да Шумадинка неће нигда имати узрока да се забрани... Наша је цензура умерена, разборита и блага; блажија може бити него што је засад у фаљеном гњизду слободе, у Паризу. Другачије сам ја гледао

цензуре, гди кад нађе у новинама написану реч *„отечество“* а она избрише па место те речи напише „Шлезија“, наравно то је било одавно, има од то доба седам месеци. Наша пак цензура избрисала би оне речи, које би видила да неиду к развитку наше народности и које непобуђују отечествољубије. И ја остајем увек при томе, да што је год наше, сладко је. Да нас бог туђе само цензуре сачува... Неки скупитељи пишу ми да се млоги зато нису пренумерирали што мисле да ће учредник Шумадинке на пролеће опет отићи куд год да путује; ја зато незнам ништа, међу тим боље би било да неслуте, но и ако пође куд да путује, то ће путовати по Србији да купи вересију од своји новина... (Овде се износи шта ће Шумадинка у овој години доносити, па се именује и кретање чиновника од највећих до практиканата.) Овом приликом морамо и то казати да су практиканти за сада код нас највећи љубитељи читања; и нигди ни један у окружију није остао да се непренумерира поред све своје мале плате. То су све млади људи и ради да што чују и науче, у њима огледа се будућност србске књижевности, а поштари најбољи су скупитељи пренумеранта, само штета што није тај обичај и при новинама као при књигама да се једанаесте дају на дар. Но благодарећи свима предбројницима и скупитељима учредничество Шумадинке обећава се бити — благодарно... Учредничество Шумадинке радосно ће примати свачије дописе и књижевне прилоге од сваке руке. И молимо да нам сваки помогне и да пише, а сад ће се имати где печатати почем Шумадинка је сада млого већа и два пут излази на недељу. А тако исто нек нам се шаљу све нове

народне песме, пословице, народне приповедке, исторични одломци, једном речју све оно, за које би била штета да пропадне и да се заборави... (Обећава опис пута по Швајцарској и Италији)... Шумадинка уверена о родољубивој цељи свију српски листова, жели са свима у миру и пријатељству живити. За политичне вести има своје дописатеље у Паризу, Лондону, Берлину, Бечу, Риму и Сопоту; кои ће сви управо на учредничество Шумадинке преко Лоида писати".

У 11. бр. на челу листа стоји песма „Дочек прве Шумадинке (у једном крају Шумадије)" која се почиње:

Неготинским добрим вином
Напуните чаше,
Ево опет Шумадинке
Оне старе наше.

А једна од даљих строфа гласи:

Рујно вино ми пијемо
Као и до сада,
Шумадинку читаћемо
Као и досада.

На то је уредник под звездицом додао своју напомену:

Шумадинку ви читајте
Као и досада
Али напред новце дајте
А не к'о до сада.

Али ни ова шала није помогла, и уредништво је у 43. броју у подужем објашњењу „О Шумадинки" морало озбиљно говорити о материјалним неприликама. При крају тога објашњења вели се: „Сваком без разлике који од Петрова дне почне

добијати Шумадинку без да је напред платио, дајем савршено право пред свима читатељима да је никако и не плати". Та се одлука поновила и на крају 47. бр. где је крупним словима истакнуто: „Ко добије Шумадинку од Петрова дне на вересију, нека слободно нигда не плати". Али ни таква одлука није помогла, и уредник у 56. бр. од 15. јула ставља *на знање* да ће лист престати: „...Магазин, Скоротеча, Српски лист, Весник, Просветне Новине, Чича-Срећков лист, Напредак, Војвођанка, и млоги други листови, па ево сада и Шумадинка, сви ти листови, били су с одушевленијем почети, и од публикума с почетка са одушевленијем примљени, али чим неколико месеци прође све то оладни. Доброта листа и одушевлениј сваког учредника зависи само од броја пренумеранта, што је више пренумеранта, то бољи лист излази. Једно велико зло за наше новинарство то је, што се код нас људи на вересију навикли, па ако му се пресечу новине слати, он неће ни оно прошло да плати... Ја најучтивије и најискреније молим свакога, да неокриве мене за ово престајање Шумадинке, ја сам чинио све што је могуће, сво време изван канцелариске дужности било је посвећено овоме листу, и забављујући се са овим листом, неотице пренебрегао сам по гди што од чега може бити моја будућност зависи, ја сам гледао само читатељима да угодим. — Ја сам тога мненија: Кои лист сам од себе због малог броја пренумеранта престане, тај лист неваља, и тај лист треба да престане, обште мниније његов је судија, оно му смрт изриче. И сад после оваког мишљења са ладном Иронијом подсмевам се свима оним моим непреспаваним ноћима, у коима сам с одушевлењем

за ови шест месеци радио; јербо видим сада да све што сам писао, и мислио да нешто вреди неваља ништа, невреди ни две паре, јер да је Шумадинка досад ваљала, њу неби њени читатељи оставили да пропадне. Међу тим, ја сам ипак тако сујетан, да радо остајем у тој обмани, да је у Шумадинки било лијепих ствари". И Шумадинка је збиља с идућим, 57. бројем, који је изишао 18. јула у петак, престала.

Тако је завршена друга година Шумадинке.

Прошао је остатак те године, прошла је цела 1853, прошло је десет месеци и више — па је 19. новембра 1854 почела по трећи пут Шумадинка да излази. То је била њена трећа, најкраћа, година у којој је изишло свега 12. бројева — последњи 29. декембра. Лист је излазио два пута недељно — уторником и петком — на четири стране облика као и друге године своје, који је облик задржао и даље докле је год излазио. Цена му је била 2 цванцика до Нове Године.

У 7. бр. штампана је песма — загонетка *Што ми ти је што?* испод које је у напомени уредништво додало: „Кои ову загонетку до дана следујуће Шумадинке разреши добија за 100 словом *сто* дуката цесарски од уредничества сву прекланску вересију Шумадинке као награду". Још изјављује уредништво у овом броју; „Од нове године предмети овога листа биће одабрани, песме, путничка писма, мирођија, мрвице, новости стране и домаће, течај новаца, аванзирање чиновника, и у обште све што се буде интересирало наши читатеља и што допусти простор овога листа стављаће се". —

И одиста је Шумадинка идуће 1855 а своје IV, године излазила по горе споменутом програму тачно два пута недељно — опет уторком и петком — на 4 стране, са ценом од 4 талира за 3 месеца. Ово је прва година у којој је Шумадинка непрекидно излазила. — У 51. бр. јавља се, да ће лист примати огласе сваке врсте, и да се то чини зато да би се Шумадинка могла давати по дванаест месечно. Још се том приликом у препоруку наводи да лист допире у сваки крај Србије и да је многобројно распрострт. С огласима је био покушао још 1850 Медаковић за свога једномесечног уређивање Шумадинке.

Последњи, 104. број изашао је 30. децембра. Ту уредништво опет даје изјаву из које наводимо ово: „Како са званичним предметима, кои ће се одсада у званичном листу печатати, одпадају од „Српски Новина“ најпоглавитија приходи и помоћи правителства, и како сада исте новине саме себи остављене неће моћи даље ни излазити, или ако би и излазиле цена би им 7 талира морала бити: то, да се не би читајући публикум са свим лишио политични новина, уредничество Шумадинке решило се свој лист повеличати и поред досадашњи забавни предмета саобштавати читатељима и све оне новости и политичне чланке, као што им је до сада у „Српским Новинама“ доношено . . .“ Жели се да се не каже „да Србијански читајући публикум није кадар одржати једне новине“: Да не би дошло до тога, цена се неће удвојити, и ако ће лист бити двогубо већи, него ће се повисити само са цванциком тромесечно. —

С том задаћом и таким надама отпочела је Шумадинка 3. јануара 1856 своју пету годину.

Лист је излазио у почетку уторником и петком на осам страна, а са бр. 35. почео је излазити три пута недељно: уторником и четвртком на 4, а суботом на 8 страна. Ту измену уредништво мотивише овим: „Како одсада пошта трипут на недељу у внутреност полази, то ћемо и ми, желећи читатељима нашим сваке поште што ново саобштити, одјако трипут недељно *Шумадинку* издавати. .“

У 30. бр. уредништво изјављује да су ово „по Србији највећма распрострањене новине“. У броју 126. још се вели, да је лист „у Београду и по окружијама између свију други листова највећма распрострањен“ и да „прелази у Аустрију, Влашку, Бугарску и Босну“. — Последњи, 133, број од ове године изишао је 29. декембра. —

Године 1857 бројала је Шумадинка *шести течај*. Излажење је почела 1. јануара, обећавајући да ће излазити уторником, четвртком и суботом на 4 стране, и одређујући годишњу цену од 16 цванцика. Али са 42. бр. лист поче излазити само једанпут недељно, суботом. Прилике материјалне опет бише измењене а уредник, изгледа, бејаше без оног некадашњег одушевљења. Садржина се листа још непрестано добро држи, али уредништво не куша да га и материјално одржи. Ипак бисмо рекли да је уреднику већ одвлачила пажњу помисао да ће и на другом пољу, куда га доцније у Цариграду видимо, моћи користити своме народу. Последњи, 74, број за ту годину изиђе 31. декембра. То бејаше уопште последњи број Шумадинке.

Подунавка, која је тада као засебан књижеван лист излазила у Земуну, донела је у 1. бр. 1858 под *књижевним вестима* и ове редове: „У Београду већ од шест година досад излазећи лист хумори-

стично-белетристични под називом „Шумадинка“, ког је Г. Љубомир П. Ненадовић, наш славнопознати песник уређивао и издавао, престао је концем ланске године излазити. Учредник његов, који је службеним послом обтеређен био, и у дужности својој више времена преко године на путу се налазио, принуђен је био да престане од издавања овог листа. Он је са особитом вештином учређиван био први година, да је учредник његов и онако познати у народу песник, велику заслугу и лепо име код свога народа себи задобио“. Објашњавајући ову своју белешку, уредништо додаје у напомени: „И сад се Г. Љубомир Ненадовић у Црној гори налази и намерава одатле ићи у Грчку“.

Свих шест течаја Шумадинке изишли су под именом Ненадовићевим осем оног кратког прекида Ненадовићева у јулу 1850. Међу тим је Ненадовић, као што се и у наведеној белешци из Подунавке види, више пута одсуствовао, а за то га је време заступао у послу уредничком или Коста Бранковић или Јевта Аврамовић или други ко. Лист се за то време морао уређивати тачно по програму и духу дотадашњега рада, о чему је Ненадовић правио и писмене уговоре — да ли озбиљно или од шале, не знам. Свему томе нема у Шумадинци никаква трага, и ово се бележи овде по приватном, али поузданом, казивању. —

Ради потпунијег описа библиографског навешћемо садржину првог броја прве године:

На челу је листа *Поздрав* песма од уредника, пригодна и посвећена почетку самога листа. За тим долазе *Догађаји једног зидара*, приповетка преведена с енглеског. У *мудрим изреченьима* су изреке и мисли од Рихтера, Лафонтена, Коцебу-а

и др. у преводу Ђ. Малетића. У *различним предметима* наведен је Сафиров суд о прошлој години. После тога долази изјава уредништва — *на знање* — и најзад илустроване загонетке — *ребуси*.

Овај се скромни почетак развијао, за тим, лако и брзо, те је лист имао многобројне рубрике тако да их све никад у један број није могао унети. Остављајући на страну имена појединих литерарних прилога — песама, приповедака, причица и чланака — навешћемо овде само имена појединих рубрика: *Мирођија, Паприкаш, Ерак и Петак, Мрвице, Зачинци, Малине, Подгревци, Домаћи театор, Путнички театор, Летњи театор, Лекарски театор, Театор у меани, Политички театор, Ђачки театор, Кафеџиски театор, Театор на сокаку, Школски театор, Берберин* и т. д. За боље разумевање ових и других оваквих рубрика навешћемо неколико понајкраћих примера. Тако н. пр. *Мирођија* је уређена по азбучном реду и зове се *речник за живот*. Друга је, по реду, реч *Адам*, и она је овако објашњена: „*Адам* је био први човек, то знамо сви, али ко би могао знати ко ће последњи човек бити! То је лако погодити, јер у свако доба на читавом свету има много више последњи људи него што би требало. Но ни један нити жели нити оће да каже да је последњи, а кад би хтео да се свршава свет, онда би и они кои су први, казали да су последњи“.

Мрвице. „Један свештеник тако је вешто и побудително слово говорио, да су сви, кои су у цркви били, плакали. Један само од присуствујући није плакао, него је слушао са ладним срцем. „Зашто ви не плачете?“ упита га други, кои је

до њега стајао. „Ја нисам из ове парохије!“ одговори му онај равнодушно.

Домаћи театор. Комшија: Шта ти ради отац?
Дете: Клања.
Комшија: А шта ти ради мати?
Дете: Крсти се.
Комшија: А шта ти радиш?
Дете: Ја стојим па се каменим.

Ерак и Петак. Ерак: Јеси ли излазио јуче куд год из куће? — Петак: Јесам, а зашто питаш? — Ерак: Хтео сам да знам какво ћемо време имати; јер наши стари кажу, кад на Сретеније изађе медвед из своје пећине, онда шест недеља траје лепо време.

Путнички тетатор. Путник: Гди је овде меана брате? — Сељак: А што ће ти господине? — Путник: Рад сам да се састанем с учитељем. —

Кад овоме додамо обичне новинарске рубрике: *домаће вести, стране новости, најновија пошта* и т. д. онда се од прилике може добити појам о богаству појединих бројева Шумадинке.

* * *

Књижевни прилози у Шумадинци имају свој посебан тип. По старом обичају да уредник готово сам испуни својим радовима цео број, и Ненадовић је поједине бројеве сам опремао својим пером. То није по правилима модерне журналистике, то се противи и могућности за стално развијање и разноликост листа — али и то има својих добрих страна. Шта више у листу каква је хтела бити, и била, Шумадинка, то је чак и врлина. На тај је само начин и могао да се одржи непрекинут, ничим не-

поремећен, тон породични који у Шумадинци од почетка до краја влада. У њој је много песама, ситнијих приповедака, поучних и понајпре хумористичних чланчића, под којима нема потписа а који су из пера уредникова. По томе су тону удешавани и сви остали прилози у стиховима и у прози. Тек имајући то на уму, можемо поћи корак даље и тражити у Шумадинци поједине звуке литерарних и поетских праваца.

Романтизам је у Европи био већ завладао, а немачка је романтика својим моћним утицајем куцала на врата српске песме — кад се Шумадинка јавила. Бој или правије, као што га је Даничић назвао, рат за српски језик и правопис није био завршен, али је главна битка била већ добијена на страни нових погледа. Побеђенима је још била остала нада на интервенцију — државне власти. У поезији се псевдокласички правац био загубио у врлетима на које српски класичари сами себе наведоше. Место тога држаху се Јов. С. Поповић, Јов. Суботић и други близу тонова народне песме, кад што чак и подражавајући им, док 1847 Бранко не показа, што рече Даничић, како образован књижевни песник српски треба да пева. Од појаве Бранкове до појаве Шумадинке бејаше прошло таман толико времена колико је било потребно да се противници Бранкови увере како је и песма српска добила свога апостола управо онда кад и научно обрађивање српскога језика стече свога заставника. Оно доба, доба певања, и дало је великих песника. Али остале гране књижевне не бејаху богате својим плодом. Јесте велики Вук својим истинским генијем свуда стизао, све будио, организовао, кретао и примером предњачио. У песми

је имао Бранка, у науци о језику Даничића. Али приповетка стајаше незаступљена, тада и много после тога, именима која би била у својој врсти с правом прва. Историја — старо доба — чекаше непрестано своје трудбенике. Тако исто и остале гране знаности. Друштво Српске Словесности не даваше нада које би могле загрејати. Па ипак је све било вољно, ведро, весело. Слутила се лепша, боља будућност; осећао се живот у сваком послу, сваком покрету; трезвеније се гледало на прошлост, учитељицу будућности. У самој Шумадинци, у редовима које је Ненадовић написао, налазимо потврде томе поуздању.

Штампајући своја писма о *Путовању по ирајском приморју и по острву Ригену* Ненадовић у 17. бр. говори о неприликама европских народа и зауставља се на глади у Ирској. Племенита се душа његова грози код тих појава и он оставља даље приповедање, па прелази на стихове:

Орле! орле, дај ми твоја крила,
Да се дигнем у та места мила,
Да избегнем сфери земаљској.
Ил' сам бежи од ови чудеса,
Бежи горе више сви небеса,
Невраћај се тој земљи бедној
— — — — — — — — — —
Ил' не Орле, о нечини тако,
— — — — — — — — — —
Лепше ћу ти небо казати.

Дижи твоја ослабљена крила,
И прелети преко мора тог;
И долети до Дунава тија,
До милога отечества мог.
Синови су ту природе млади,

Ту ми нећеш скапати од глади.
Не лет' к небу и немори крила,
Надежде су тамо празне све.
Иди земљи што је и мен' мила,
Сва озбиљност тамо чека те.
Бадава је звездам летит' горе,
Кад нас беде овд' на земљи море.
И мен' када каква туга нађе

Ил' ми беда каква загрози.
Тада немам ја утехе слађе,
Нег' Срба се сетит' у слози.

О Србијо! најмилије име
Ти напредком твоим утеши ме!

Изразима песничким, управо непесничким, има овде да се замери доста; али у овоме не тражимо песму већ сведочанство одушевљења с каквим је, мало доцније, уредник Шумадинке отпочео рад у своме листу. —

Прелазећи на помен онога што је Шумадинка у појединим гранама књижевним донела, ваља нам пре свега казати да у њој има, према времену, доста *песама* понајпре од самога уредника. Оно што се може навести за укупну оцену Ненадовићева певања, важи и за песме у Шумадинци: оне су све од реда лепе, лаке, у простом али недорађеном облику, скромне у полету али од непосредна утицаја на душу читаочеву. Ту су штампане многе његове доцније чувене песме, ту је изишла и *Попара* раздељена у две године.

Од песама Његошевих, које су остале у рукопису после смрти његове, објављена је у II. год. бр. 51. басна *Орао и свиња, или наша браћа подмићена од Турака,* а у 41. бр. те године *Чувство радости,* неименована песника а тиче се опет Ње-

гоша. У 1. бр. V. год. Његошева је песма *Поздрав роду Србском.*

Кад што се јавља Стерија с натписима или с преводом из Хорација.

Друге године а у бројевима: 47, 55 и 57 прештампане су старим правописом Бранкове песме: *Девојка на студенцу, Ране, Драги.* Уз песме нема никаквог коментара, само у натпису стоји да су „из Бранкови песама“.

С времена на време јавља се Ђорђе Малетић — доцније понајчешће *загонетка.на* у стиховима. Јован Илић такође пева још од 4. бр. I. год. до послетка и ако не врло често. Његова лепа *Пембе-Ајша* такође је из Шумадинке.

Пригодних песама има, доцније, много. Оне су обично у славу владалачког дома или каквог другог догађаја, поводом смрти какве познате или и непознатије личности. Оне су апсолутно покорне старом правилу, да у пригодним песмама не треба тражити првенствено поезије. Вреди поменути *Натписе* неколиким старим јунацима од уредника, *Блаженој сени проте Матије Ненадовића* — 26. бр. IV. год. — од проф. Д. Маринковића који је и иначе певао, туговање о смрти Стеријиној и т. д. Иначе има и друкчијих пригодница. Ст. Радонић пева — 15. бр. IV. год. — *Сонете (Господичној Т. — што стихове србске прави),* или као што је од непознатог аутора — 45. бр. II. год. — *Туга,* коју уредништво овако објашњава: „Ова је песма писана у Италији у Ливорни, од једног младог Србина, кои је у Бечу учио а сада слабог здравља у Италији се бави“. Иначе има многих других који се после Шумадинке заборављају, као што су Ст. Ђурђевић (*Ружа и баштован,* бр. 22. год. II.), В.

Суботић (год. IV), М. Ж. (доста често), А. Десимировић, Жабарац и многи, многи други.

Од туђих песника и песама преводи се Шилер (*Деоба света* прев. Јов. Ђорђевић, *На радост* прев. Ј. Илић 4. бр. I. год., *Фантазија на Лауру*, прев. уредник бр. 6. год. III, и др.); преводе се народне песме чешке (*Венчић*, бр. 9, год. III) и словеначке (*Гди је најбоље*, I. год.), обоје у препеву уредникову, и т. д. Милица Српкиња и пева оригинално и преводи „с немачког", а Ст. Радонић преводи и са шпанског (*Бегунац Леља (амор)*, бр. 7, год. IV).

На лирама свих ових и многих других песника и певача најприправније су и најлакше зазује патриотске жице. Љубав није обична и честа какву налазимо у стиховима листовâ шесетих година. Ово не би требало означавати као правац књижевно-поетски већ просто као лепу особину — стидљивост — старијег задругарског живота нашег. У накнаду за то идила и идилско опевање природе чешћи су но после тога времена. Сатира се јави по кад што а дидактика је — будући и жанр уредников — врло честа. Примера ради да поменемо, да је песма *Размишљавања* од М. која је прве године почела у бр. 14, прекинута у бр. 17. и уредништво је додало ово објашњење: „Да неби наше читатеље оваквим дугим саставом уморили, прекратићемо за неко време и с другим ради промене заменути".

Д. Н. (Нешић) у песми *Моја жеља* (бр. 10, год. I.) пева:

Там' гди јавор горе краси,
Јеле облак задиру,

Гди с' по пољам златни класи
Непрегледно простиру —
Тамо желим крочит' ногом,
И последње казат збогом!

— — — — — — — — — —

Там' гди пастир нежно свира,
Фруле с' чује љубки пој,
Гдино јагње друго дира,
Ах! тамо је живот мој!
Тамо желим крочит' ногом,
И последње казат' збогом!

Там' гди Србин вољно дија,
Дева Србска жито жње:
Гди Србкиња Србче нија,
Вију с' Србчад око ње:
Тамо желим крочит' ногом,
И последње казат' збогом!

Те су јачине али и те непосредности и све друге песме ове врсте.

Лепа песмица *На гробу Зорице* (бр. 12. год. I.), која је уредникова али је — као већина његових радова у овом листу — изишла без потписа, може бити представник своје врсте:

Песмо тужна, али слатка,
Увенуто моје цвеће!
Песмо тужна буди кратка,
Јер те нико читат' неће.

У краткоћи изли чуства,
Најтајније изли мисли;
Што немогу казат' уста —
Томе тумач песмо ти си...

Друкчије је тада започињао певати Јов. Драгашевић. У песми *Човеку* (118. бр. год. V.) вели он:

Куда се стремиш светле домашити, човече, звезде,
Куда ти блуди дух, куд ли те одводи тај?
Пучина ова је шупља, а плаво небо високо,
Грднога простора тог никад не нађе ти крај!

Милутин И. Стојановић преживео је својим певањем Подунавку и Шумадинку и јављао се у листовима шесетих година својим лаким и окретним песмицама. Али је већ педесетих година, у Шумадинци, показивао особине свога певања. Песма — примера ради — *Сунцу на истоку* (115 бр. год. V.) почиње се:

Ено с' рађа сунце мило,
Већ хоризонт румен кружи —
Зраке сипа, горе злати,
Да у мраку свет не тужи!

И доста је таме било,
Доста црни мрак је влад'о,
Зато грани сунце мило,
Јер те сваки чека радо.

Ал' и Срба ти озари,
И топлим га огреј жаром,
Србску земљу ти весели
И разнежи твоим чаром.

— — — — — — — — —

Па млађаном Србству опет
Зора среће да засвити,
Срби сложни да покажу
Да још славни могу бити.

Године 1856 јавља се преко Шумадинке први пут и Дамјан Павловић који је убрзо за тим био изишао на глас једнога од најбољих младих поета.

Драма није у Шумадинци обилато негована. Још прве године донела је Шумадинка месеца јула, за време уређивања Медаковића, шаљиву игру у једном чину од Коцебу-а *Неми*, коју је посрбио М. А. Симић. У последњим бројевима последње — 1857 — године донела је „веселу игру у три дејства“ *Синовац као стриц*. Аутор није имепован, а није означено ни да ли је превод или оригинал. По свему изгледа да је и ова игра „посрбљена“.

Осем тога у 121. бр. 1856 године изишла је на челу листа *Деоба Душановог царства* и то само одломак. Ово је, нема сумње, посао самог уредника и још ће бити да је од засноване драме свега овај одломак и написан. Почетак је:

Чауш (пролази и виче)

Књазеви, Војводе, Краљеви, Жупани!
Устављајте војску свак на својој страни.
Заповест од цара; да се уставимо,
И његовог свеца овде да славимо.
(одлазећи све даље, виче то исто).

Бан Страиња, затим Војвода Гојко Мрњавчевић.

Бан Страиња (скида своје оружје)

Овде ћемо данас мало починути,
Овде ћу ја моје оружје скинути . . .

Настаје разговор међу њима, а за тим:

Војвода Бранко, Десиот Угљеша, Југ Богдан, Кнез Лазар Гребељановић, и доцније друге војвод долазе са разни страна.

Говор међу њима прекида *Угљеша:*

Говор утишајте, на ноге устајте,
Господо за дочек сви се приправљајте
Тисућа коњика ено се уставља,
Цела војска пева, Душана поздравља.

— — — — — — — — — — —

Хајдемо пред њега, код цркве ће стати,
Патријарх у цркви службу ће читати.

Белетристика је у Шумадинци била за све време њена излажења на особити начин заступљена. *Забава* је читаоцима нуђена у безброју причица, анегдота и досетака, анегдотско-историског сећања и препричавања. У томе је било тежиште ове врсте књижевне и одлика Шумадинке. Даље, овамо долазе н. пр. идиле Геснерове *(Дафнис и Клое* I. год., *Миртил и Дафне* II, *Титир и Меналка* II. и др.), хумористички чланци *Блажени слепи, неми, глуви,* од Сафира I, *О језику,* предговор обштој граматики IV, Милобрука: *Рукавице* IV и др.), која народна приповетка *(Немушти језик* из Вукове збирке и др.), забавно-поучни чланчићи *(Искре* из Гетеовог генија и др.), готово у сваком броју шаљива резоновања о женама и женској природи, чега ради је — опет на свој начин — уредништво у 4. бр. IV год. објавило ово: *„Телеграфска депеша.* Јављамо нашим читатељима и читатељкама, да је мир закључен — али не између Руса и Турака, него између Шумадинке и жена. Све женске претње, ноте преговоре, писма (без подписа) из Београда и из други окружни места, као и последњи ултиматум из Шабца ради нашег оправданија саопштићемо читатељима. Све оне читатељке, које су досадашње досетљивости у Шума-

динки за увреду примале, молимо за опроштење, и јављамо да пристајемо безусловно на оне све четири тачке, само да нас онако строго у својим писмима не осуђују. Закључујући овај мир с лепом половином наши пренумераната необјављујемо никако рат оној другој ружној половини т. ј. мужевима".

Али је најлепша забава која се могла пружити преко Шумадинке читаоцима била у *путничким писмима* Ненадовићевим. Шумадинка је доносила и друге путописе, али се они свакако губе према ономе, што је само перо уредниково дало. Од познатих путописа Ненадовићевих овде су штампана његова *Писма из Грајфсвалда* и *Писма из Швајцарске*. Прва су излазила под именом: *Путовање по прајском Приморју и по острву Ригену* прве године, а друга под именом *Путничких писама* год. II. и IV. *Писма из Италије* која су још раније наглашена нису у Шумадинци ни почела. Ненадовићеви су путописи добро познати, те ћемо овде навести само начин како их је он у Шумадинци пропраћао или објашњавао.

Први је путопис почео у 5. бр. I. године. Уредништво је одмах у напомени казало: „Ова два доста дугачка писма једног Шумадинца, кои је за време школског одмора по споменутим крајевима, искуства и весеља свога ради, пешке путовао и иста из Грајфсвалда свом пријатељу Д. М. (Димитрију Матићу) у Берлин у Августу 1846 године писао, саопштићемо читатељима, у тој надежди да осим забаве коју ће у истим писмима наћи, моћи ће боље и ближе и онај крај света познати". У бр. 10. свршено је прво писмо (т. ј. путовање по Прајском Приморју), и уредништво на завршетку

у напомени вели: „У последњој Шумадинки обећали смо, да ћемо с данашњим бројем ово писмо свршити, зато, да би одржали реч, били смо принуђени, све оно изоставити, што је могло изостати а да смисао целог писма непоквари. — Сад причекаћемо, док се читатељи мало од првог писма одморе, па ћемо им онда (саопштити) и друго писмо, у ком је описано весело путовање по лепом острову Ригену“. — То је друго писмо почело у бр. 17, а свршено је у бр. 22.

Опис путовања по Швајцарској почео је излазити у бр. 13. год. II. уз ово објашњење: „Ова путничка писма нису писана с том намером да се игда печатају, које ће се и из њиовог простог и сасвим искреног преповедања видити — но кад се у свет пушћају, сваки читатељ, коме је воља, може држати, да су управо њему писана, почем њега ради само се и печатају...“ Овде се још додаје неколико речи о Хајделбергу о коме се у почетку писма говори. У бр. 58. ов. год. писмо је прекинуто и тек је продужено у бр. 29. године IV.

Ова писма нису у Шумадинци апсолутно у свему онака каква су позната читаоцима из потоњих зборника целокупних дела Ненадовићевих. Спремајући их доцније за штампу у зборницима, Ненадовић је нарочито ове путописе из младога доба свога у нечем мењао: оне слободне, кад што обичније али кад што и врло духовите, излете, напомене, досетке ђачке изостављао је доцније где где, рекао бих, не без штете за саме саставе.

Али Шумадинка није била ни без *приповетке*. И ако у њој има доста приповедака које праве прелаз од мањих причица, каквима је Шумадинка обиловала, ка правим приповеткама, ипак има и

ових. Таква је н. пр. у год. II. бр. 10. приповетка *Ко за туђом вуном иође сам острижен кући дође* где се на основу овога народног мотива тежи књижевно-уметничком облику. Знатнија је хумореска *Безилатежни практикант* која је, знатно савршенија, почела у 52. бр. год. II. али је остала несвршена. Четврта је година дала *Милана и Милку,* подужу приповетку (бр. 89—100) којој је предмет из мало раније минулих догађаја народнога покрета угарских Срба. Приповетка је лепа, за читаоца занимљива и интересна, а у средини је уредништво морало неколико места, као што само каже, особито важних за развој саме приповетке, изоставити, да не би, због политике, дошло у сукоб са цензуром. Потоњи листови од шесетих година мало имају приповедака патриотско-идилских које премашују вредност ове приповетке. Последње — VI — године почела је у 45. бр. излазити „приповедка из древни времена србски“ *Путови судбине,* а свршена је у 62. бр. Предмет је приповеци, као обично, несрећна љубавна историја. Али је у израду, у само приповедање, унесено у ову приповетку толико антикварског даха, с толиком су пажњом бирана имена, стваране ситуације и извођени догађаји — да је ово, поред многих историско-географских грешака, права историска приповетка, заборављена шесетих година кад је романтика са свим заменила историју. Потпис је *М.;* а остале, наведене, оригиналне приповетке немају никаквог потписа. Нама је данас немогућно оделити шта коме припада, али држимо да у тим прилозима има и уредниковог удела.

Али главну масу белетристике у Шумадинци чине преводи. Њих има доста, и ми ћемо поме-

нути, примера ради, тек неколико. Тако у II. години: *Живи мртвац*, *Двогуба заклетва поправлења* (од Жана Пола), *Тигар бенгалски*, *Три крадљивца* и др.; у III. години: *Вештичка ноћ* (од Чоке-а), *Агатоклес* и др.; у IV. години: *Бедуин*, *Срећан човек* (обоје с рускога), *Тигрова пештера*, *Женска одважност* (с немачког), *Бела ружа* (с немачког). *Атила у Тријесту*, исторични роман из Мађарског најстаријег времена (с немачког), *Човекомрзац из неверне љубави*, *Караван*, *Историја једне авети* (с немачког), *Разговори на оном свету* (с јелинског) и др.; у V. години: *Мртав гост*, посрбљено из Чоке-а, *Врачара*, „по млађем Александру Дима“, *Прстен господина Жарковића*, „посрбљено из Чоке-а“, *Црни просјак*, *Робље на Кавказу*, *Плавша из Памира*, *Партија шаха* и др.; у VI. години: *Мртва глава* (из хиљаду и једне авети од А. Дима), *Цар Јосиф II. у Петробургу*, истор. новела од Милбаха и многе друге. Интересно је да је још прве године Чоке био заступљен причом *Нога*.

Као преводиоци се потписују: Ј. Ђ. Јефтимијевић, Једна Србкиња, Ј. М., Д. Ч. С., Ст. П., М. Милићевић, Сима Б. Живковић, Вас. Живковић, Л. Марић, Е. А., Ст. Бошковић и др., али је понајвише без потписа преводиочева, кад што и без тога и без имена ауторова већ се само спомиње језик с кога је преведено, некад и — без тога.

Избор се чинио понајпре према занимљивости или поучности онога што се могло превести и према ступњу развитка ондашње читалачке публике. Великих романа не налазимо у Шумадинци, а ни једном се не натурује мисао да се који превод уноси у лист само зато што другога рукописа нема. Изгледа да је жеља поучити и забавити читаоце пре-

тезала над другим обзирима књижевним: отуда чешће изостаје спомен имена ауторова или и преводиочева.

Поука у Шумадинци поглавито је или морално-философска или историско-национална, ма да има и покушаја из других врста. Прва је група већином из популарних и занимљивих чланчића, а друга је понајпре у објављивању интересних докумената који се тичу новије — ређе старије — историје народне.

Прва година доноси н. пр. од Ф. Христића чланчић *Добар учитељ*. „У селу једном, не далеко од Београда, видио сам ја учитеља једног, како је с одушевленијем ђаке своје учио. — Једном седио је он изван школе на зеленој трави и читао, а деца су весело око њега трчкарала и играла се. Ово је био час одмора школског. Често је он овако децу своју око себе скупљао, па би у њиовим погледима, њиовим играма, њиовим симпатијама и њиовим ревнованијама старао се, да позна својства и наклоности свакога. — „Децо моја, говорио би им он врло често, моја драга децо . . .“ (Сад долази поучан говор учитељев који је главна садржина чланка, па се, по свршетку навода целога говора, завршује чланак овако:) Важно је и благодетелно за садашњост и будућност, за отечество и народност, за привременост и вечност, званије ваше, о учитељи, коме се ви посвећавате. Онај кои болнице установљава, сиротне куће зида, трговачка и благодетелна заведења оснива, ради без сумње на ползу човечества, али не тако непосредствено и силно као ви. Вама је поверен први разсад обште грађанске среће, и облагорођеније човеческог рода, како у моралном тако и физическом смотренију“.*

* Овај је чланчић, скраћен, нашао доцније места и у Српској Читанци за трећи разред основних школа.

Такав је и чланчић М. А. Симића *Све је ира и пепео*, где се укратко а занимљиво говори о пролазности овога света, па се завршује: „И овај пепељави дописатељ, о љубезни пепељави читатељи, шаље пепељавом учредничеству, да ове пепељаве забаве у пепељавој Шумадинки печата“. — Такав је чланчић *Срећа* од А. Поповића, *Архимед* и т. д. У дубљу философију залази превод из *Монтања О презирању смрти*. У чланчићу *Напредак и назадак* вели се, поред осталога: „Ко зна, како смо ми стајали пре 30 година и ко сравни с данашњим стањем нашим, мора признати, да смо и ми учинили велики напредак како у приватним тако и у правителственим отношенијама“. У том је духу хвале и подизања написан цео чланчић. — Али у Шумадинци има и чланака о трговини, о новцу и „прометају“ новца, о шумама, парницама и т. д. све написано чисто популарним тоном којим се одликује овај лист уопште. У последњем (Медаковићевом) броју од прве године говори се о *Чертама Српске повеснице*, па се завршује: „Многе су драгоцене ствари за нашу повесницу још скривене и чекају угледати оно сунце, које је пре четири и по века зашло за гору, па се још неће да укаже. Музикална орудија славног српског цара Душана и данас су закопана и на аманет се још од времена пропасти српског царства све и до данас у целости чувају. Звона оног времена ливена кад зазвоне и изкопају се из земље напајаће ускликом и радошћу српско срце. Гди је све ово закопано још време није открити“. Ту је почело и Јанка Шафарика научно, археолошко-историско, *Путовање по Србији*.

Трећи број II године доноси у преводу Владимира Јовановића, слушаоца II год. философије, *Утеху у беди*, а у 14. бр. је од истога превод *О човечности*. Таких моралних поука пуна је Шумадинка од сваке године. — Осми је број донео *Дневник Боже Грујевића*. У напомени уредник веома хвали Божу, па продужује: „Он је често точно водио дневник свог живота у Србији од кога ево неколико листа, кои су се до сад од 1805 године сачували у рукама његови синоваца браће Васе и Саве Грујевића, саобштавамо и нашим читаоцима“. *Писмо Колумбово* превела је, у 14. броју, Макрена Миловуковица која из Пеште и доцније шаље прилоге литерарне. У 21. бр. је о *Монастиру Каленићу* од игумана каленићког Теофила П. Мијушковића, а у 26. бр. *О Манастиру Вујну*. Циљ је овим чланчићима говор о ком листу прошлости српске и о споменицима тога доба. У 51. броју је лепа биографија војводе Луке Лазаревића који је те године преминуо.

Година IV донела је од Гелерта — који је у старијој нашој журналистици био уопште лепо примљен — *Смирени горди* као прилог моралној поуци. Тада налазимо и *Четири морепловца*, поуку из географије, у преводу П. Поповића. Али је ова година Шумадинке била богата историографским прилозима. Тако се 1. бр. почиње *Путовањем кроз Србију 1591*, где се, с уводом и потребним објашњењем, почиње саопштавање дневника барона Вратислава који је те године пролазио и кроз српске године. Преводилац није потписан, али је то посао историка Чеде Мијатовића. У бр. 30. почео је *Дневник проте Матије Ненадовића* о српским народним пословима у Бечу. Да покажемо тежњу

уредникову да изнесе што више прилога за познавање прошлости народне, бележимо да је та тежња његова нашла места и у рубрици *Мрвице*, као што је у 41. бр. IV год. ту саопштио народно предање *о Новаковој стени у Романији*. У 87. бр. IV год. саопштава Ненадовић извод из онога што је Јов. Ристић био спремио за Гласник о Брокијерову путовању кроз Србију.

У год. V. Шумадинка извештава читаоце о *Просецању Суецког земљеуза* и доноси повећи чланак о *Цркви Св. Софије*, казује речима дра Линденмајера *Озбиљну реч о употребљавању целителни вода*, и говори о *Климатским примјечанијама* (од истога), расправља о *трговини* у више бројева, радује се што је *сабља Димитрија Јакшића* добијена за народни музеј, јавља о церемонији *Свештеног крунисања* у Москви и т. д. Али је најважније што је у бр. 11. почела Шумадинка доносити *Рукописе ироте Ненадовића*, доцније познате под именом *Мемоара*. У бр. 29. уредник вели у напомени о овом прилогу; „Ми смо уверени да велика част читатеља радо чита ове рукописе . . . Ови исторични рукописа има преко 100 велики табака, осим други исторични писама и протокола из Карађорђевог времена. Ми ћемо кроз више година у овоме листу читатељима исте рукописе саобштавати, и то без икакве промене онако као што су писани. Уредник овога листа радује се да може ово најмилије и најдрагоценије наследије свога отца са свима своим читатељима поделити“.

У год. VI а у бр. 8. Шумадинка доноси оглед превода с латинског *Слово Дарија својим војницима* од Ђ. С. Симића „ученика VI разр.“, а у бр. 12. *Слово Александра Великог својим војницима*, „с ла-

тинског превео ученик VI разр. Милош Зечевић". У бр. 17—18. чланак је о *Колумбу* у преводу с немачког Д. Х. Павловића. Из Русо-а има чланак *Самоубици*, прев. М. Павловић у Цариграду, а у бр. 43. почиње *Смрт Лудвика XVI* из Миње-а у преводу уредникову, који је доцније издао цео превод Миљеове *Историје Француске Револуције*. „По идеама славног звездослова Хершеа" изишао је у бр. 66. чланак о *Месецу*, и т. д.

Књижевном критиком Шумадинка није богата. Узрока томе треба тражити у, релативно, ређем јављању књига, али ће он понајпре бити у самој природи и наклоности уредниковој. Шумадинка — као и сав књижевни рад Ненадовићев — иде на стварање, подизање, снажење, те јој се критика чинила врло сурово и грубо оруђе за опите по нежним књижевним производима онога доба. Али Шумадинка и ту има своје тачно одређено гледиште. За доказ тога ми ћемо поменути неколике књиге које је Шумадинка пропраћала својим судом или их самом објавом препоручивала.

Прве године а у бр. 9. Шумадинка у *Књижевним новостима* доноси, међу осталим, и ово саопштење: „У Бечу изишао је Миклошића славенски речник, кои је за све славене а особито за нас кои имамо тај језик у нашим црквама, од велико важности, и знаћемо га више ценити и почитовати, и што је најглавније правилније ћемо га учити, но тај је речник протолкован само на грчком и латинском језику, и потоме за сад је од вајде само више наученој класи, било би од велике ползе кад би се когод од Срба приватио да га на Србски протолкује". — У истом броју и истој рубрици налазимо и ову белешку: „Из Беча пишу да ће Г.

Вук ове године бити готов са своим пречишћавањем речника, но међу тим печата ће јошт једну нову сбирку народни песама". А одмах за тим: „Ни једно књижевно објавлениј̂е од ове године, није нас толико обрадовало, колико земунско, у ком смо читали ди Медаковић оглашује и позива на предплату — на све Доситијеве књиге — које је он предузео да на ново препечата. То је треће изданије Доситијеви дела. И слободно можемо казати, да свака она година, у којој се Доситејева дела препечатају, остаће светла у историји наше књижевности. — Ми до сад имамо само једног народног учитеља, а то је Доситеј. Доситеј, то је она звезда преодница, која се прва на нашем мутном небу појавила, и мрак и сујеверје почела гонити. — О Доситеју! колико год пута прођем поред београдске цркве, свагда узданем јер видим твоју плочу пред вратима, по средини твога имена пребијена, и свагда помислим да те јошт ми нечитамо с оним чувством с коим си ти нама писао. И твоја жеља јошт није испуњена да више гроба твога стои: „Он је род свој љубио". Но ни о теби несмемо овде говорити онако као што би хтели. Али — то нам се бар мора допустити — да на ту пребијену плочу једну сузу оронимо. Но живот народа србског вечан је, с њим је и твој живот вечан — твоја ће се жеља изпунити. Твоја жеља није била да ти у цркви почиваш, ти си желио да твој гроб ваздан осијава сунце, да по њему расте трава, а тице око њега да певају, то си ти желио, кад си избрао себи место код Ајдук-чесме, ту ће ти жељу *срећније* потомства изпунити, и онде ти подићи споменик гди се неће мешати пакост". За тим се казује цена новог издања и остало што

се њега тиче. — Најпосле у овом истом броју долази ова лепа оцена: „Ови дана изашла је у Земуну још једна нова књига, о којој такође морамо коју реч рећи, она има насловије: „Милош Обреновић или поглед на историју Србије од 1813 до 1839 као одговор Г. Кипријану Роберту — од кн. Михаила М. Обреновића“. Г. К. Роберт писао је Историју Србије, но доста пристрастно, а с тим је дао ружно, нестално и подло поњатије француском публикуму о србском народу. Кн. Мијаило пак бавивши се у Паризу, рад је био то поправити, зато је и написао исту Историју на француском језику, као одговор на историју Г. Роберта која је такође писана на француском језику. Иста историја преведена је. Многи су ту Историју отворили с неким рђавим предрасуђенијем, но кад су је прочитали, са свим су друго мненије и о списатељу и о његовој историји имали. Он бранећи пред публикумом француским умерено свог оца, бранио је жестоко карактер, јунаштво и поштење српског народа. Свака врста води к слози и ни једну реч нисмо могли наћи, за коју би посумњали да није из поштена срца изашла. Списатељ је платио трошак а сав добитак од те књиге поклоњен је удовичком фонду у Београду“.

Кад се има на уму како је стајала српска књижевност а како службена политика Кнежевине Србије 1850 године — мора се одати свака хвала Ненадовићевим књижевним судовима које наведесмо.

У то се доба Малетић јавио својом *Апотеозом великом Карађорђу*. Из једног таког његовог прогласа наводимо овде оне речи на које се у једној прилици и уредништво Шумадинке морало позвати: „Ко из превеликог родољубија често штетује, мора

најпосле банкротирати. Врата родољубија отворена су сваком, нити је оно собственост само списатеља већ *целог* народа".

У 24. бр., јављајући о *Католичком Листу* у Загребу, уредништво вели: „Овакав би лист морало и наше свештенство имати, ако не на другом месту, то би заиста у Србији могуће било, те да се и оно брани како може и како знаде".

У 27. бр. препоручује се српски превод Чокеових *Часова благоговјенија* које је дело и Попечителство Просвештенија препоручило свима учитељима „преко главног управитеља основни школа".

За Вуков *Рјечник* о коме је показано прве године онако лепо интересовање морала је Шумадинка друге — 1852 — године у 12. бр. јавити: „Чујемо да је новопечатани у Бечу србски речник Г. Вука Караџића забрањен преносити у Србију и распростирати га". — Вреди поменути и белешку о Чешкој Матици и глас да Матица издаје Челаковскога *Философија Славена у пословицама* (бр. 17. год. II).

Бр. 25. огласио је *Нову Лиру* Јеремије Обрад. Караџића, а већ у бр. 27. налазимо интересантан *разговор* уредников с Јеремијом... Јеремија дошао у уредништво и донео уреднику примерак Лире на дар па се том приликом упустио у књижевни разговор, причајући како је прво дело своје *Рана љубичица* продао у четири хиљаде примерака и износећи напомене о томе како треба писати за народ и читаоце. Ту је она тема о којој је после двадесет и осам година писао Св. Вуловић читаву студију у *Годишњици* III.

Шеста свеска *Гласника* препоручује се, у бр. 1. год. III, и „величином и важношћу", а друга

свеска песама Ђорђа Малетића, у којој је спев *Сватови*, приказана је опширније него и једна књига (бр. 52—54. год. IV). Суд је, разуме се, врло леп и повољан.

Бр. 123. год. V донео је повећи позив на претплату на Гиљфердингова *Писма о историји Срба и Бугара* у преводу М. Ђ. Милићевић „Старима је — почиње се позив — Историја била животопис велики и мали личности, а данашњи свет захтева, да она буде животопис народа“. . . А у бр. 78. има рецензија о делу дра Линденмајера *Опис минерални вода*. Оцена је веома похвална, и жали се што „краткост овога листа недозвољава нам, упуштати се у пространо разлагање о врстности овога дела са сваке стране“. — У 29. бр. добио је реч проф. Д. Нешић да се брани од замерака које су му учињене у Српским Новинама због његова превода живота св. Саве у VIII св. Гласника. Карактеристично је за прилике које су онда владале у С. У. Друштву да Нешић своје незнање брани и доказује веома наивно да „день свѣтлаго Воскресенія“ у Руса значи само празник Ускрс а не обичну недељу, јер се њему и замерило што је превео да је Св. Сава умр̏о *на Ускрс* а не *у недељу*.

Још ваља поменути да је Шумадинка доносила, често у целини, огласе књижевне, или је из њих правила белешке за текст у *домаћим новостима*. —

Питање о књижевном језику српском, као што је познато, још није било са свим скинуто са дневног реда. Шумадинка се пажљиво чувала да не залази свом горчином у ту борбу. Ни по чему се не види да је њено уредништво наклоњено старом поретку. Напротив — из оне несрећености

правописа која се јавља у њој јасно је, да је тежња за новином у правопису на прагу. О самом правопису у Шумадинци поменућемо да има читавих чланака или изјава од уредништва где је Ѣ избачено. Али на томе није остало. Уредништво Шумадинке у томе није имало довољно спреме, и ту је узрок што је, уопште судећи, Шумадинка писана старим правописом, да већ и не помињемо други, нелитерарни, разлог: да се друкчије није ни смела штампати. Али је, остављајући правопис на страну, језик у Шумадинци леп народни језик дигнут на висину књижевнога, и ако има још у доброј мери архаизама како у речима тако и у облицима.

У том је погледу врло важан — бр. 15. год. I. — чланчић *Опет нешто о напредку*, где се за Друштво Српске Словесности тражи друкчији, интензивнији рад. „Његово је — вели се ту — поглавито определеније да изображава и усовршенствовава језик народни, а то се неможе постигнути њиовим измишљавањем Српски речи, нити усвајањем страни нити с преводењем с туђи језика. Совршенство нашег језика треба тражити у нашем народу, он најбоље и најчистије говори свој језик изузимајући неке стране речи које је усвојио, он најбоље може дати право Српско називаније свакој ствари, коју није пре видио и за коју незна како се зове . . . Осем тога у нашем народу има небројено число српски речи, за које наши учени незнаду а те би се све врло полезно могле употребити у нашем књижевству. Но те се речи немогу скупити преко писама, но требало би да језикослови изиђу у народ по свим окружијама, па да проведу тамо по две по три године по селима међу народом. Да буду

међу њима у свако доба од године у свако време рада пољског, планинског и кућњег... Ја ово с тим намерењем пишем, да ставим народу пред очи потребу за његов душевни напредак... Ако кад будемо срећни да ово буде, онда нек ми нико неизбира изкључително окружија, по коим би имали ови учени људи ићи него по свима и свуда. Јер у сваком се налази по нешто важно што у другима нема... Ја сам све то очима видио и ушима чуо".

Под овим чланчићем нема потписа, али је он из пера уредникова који је увек и говорио у свом листу у првом лицу а није се потписивао. За историју народне превласти у борби за право његова језика као језика књижевнога тај чланчић има своје вредности.

У 13. бр. штампан је Вуков чланчић *Како се гди говори.*

Али у 25. бр. затражила је реч и страна која је бранила и заступала стари поредак. Потписа ту нема а нема та ствар ни свога имена. Место свега стоји у самом почетку крст (†). Врло је вероватно да је уредништво имало велике невоље кад је примило и штампало тај чланак који је добио места у посебном додатку ка бр. 25. Чланак је за чудо без разлога, без и оних разлога који су се могли навести и који су се и наводили у корист старог стања. Иначе је писан веома мирним и уљудним тоном што, како је познато, није била обична појава у овој борби.

У II години затражио је В. Лазић реч да објасни, наравно по своме схваћању, реч *художник.* Он је и у год. IV писао о мењању — склањању — речи *Александер.*

Те, четврте, године у три је броја — 26, 30 и 31 — излазио чланак *О језику* од —В— опет са гледишта старих теорија. А у 15. бр. превео је С. Б. из Хердера метафизичку *Похвалу језика.*

У 30. бр. VI године написао је Ј. И. безимену белешку о томе како је погрешно писати *доносено, преносено,* јер то „нити се игде у народу говори, нити то човек граматички допушта!“ —

Помен појединих личности књижевних у Српству или који имају значаја за Српство показаће и са своје стране где је била симпатија уредника Шумадинке.

Тако у 21. бр. од 25. маја I год. у *домаћим новостима* налазимо ову белешку: „Познати Г. *Вук С. Караџић* кои се од неколико дана овде бави, намерава путовати по горњем крају Србие“.

У 27. бр. од 4. јула јавља се за долазак проте дубровачког *Николајевића* „кои је познат као ревни србски списатељ“.

Године II. бр. 7. јавља по „прајским новинама“ да је Императорско-Руска Академија Наука „наименовала Г. *Вука С Караџића,* познатог списатеља србског за свог кореспондентног члана у одсек историско-филологични“. А у 31. бр. те године саопштена је у целини адреса коју су тада Срби што се уче у Берлину поднели познатој књижевници *Талфи.* Ту је и њен одговор. За писца веза Талфиних са српском књижевношћу лепа грађа.

Године III. Шумадинка бележи у 5. бр. укратко да је после кратког боловања умрО прота *Матија Ненадовић,* а у бр. 7. има повећи врло леп некролог покојнику.

У години се IV. Шумадинка нарочито интересује за подизање споменика *Лукијану Мушицком*

објављујући и новчане прилоге који су тога ради пали.

Године 1856 број 18. објавио је смрт *Јована С. Поповића*, истичући да је он „осим свог свесрпског просветног дјејствовања као списатељ, нарочито дјејствовао на пољу просвете и у нашем отечеству...“ У 39. броју Поповић је оплакан једном од најлепших песама што су у Шумадинци уопште изишле:

Скривено небо облаком тавним
Прориче жалост, задаје страх.
Сунце са ладним сузама самим
Залази за брег оставља мрак.

Свећа већ гори — замукли људи —
Тешко ј' снуждена свачија груд;
С постеље смртне песник се буди,
Очи отвара последњи пут.

Сад у десет строфа долази песников патриотски завет Србима, па:

Свећа с' воштана сломи на двоје,
Ветар потресе ужасно све.
Сви дркћу од стра' — до само песник
Са чистом свешћу спокојно мре.

На тужно Србство и у сред зиме
Паде из неба страовит гром,
И преби лиру — ал' оста име
На вечни понос народу свом.

У 49. бр. јавља се: „На упразњено место Библиотекара при попечитељству Просвештенија постављен је за контрактуалног Библиотекара г. *Ђорђе Поповић* иначе *Даничић*“. А у последњем

броју од 1856 године читамо: „Од неколико дана бави се овде руски списатељ г. *Хилфердинг*, кои је списао „Писма о Историји *Срба и Бугара*“.

Овим приказом нисмо исцрпли помене појединих знатнијих лица, али је и толико доста да се Ненадовић представи и с те стране као књижевник и уредник који уме да цени и своје савременике. —

* * *

Уредништво је чешће истицало како је Шумадинка поглавито лист књижеван. Али је она у исто доба била и лист за новости — а под новостима су се увек разумевале првенствено политичке новине. Тако је Шумадинка, већ и због тога, морала у неколико залазити и у политику. Али је она, претресајући поједина друштвена и културна питања, имала прилике да дође у сукоб и са цензуром. Ми се сећамо како је Ненадовић на једном месту — раније наведеном — говорио иронично о цензури уопште и посебице о нашој онога доба. Позната је и прича, како је он пријатељима казивао: „Кад бих умео сликати, насликао бих *Шумадинку* пре и после цензуре: у првом би случају она била лепа девојка прекрасно обучена; у другом девојка без носа, увета, руке, у подераном оделу“.

Основно начело те стране рада овога листа било је у осећању потребе за слободном штампом. То се види у сваком броју, а то нам приповеда и сам Ненадовић у својим *Писмима из Италије*: — Пита ме (владика Његош): За што забраниште ваше новине Шумадинку? — Кажем да налазе, да распростире одвећ велику слободу. „Онда, вели,

нека избришу из историје имена свију српских војвода, јер су се они сви борили да буде што већа слобода". За тим, после кратког ћутања придоде: „Шта се Србија има бојати слободе? Србија, коју је слобода родила, која само са слободом може у напријед поћи. Куд гођ мисли да корачи, очекују да им слободу донесе. Су чим ће поћи браћи која су под Турцима, ако им слободу не понесе?"

Шумадинка је почела излазити у доба које чини прелом у историји јавнога мишљења и политичких тежња европских. Осем тога српски покрет у Угарској бејаше управо јучерашњи догађај, још недовршен. А у јеку излажења Шумадинке дође и други догађај — Кримски Рат — за време чијег трајања, да се послужимо песниковим речима, „уздах се леди, дркће и бледи десно и лево словенски свет". Ту је Шумадинка најмање могла бити равнодушна, и тада је, одговарајући дужности својој, најдубље залазила у политику. Ми ћемо овде поменути само неколике случајеве из разних година у којима се Шумадинка исказује као лист који не одваја књижевност апсолутном оградом од онога што бива у животу народном. —

Већ у 2. бр. I. год. *Шумадинка* је на челу листа донела песму *Бегунац код Ајдук-чесме 1. маја 1849*, а под песмом је потпис уредников. Цела је песма о горком разочарењу српском после покрета у Угарској, а уредништво је на крају додало после речи:

Проклет био сваки Србин
За туђина кои с' бори! —

још и ову напомену: „Ово је само одломак. — Но поред свега што је наш лист мали ми би опет

радо с продуживањем целу судбину и јадиковање тога Бегунца нашим читатељима саобштили, да нам нису веће препреке на путу".

Шумадинка је своје политичке новости често пропраћала досетком, шалом, кад што и сатиром, старајући се да избегне, због цензуре, непосредно разлагање. Тако је н. пр. у 4. бр. I. год. донела ову белешку: „Ови дана вратила је Аустрија нашем правителству оне четири хиљаде пушака што су лане узајмљене. Пушке пошто су прегледане, да су добре и оправне, примљене су, и пренешене у касарну. Аустрија почиње одуживати се књажеству Србији, незнамо кад ће почети одуживати се војводству Србији. Но уздамо се у Бога да ће Аустрија оне све дугове *на једанпут* платити". — У том је броју алузија на почасну сабљу бана Јелачића у Загребу и белешка како су Словени у Бечу добили одобрење за бал, што се пропраћа овим речима: „Сад ко би смео рећи да Словени нису ништа добили". — Још је у том броју и белешка, како су у округу црноречком убили лисицу „која није као остале лисице, јер она је сва бела и длака јој је подобна памуку. Ова је реткост у долњем крају Отечества нашег велико удивленије породила. (Овде пак у Београду, ми се томе ништа нечудимо, јер одавно знамо, да међу нама има лисица од сваке боје)". — У том је тону и белешка у бр. 12. како је „у селу Вражогрнцу близу Зајечара измерен један ован и био је тежак 80 ока. Дописатељ о том чудноватом овну јавља да му има три године, но ми га молимо да цело *лично описаније* изволи нам послати, и онда смо у стању јавити да ли код нас има тежи".

У 28. бр. је чланак *Поглед на исток*, где се заузима за покрет у Бугарској. У истом је броју и кратак допис из Шибеника, у коме се тражи да влада српска пошље кога свештеника православним Србима у Америци.

Идући број има *Молитву роба Б*(осне), као песму у прози, где се патриотски осећаји износе, а у бр. 31, доносећи проглас Риза-паше Бугарима, који их светује да се умире и да чувају своју стоку и децу, уредништво додаје у напомени: „Поради стоке нису устали, него поради слободе, а слобода и стока на далеко су!“

У I. год. *Шумадинку* је цензура збиља чешће сакатила, док лист није био најпосле и забрањен.

Друге године *Шумадинка* је имала дописа из Скопља, са Бојане и о Босни, а у бр. 38, јављајући о смрти Луке Лазаревића, почиње се извештај: „Сруши се опет један живи споменик наше историје, угаси се једна звезда на српској земљи, која ће на српском небу док год Србства траје сјаити... То је онај коме међ мртвим војводама овога века можемо у јунаштву само Ајдук-Вељка упоредити а међ живима бадава ћемо му равна тражити...“ За тим се казује како историју новију слабо познајемо, те се и Карађорђев животопис морао преводити с немачког, па се продужује: „И ми се обећавамо саобштити нашим читатељима животописаније Господара Луке, како изађе у каквим немачким новинама“.

У 90. бр. год. 1855 уредник изјављује, да он није писац дописа који је изишао у Српском Дневнику. Том приликом додаје да је он некада имао слабост исправљати криву Дрину, али је и тада чинио то само под својим потписом. Тада је Нена-

довић био Столоначелник Попечитељства Просвештенија. Ова — четврта — година Шумадинке збиља показује, да је уредник био одлучио посветити и себе и свој лист само књижевности. Али то није могло дуго остати, јер је кримска војна била догађај који је морао одвлачити пажњу. И Ненадовић најпре, тако рећи, фељетонски поче пратити те догађаје. Тако је н. пр. бр. 69 те године донео преглед, како листови у својим извештајима увећавају догађаје. Ту је низа депеша из различитих листова о једном истом догађају. Прво је глас, како је била 1. августа чарка; за тим у другим новинама та чарка постаје битка у којој суделује 5000 војника; сад, по другим листовима, тај број брзо расте и достиже величину од 60.000, а битка је страховита; у продужењу тај број опада и све се завршује депешом како је 1. август прошао потпуно на миру.

Али се наскоро Шумадинка морала готово сва посветити политичким догађајима. Година V. — 1856 — гласник је свих ратничких и политичких догађаја, саопштаваних поглавито по туђим листовима од којих се именују: *Ост-дајче Пост, Конституционел, Патри, Пеј, Ле Нор, Естерајхише Кореспонденц, Тријестер Цајтунг, Монитер, Обште Новине, Лондон Газет, Шлезише Цајтунг, Монитер де л' арме, Енглише Кореспонденц, Журнал де Константинопел, Келнише Цајтунг, Морнинг Пост, Универс, Дрезденски Журнал, Осерваторе тријестино, Преса, Курир де Бајоне* и т. д. Разуме се, да је ужи извор свему ипак само у листовима којима је редакција располагала.

У борби коју је европски савез водио против царевине словенске, Шумадинка је, разуме се, свом

душом била на страни руској. Не само текстом него и сликама — већином карикатурама — она је будила симпатију, управо била тумач симпатије српскога света. Тада бејаху и сувише тешке прилике за Кнежевину Србију која је, у службеним представницима својим, нашла да јој интереси налажу бити неутралном.

Кримска је војна завршена Париским Миром. Париски је уговор оставио и даље гарнизоне турске у српским градовима, али је у исти мах утврдио „да у Србији не може бити оружанога посредовања без претходнога договора између свију сила уговорница“. Ово је био највећи добитак, који је Србији донела велика источна криза, добитак, који је од тога два пут од наше отаџбине отклонио опасност туђега оружаног мешања... Србија је прошла кроз једну од најопаснијих криза; прошла је кроз њу учинивши неоспоран напредак на путу свога државног и међународног живота. Али она тај напредак није могла постићи, а да не пружи свету призор готовости на сваку жртву... И промисао је наградио својим благословом та изванредна усиљавања, та голема пожртвовања народна. Из тесногa круга, који је Србији био остављен за кретање под строгом контролом двогубога туторства, она сад улази у пространо поље међународнога права, да се на њему креће и развије под гарантијом Европе, пред њеним лицем и у сталноме додиру са њом. Овај обрт био је од великога значења у историји младе државе српске. Државна зграда Србије подупирана по некад и силом светских догађаја, а свагда штићена оданошћу својих синова, диже се све јаче и угледније на чврстоме темељу, који јој положише наши претци поштованога и незаборављеног спомена; под крилом ве-

лике братске државе, они посејаше плодно семе, које ево не престаје да ниче и да расте. Сад, на конгресу париском, Европа узима то златно зрневље под своју гарантију, и предаје га светлости сунца божја. Стоји извесно, да је Европа имала својих рачуна; имала их је, јер ко их нема? Али стоји неоспорно и то, да је, у овима најзаплетенијим светским приликама, над Србијом лебдио геније мудрости и патриотства. Све моћне државе, које беху изишле било на политичну, било и на политичну и на бојну позорницу, привлаче Србију у своје коло: Русија је нуди да учини диверсију и покрене хришћански устанак у Турској; Порта ради да је увуче у рат, или да је бар на неутралност принуди; Запад је моли, па и гони такођер на какву диверсију у своме правцу, а Аустрија је тужи и у Цариграду и код западних сила због оружања, које представља као подазриво да се најпосле окрене у корист Русији; тужи је, па је и опсервационом војском притешњује. И Србија пролази срећно кроз све те испреплетане тегобе сваке врсте, остаје што је хтела да буде — *неутрална*; остаје недодирнута у оној страшној олуји светској, па најпосле излази оснажена и обогаћена новим политичким тековинама. Заиста она може бити задовољна овим исходом. И ми, одајући правду природноме здравом разуму наше ондашње олигархије, морамо још свакојако рећи: „Бог чува Србију!“ *

Знаменити историк Ранке такође своди успехе Кнежевине Србије на ово: „Кнежевина је Србија — вели он — и у напредак имала припадати турском царству, али је одређено да ужива потпуну

* Јов. Ристића Србија и Кримска Војна. Београд, 1885, стр. 225–228.

[illegible] Србије [illegible] Турске [illegible] Али се [illegible] Србије [illegible] Србије [illegible] Србије [illegible] Србије [illegible] Турску. [illegible] [illegible] у [illegible] [illegible] [illegible]

ништа друго били него подуже примирије, и кои су под најмирољубивијим формама и изражаима скривали већ будућу објаву рата. Такав мир несме париски конгрес закључити; свака појединa тачка мира мора садржавати таква определења коима ће се трајући и коначни мир утврдити. Али овај трудан посао и задатак конгреса паризког још је млого тежи и заплетенији због карактера борбе с Русијом.

„И садашње је време јавно мненије, као оживљавајућа сила јавног живота, признато од свију правителства, па и од самог руског саучастника у решавању судбе народа. Ово јавно мненије мора конгрес париски савестно у виду имати и на њега обазирати се, ако је рад да произведе једно дело које је способно за живот и трајање. Народи незнају, шта се ради за асталом конференцијални седница; али дипломати на конгресу знају врло добро, шта говори јавно мненије. — — —

„Највећа и најопаснија незгода и тешкоћа при закључавању овог мира лежи дакле у томе, да ниједна страна при свој својој искреној жељи мира нити има нити може толико попуштати, а да тиме безбедност и трајање мира неподкопа. Кад би сајузне силе толико попустиле, да се такови мир закључи, у ком би Русија по форми све а у самој ствари ништа уступила, онда би то био рђав и пагубан мир. Јер то би свуда а нарочито у Француској породило такве неприлике, које би за светски мир млого опасније биле, него овај источни Русијом започети рат. А то су такове неприлике, које су пре рата постојале, и које су баш овим ратом за време уклоњене биле. Оне ће се по свој прилици после овог рата наново појавити, нити ће ји нај-

[illegible] и [illegible] [illegible] [illegible]

Бр. 31. донео је текст *Париског Уговора*, а у 33. бр. почето је доношење *Протокола Париски Конференција* по листу Монитеру.

Број 46. донео је опет један од знаменитијих политичких чланака под пменом *Облаци на небу политичком*. Као журналиста на своме месту Ненадовић се трудио не само да реферише о догађајима који бивају него и да спрема читаоце за оно што може наступити.

„Док је још — почиње се тај чланак — на истоку беснила бура рата, и до овог часа, кад су се дипломати са палмом мира у руци у Паризу скупили, сваки се с пуним правом надао, да ће се окончањем источног рата општи и стални мир свету повратити. Одкада је пак мир коначно закључен, неможе се таити, да је ово поуздано поверење у мир од части сталност своју изгубило. Није време да се испитују причине ове доиста чудновате промене. Уговор је мира дело човеческо, а потоме као и сви други уговори подлежи променама различним. Точно опредељене границе, у коима се исти уговор движе, узрок је, што се свет од једног краја до другог јошт дрма од потреса прошле 3 бурне године . . .“ Сад се баца поглед на стање појединих држава, па се застаје на изгледу рата међу Енглеском и Америком: „Рат између Енглеске и Америке био би доиста тако ужасан, да би већ и сама помисао о могућности његовој била довољна застрашити свакога. Овај би рат био преимућствено морски рат, и забунио би Енглеску за дуга времена. Енглеска би имала посла са чврстим непријатељем, ког би само на сувој земљи напасти могла, кои би своје безбројне гусаре по свим морима разаслао, и разорио

би сву светску трговину Енглеза. И северна би Америка додуше страшно осећала ударце британске (енглеске) силе, но Американци су одважни, чврсти и постојани, и пре него што се у рат упусте, знаће они свој рачун направити. Но о овоме говоримо сад само као о догодити се могућим случаима и смртним обстојателствима, која ће мудрост и разборитост Енглеске умети благовремено уклонити, премда су поводи распре и с једне и с друге стране јако нагомилани, и тек што није рат букнуо. Но и ова бура ће проћи; али баш у овом тренутку кад је радиностни полет и дух предузимања у Европи тако исполински процветао, преко је нужна највећа предосторожност и смотреност. На слепо поверење и безбрижно чамење пада највећа казна и најтежи ударци. Мудра разборитост дворова знаће уклорити тавне облаке са политичког неба, пре него што они штету учине; јер смотрени земљеделац заклања своје плодове, кад громове и буру јошт из даљине опази".

У вези је с овим догађајима и начин на који је службена Србија тада саопштила народу у Србији резултате источне кризе, у колико су се они тицали напретка Србије и народа српског. То је учињено прокламацијом кнежевом од 23. јуна 1856, о којој прилици Ранке вели: „Кнез је говорио истину, кад је после кримског рата у прокламацији својој повољне за Србију одредбе мира назвао последицом свога држања за време рата. Том приликом се послужио да народу препоручи пуно поверење и тачну послушност власти. Али се последице показаше са свим другојачије...*

* Србија и Турска, срп. превод, 402.

Ту је прокламацију донела Шумадинка у своме 56. бр. с коментаром из кога наводимо ово: „Читатељима овога листа добро су познати бурни догађаи скоро минувшег рата, кои су, ево три године дана, велику част целога света, а нарочито с нама у блиском одношењу стојећи народа и држава поколебали били. Нама у државном положењу, у разним заједничким интересима сродни народи, једни по своме позиву велики народа, једни због своје пренаглости, а једни по нужди неуклоними околности бише увучени у вртлог рата, у вртлог свакојаки из њега проистичући беда и невоља, тако да неки од њи јоште и данас трпе од последица овога светског волновања, и јоште ће довољно времена потребно бити, да се од свои економни и политични рана опораве. Усред овако опасни околности, од кои су и веће и независне државе више или мање у своме напредку обустављене, у своме благостању потрешене биле, наше је мило отечество, Србија... срећно поштеђено било. Србија, по скоро утишавшој се европској бури, нарочито не само, што није у своима народним правима ничем ограничена, него је њено политично биће сад са свим осигурано, утврђено. Она је Париским трактатом, под 18. Марта тек. год. закљученим, ушла у обште европско јавно право, и њено политично биће, као обштепризнатог Књажества, заједнички је јемствовано од свију европски велики сила, чиме су наша народна права не само своју сталност добила, него су се уједно и распространила...“

Осем ових најкрупнијих догађаја политичких Шумадинка је пропраћала сваку важнију појаву на политичкој позорници, одликујући се још и богаством

бележака те природе. У томе Црна Гора и могућност рата између ње и Турске бејаху предмети особите пажње уредникове.

Али је Ненадовић уживао кад је могао саопштити ма какву политичку новину која се даје колико толико обући у рухо шале и досетке. Така је — само примера ради — у бр. 20. год. VI у рубрици *Стране Новости* и ова белешка: „У Паризу 3. т. м. давао је г. Мило за чест списатеља и новинара велики ручак, на ком је 130 комада списатеља и новинара било, и весеље пуни 11 сати трајало је. Ручак је погођен за сваку персону 100 франака (500 гроша) без вина. У вече је, кад су и госпе имале приступа, било преко 400 персона. Сви су задовољни били, само један учредник највећи ирландески новина љутио се што није имао на ручку по свом обичају кромпира укувани и неољуштени. Адвокат Кремије пио је у здравље слободне печатње и слободног писања, које млогима је било непријатно, јер се боје одговорности“.

* * *

Ми смо видели како је лепо мишљење о јавном мњењу имао Ненадовић и какву му је улогу давао. Он је, као што је познато, био и доцније, за свега свога живота и рада, човек који је о томе водио тачна рачуна. Али се он старао да најчистији извор тога мњења, живот друштвени, унапреди колико му је у снази било. И у Шумадинци се његовој често налазе ситнији и крупнији прилози којима је то у задаћи. Он говори о породици, васпитању, понашању, друштву па залази и у ситнице друштвених забава. Тако је н. пр. одмах у 1. бр. I.

године дао два ребуса, а у 2. бр. је изишао читав чланчић *О ребусима*, где се вели: „Будући да је овај вид загонетки још непознат код нас, и млогима неће се допасти само зато што незнају јошт начин погађања; зато да би читатељима Шумадинке и за будуће ребусе погађање олакшали, напоменућемо им како обично треба исте погађати и разрешавати . . .“ Пошто је и то показано, наставља се: „Ми ћемо предбројницима Шумадинке позније не само овакве загонетке, него јошт и историческе догађаје, и смешне и веселе карикатуре саобштавати, но за сад (док се предплата непошље и број неумложи) гледаћемо да сваког бар месеца по један лист с више различни предмета нашаран буде. Јер овди, гди литографија јошт с млогим преправама оскудева и гди само један литограф има, таково што скопчано је с великим трошковима. Но — све од Господе предбројника зависи“. Наскоро за тим је 6. бр. Шумадинке донео у прилогу једну страну илустроване шале и ребуса. Ми смо већ видели, како су зидови скромних домова српских били ишарани тим прилогом Шумадинке!

За културну историју нашу биће од интереса факат, да је у оно доба жеља за позориштем била у појединим местима у Србији већа и јача него ли и у самом Београду. Већ у 3. бр. I. год. налазимо гласове о томе, како је у Шапцу представљано дело *Светомир и Светолик* а на Убу *Жертва Аврамова*. У бр. 8. о томе налазимо и већу белешку: „Гласови о театру у Шабцу, Крагујевцу и по другим местима у Србији, побудили су и овде млађе чиновнике, да се договарају, како би се и у Београду театор завести и одма играти могао, који би у игрању участвовали има ји доста, но три

су највеће препреке које ће то друштво тешко надвладати, прво је што немају новаца, друго, што на ту цел немају скупљене ни крајцаре, а треће, што је најглавније што немају пара. Но кад би се од тог трога само макар једно с пута уклонило, онда смо сигурни да ће и Београд у том погледу успоредити се с Крагујевцом и Убом. Даље незнаду гди би се могло играти, јер нема нигди велике собе, и сви су тога мнениија да се направи за летос од дасака, али нема се новаца за то би требало барем 200 дуката. О овоме озбиљном предмету спрдаћемо други пут пространије. (Јер код нас има пословица: „новци говоре језик спрда“.) „О томе видимо у бр. 22. како „Телеграфическа вест из Крагујевца јавља да је тамо сад у недељу представљан у театру: Краљевић Марко и Арапин“.

У II. години својој Шумадинка, јављајући како је у Шапцу приказивана *Апотеоза Карађорђу*, пита шта је с оснивањем позоришта у Београду, где се Немци спремају да отворе у Пивари своје привремено а по том можда и стално позориште, као што су радили и с оснивањем Бродарског Друштва. Јављајући опет, у бр. 12., како је у Шапцу представљана *Смрт Стевана Дечанског*, додаје се да је био „усхићен публикум“. Ти, и други такви, гласови учинише, да је Шумадинка већ у бр. 19. могла јавити о збору који је држан у Београдском читалишту 2. марта и на коме је Малетић разлагао о потреби позоришта. Одмах је, вели се, ту скупљено 1300 дуката што са раније прикупљањем чини свега 4890.

Ко хоће да види дух наших забава и игранака, наћи ће у подацима што их пружа Шумадинка изврсне грађе. Говорећи о једном дворском

балу на коме су били као гости панчевачки и земунски генерали, 8. бр. I. год. додаје: „Они су били весели и играли су све српске игре, и мило нам је било видити, да аустриски Генерали једанпут бар играју онако како им Срби свирају... Том је приликом војена банда под управом Г. Шлезингера показала своју вештину с више нови састављени предмета“. — Интересантан је опис весеља о Ускрсу 1850 и о великој игранци која је била на трима, на сред Саве састављеним, лађама и т. д.

Можда неће бити на одмет забележити овде и то како је „Совет решио, и Књаз је одобрио, да се на место дојакошњи каика, кои између Београда, Земуна и Панчева возе, један мали пароброд набави, кои ће брже и уредније ићи; тај ће се пароброд купити на акције, и тога ради већ је наложено правит. банкеру Госп. Кумануди да ту бригу на себе узме, и да се цена акција определи и скупи и да се пароброд одма набави“. Доцније се јавља како је аустриско паробродско друштво тај корак осујетило тиме, што је одмах пустило у саобраћај међу тим местима све своје лађе. — Док се у Београду развијао друштвени живот вишега стила, дотле у Србији „у једном крају има читави пет села, која су — незнајући да овако доцкан ове (1850) године падају покладе — запостили јошт прве недеље после Сретенија, и постили су читаву недељу дана, док им није некакав путник казао. (А ми се овде у Београду чудимо, зашто је пасуљ поскупио.)“

Позната је шала — која је имала други смер — како уредништво Шумадинке никако није могло наћи претплатницу *Правду* за коју је неко платио

лист, па се уредник најпосле обраћа јавним питањем: где је она? (бр. 10, год. I.)

Светосавске прославе истичу се у Шумадинци као лепо знамење националне свести и о њима се доносе извештаји.

У 7. бр. II. год. говори се о слабом растењу популације у Србији, па се наводе узроци томе. Међу узроцима је и често прегрејање соба, док у селима „млади људи са својим женама спавају по вајатима, гди негори нигда ватра, то може поднети док немају деце, јербо имају обично добре губере и без ватре угреју су“.

У бр. 11. год. VI. Шумадинка стиже да проговори о ружном обичају кад се при свадбама од стране кумове бацају деци паре. О томе се говори озбиљно и убедљиво, па се завршује: „Зато кумимо и молимо све кумове да небацају крајцаре пред црквом, и да неуче своју рођену децу из малена просити, јер кои се из малена навикну просити они кад одрасту, ако немају ода шта живити, отимају“.

Бр. 13. год. VI. донео је извештај о једном страховитом пожару где се при гашењу одликовао неки каплар, који је „из уважења за показану неустрашимост“ одмах произведен за официра па су му и хаљине поклоњене.

Такође је позната шала Ненадовића, којом је исмејао оне што траже свуда и на све стране у даљини порекло себи и својој породици. То је онај, често спомињани, случај с клозером из Баната који тражи свога стрица у Абисинији (бр. 32. год. VI.)

Друштво Србске Словесности — доцније Српско Учено Друштво — и Школска Комисија имали су у Шумадинци свога искреног заступника који је

готово о свакој седници њиховој реферовао. У тим ће се извештајима наћи многи драгоцен податак за историју наше књижевности и народне просвете.

* * *

У бележењу српских књижевних и политичких листова ми смо стали код године 1850 кад се јавила Шумадинка. У времену кад је Шумадинка излазила покретали су се и други нови листови, или су се стари обнављали у смеру који су раније имали. Ради потпунијег прегледа ми ћемо на овом месту и њих поменути.

Године 1851 покренуо је, као уредник и издавалац, Милорад Медаковић у Земуну *Войвођанку*, лист за књижевност, забаву и новости. Војвођанка је излазила недељно два пута, али се не може рећи да је на књижевност имала јачег утицаја. — Те године, опет у Земуну, јавио се и *Србскій народный вѣстникъ* — без смера књижевног.

Идуће, 1852, године имамо у Новоме Саду *Србскій дневникъ* два пута недељно од Дан. Медаковића, а од 25. јуна и *Седмицу*, лист за поуку и забаву, једанпут недељно на 8 страна четвртине. Седмица је књижевни лист од значаја, она се које у чем држи још дотадашњег начина уређивања листова, али наглашује већ ново доба које ће од 1860 године настати у правцу и духу уређивања наших књижевних листова. У њој се чешће јављају тада још врло млади а доцније прослављени песници Јован Јовановић и Ђура Јакшић. — Још је ова година дала и политички лист *Световидъ* који је почео излажење у Темишвару па продужио у Бечу; уредник и издавалац је био познати Александар Андрић, а лист је излазио два пута недељно.

Тек се 1855 јавља *Ратар* у Н. Саду, сваког другог четвртка. Њиме је Димитрије Петровић — Славко Златојевић — покушао срећу и на пољопривредној књижевности и журналистици, али за кратко време.

Друга, 1856, година бејаше богатија. Поред *Званичних новина Књажевине Србие,* које су излазиле у Београду недељно на пола табака, и поред *Светозора* који се јавио такође из пола табака недељно као додатак Световиду — ове се године поново кренула и *Подунавка.* Она је почела 3. марта у Земуну под редакцијом Милоша Поповића. Она бејаше сада знатно већи и садржином богатији књижевни лист, који и ако не ношаше назив илустрованог листа опет, ове године, имађаше доста, а релативно, добрих илустрација. Без илустрација али са све бољом садржином продужи Подунавка излажење и идуће па и 1858 године.

Али те, 1858, године бише забрањени и Дневник и Седмица и Подунавка. Тај губитак не могаху накнадити друга два нова листа: *Родолюбацъ,* лист за распрострањење полезни знања, који од 1. маја до 5. новембра издаваху у Београду недељно Ђ. Малетић и К. Вујић, и *Школски листъ* који, опет недељно, поче у Н. Саду излазити 16. октобра; уредник овоме листу бејаше Ђорђе Рајковић а издавалац опет Медаковић.

Године 1860 почиње у Н. Саду *Даница* књижевни лист друкчијега типа, од кога се доба и сви даљи књижевни листови — *Јавор, Вила, Матица* и т. д. — уређују с више претензије на назив књижевних листова, с више пажње на развој наше књижевности, али, рекли бисмо, с мање утицаја на развитак свестраног живота нашег. Сви ови листови

чине утисак појаве *модерних* према појавама ранијих *патријархалних* предузећа журналистичких. Али уз врлине сувремености ишле су неодступно и мане којих у дотадашњем периоду није било.

* * *

Љубомир П. Ненадовић долази у ред најпознатијих књижевника српских. Али познатост и популарност имена његова, бар у Србији, долази поглавито као последица његова рада на Шумадинци. Потоњим литерарним радом својим он је ту популарност само утврдио и раширио је.

Међутим ипак није Шумадинка била прво чиме се Ненадовић јавио. Он је већ дотле имао леп глас младога књижевника. За оно је доба довољно било неколико песама у листовима па да се постане познат а уз мало среће и цењен. Ненадовић је тога већ имао, и ишао је нешто још више. Годину пре но што ће Шумадинку кренути — 1849 године он је штампао две књиге од којих је за глас и добро име онда била са свим довољна и само једна. Те су књиге: *Песме* I,, у Земуну, у штампарији Медаковића, на 8° стр. 70, и *Славенска вила,* спјевао... године 1847 на Некару у Немачкој, штампано у Карловцима код Медаковића, на 12° стр. 30. — Још се њему приписује и једна брошурица анонимна.

А год. 1850 изишла је као државно издање за основне школе мала *Историја* српскога народа, коју је Ненадовић написао и ако на самој књижици није то назначено. Ова је историја дуго година с коришћу употребљавана у основној настави те је много пута прештампавана.

Још је Ненадовић за излажења Шумадинке издао две свеске алманаха *Шумадинче* с различитом садржином — забавном и поучном; даље, превео је и штампао драму А. Дима *Наполеон Бонапарта* или *30 година из историје француске*, и издао је збирку *Двадесет и две песме* — обе ове књиге за прве године — 1850 — излажења саме Шумадинке. За тим је преводио *Историју Француске Револуције* од Мињеа и из ње је штампао одломке у Шумадинци, а цело је дело доцније, добивши награду Коларчеве Задужбине, изишло у посебном издању.

Шумадинка дакле не само што није ометала други књижевни рад Ненадовића него га је још изазивала и снажила.

* * *

У историји српскога новинарства, а поглавито у историском прегледу књижевних листова наших, *Шумадинка* завршује прву периоду — коју узимамо до 1860 године — развивши у њој све лепе особине дотадашњих скромних покушаја новинарских и, поглавито, обогативши их низом мисли и факата, изнесених методом која је најбоље одговарала духу времена — те је стога утицај овога листа био неспоран.

У историји се српске књижевности она везује за једно име и иначе знано и цењено, дајући томе имену још и посебног значења тиме што је она развијала идеје које ће њен млади уредник и доцније као оседели књижевник неодступно заступати.

У историји укупне духовне културе наше *Шумадинка* остаје као најчистије огледало онога стања у коме се душа српска — поглавито народа у Србији — налазила и кретала знаменитих педесетих година овога века . . .

Има случајева да се — у другим књижевностима — алманах или и какав лист, који има овакав значај, прештампа у целини стереотипно, у свему верно, из пијетета према тој, тада већ старинарској, знаменитости. Са *Шумадинком* се то чинити не може — али би било потребно из ње прибрати све оно што је од самога уредника овде онде речено па унети у зборник његових списа. Без тога ће сваки такав зборник бити непотпун. А док се то неучини, нека цитати, који су у овој културно-историској *слици* само с тога и испитивани местимице опсежније, послуже као оглед онога што је перо Ненадовићево приложило писаној речи српској у шест течаја лепе *Шумадинке*.

Анд. Гавриловић.

ЛЕЂАН-ГРАД

ГЕОГРАФСКО-ИСТОРИЧКА СТУДИЈА.

НАПИСАО

Ș И Н И Ш А.

Кад се жени српски цар Стјепане,
Надалеко запроси ђевојку,
У *Леђану* граду *Латинскоме*,
У *Латинског краља Мијаила.*

Овако означава српска народна пјесма географски положај града Леђана. Па ипак је покојни *Павле Шафарик* већ прије пô вијека — не знам по чијем упутку — јавио својијем пријатељима у Златноме Прагу: да је Леђан српскијех народнијех пјесама, данашњи град *Краков* у Галицији.

Иза Шафарика појавише се и друга мњења. *Стојан Новаковић* поведе се за мађарском ријечи: Ленђел (Lengyel), како Мађари називају Пољску, и са сличнијем звуком, ријечи: *Леђан* и *Ленђел,* да је Леђан негђе у Пољској; а неки г. *Халански* опет рече, да је Леђан у данашњем сјеверном острву *Исланду*. И њега је навела на ту мисао сличност ријечи: *Леђан* и *лед* а *Исланд* са *Eisland* т. ј. ледова земља.

Прије неколико година изиђе покојни *Љуба Ненадовић* са мишљењем, да је *Леђан* данашња

Ђенова (Genova или Genua). Ово мњење заступа и г. *А. Васиљевић* у бр. 75. „Српске Заставе“ од г. 1898, али му „Бранково Коло“ у бр. 28. од 1898 приговара овако: „Мишљење то, ма како да је примамљиво, неће се моћи одржати, јер би према нашем приморском дијалекту, одакле би та ријеч морала продријети, био назив *Леџан* а не *Леђан*“.

И ја мислим, да Леђан није ни *Краков*, ни *Исланд* ни *Ђенова;* али не из језикословнијех разлога, него једино с тога, што наш народ у средњем вијеку никада и нигђе није долазио у какав дипломатични или државоправни додир ни са једном од тијех земаља и градова, изузевши једину могућност, да су се српске трговачке лађе из Приморја овђе-онђе могле сусретати са лађама ђеновскијем. Али о политичкијем одношајима и заплетима српскијех држава са Ђеновом, повјесница не зна, свеједно као ни са Краковом ни са Пољском или са Исландом. Како дакле да опјева народ женидбу својега цара са Латинком ђевојком, ћерком латинскога *краља* из *Ђенове*, гђе краља никада ни било није; или како да пјева о краљу *латинскоме* у *Исланду* или *Кракову*, гђе Латина никад било није?

Онијем, који народну традицију српскијех јуначкијех пјесама сматрају за измишљотину, па ју с презиром бацају на сметлиште; или онијем, који у свакој народној пјесми и причи намирисавају само преживање какве индојевропске скâске — као да су српски слијепци били бутун сви професори санскрита —, или као да се слични догађаји никако понављати не могу; таковијем је лако метнути

Леђан, гђе им воља. Јер кад је сва садржина пјесме измишљотина и лаж, онда ти је просто да метнеш лаж, гђе хоћеш.

Али мени, који у свакој народној пјесми назирем бар неку искрицу чисте српске повјести, бива то мучније. Ја се држим, што но веле, као пијан плота, овијех стихова: „Надалеко запроси ђевојку — у Леђапу граду *Латинскоме*, — У *Латинског краља* Мијаила“.

По овијем стиховима мора се Леђан тражити у некој *талијанској* (латинској) држави, с којом су српске државе долазиле у неки додир и која је била *монархија*.

За цара Душана силног врзу се одношаји српски са Италијом, сви око Мљетака. А у мљетачкој области нема нигђе града Леђана, а још мање *краља* латинскога, у које га би Душан био могао запросити ђевојку. У Мљецима владаше изборни *дуждеви*, а српске пјесме, гђе гођ спомињу Мљетке, спомињу и *дужда* — а не краља — од Мљетака.

За Душана зна сваки Србин, да се је оженио *Бугарком* Јеленом,[1]) а не са *Латинком*. Дакле се пјесма о женидби царевој из *Леђана града Латинскога* и не тиче женидбе *силног* цар Стјепана, него је она испрва јамачно спјевана на женидбу *српског цара Бодина* са *Латинком* Јаквинтом, па течајем вјекова — и то послѣ Косовске битке — препјевана на *српског цара Стјепана*.

---

[1]) У нар. пјесмама зове се жена силног цара Стјепана: царица *Роксанда*. Да то име није пренесено на *српску* царицу са *Роксолане* жене цара Сулејмана II.?

Ја сам у расправи: „Гђе су живили Срби прије него се преселише у данашње предјеле на балканском полуострову [1])“ — напоменуо, како пјевачи новијих времена најстарије догађаје препјевају у новије, и како је баш женидба Бодинова препјевана у женидбу Душанову. Али Бодинова је Јаквинта кћи *Аргирице* бившег дуке од *Апулије*. Откуд дакле — могао би ко запитати — да цар Бодин проси ђевојку у *Латинског краља Мијаила?*

Овђе нам је ред, да мало дубље угазимо у повјест Апулије.[2])

Око г. 1010 побуне се становници великога *Бара* (Bari), [3]) града у јужној Италији, проти Грцима, који су онда били господари јужне Италије и народ тамошњи нечовечно угњетавали. Неки *Мило Аргирос* (*Μήλλω*, Mello Argyrus) стави се на чело устанка и потуче двије цареве војске, које је грчки цар на њ покренуо. Тек трећој грчкој војсци пође за руком, да га опколи у граду великом Бару (г. 1011). Житељи великобарски препану се од грчке опсаде, па науме, да се предаду и да Грцима *Мила* жива издаду, а Грци да им опросте учињену побуну. Но *Мило* дозна благовремено за ову завјеру, те умакне из вел. *Бара* у *Асколи*, а одавле — кад Грци и овај град опколише — у *Беневент*. За тијем оде у *Салерно* и

---

[1]) Летопис Матице Српске књ. 144, стр. 46—47.

[2]) Ја сам већи дио ове повјести Апулије извадио из: Geschichte des südöstlichen Europa unter der Herrschaft der Römer und Türken, von *Schels*, почем сам се сравњивањем увјерио, да је Шелс вјерно црпао из добријех извора.

[3]) Ја пишем *велики Бар* (Bari) за разлику од малог *Бара* (Antivari) у српском приморју данашње Црне Горе.

Капуу. Куд је гоћ долазио и пролазио, наговарао је кнезове онијех предјела, да склопе међусобни савез проти Грцима и да прожёну ове из Италије. — Али тадашњи кнезови талијански, *саможиви, себични, невјерни и кукавни*, не појмише, што би се уједињеном снагом учинити могло, те тако *Милови* покушаји остадоше безуспјешни.

Лутајући тако по Италији, од немила до недрага, сусретне се *Мило* г. 1016 с једном дружином *норманскијех*[1]) племића, који су ишли са завјета од цркве св. Арханђела на гори Гаргано. *Мило* се придружи к њима и почне им одмах разлагати своје планове, те их позове, да дођу са својим земљацима и да прожёну Грке из Италије. — Нормани пристану на овај Милов предлог оду у Нормандију, скупе тамо повелику чету својијех ратоборнијех земљака и доплове с њима у Италију.

Мило их дочека и проведе кроз Кампанију у Апулију. Г. 1017 провале они у грчке области. Уз њих пристане множина незадовољнога народа а и многи ломбардйски пустолови, којијех је у оно доба било свуда, гђе је било изгледа на добар шићар. — На челу овијех ратоборнијех чета, разбије *Мило* у првом нагону грчкога намјесника *Андроника* и освоји васцијелу *Апулију*.

Грчки цар Василије II, пошаље сад у Италију другога намјесника и војсковођу: *Вивијана* са још већом војском. Овај надбије *Мила* и преотме опет *Апулију*. *Мило* се у невољи обрати за

[1]) *Нормани* су познати са својега јунаштва и жудње за освајањем. Њихово је порекло из данашње *Норвешке*. Нестор их зове *Варјази*, а балтичко море: *варјашко*. Они — под Руриком — освојише *Русију*, а после *Данску, Нормандију, Енглеску*, па и јужну *Италију*. Они су показали, шта може *сложна и јуначка* дружина.

помоћ њемачко-римскоме ћесару *Хајнриху II.* и овај му је, на заговор папе Венедикта VIII. и обећа. Али усред преговорâ умрије на пречац *Мило* и онда све запê.

Посље многога отезања крене се ћесар *Хајнрих* са 35.000 војника у Јануару г. 1022 у Италију. *Нормани* му се придруже. Грчка војска буде потучена и *Апулија* и *Калабрија* већином освојена.

Али и Хајнрихова војска опаде, што од бојева, што од убитачнијех болести тако, да ју је већ Јула мјесеца морао извести натраг преко Алпа. И сâм Хајнрих умрије г. 1024, а за њим се зацари Конрад II.

Овај је покушавао да се с Грцима како нагоди, али преговори се разбише и *Конрад* поведе г. 1027 нову војску у Италију. — Нормани се и њему придруже; али ратовање Конрадово бијаде млитаво и без осуднијех пошљедица.

Мило је имао сина *Аргирицу.* Овога су Грци некако примамили и у Цариграду притворена држали. Од прилике у исто вријеме, кад и српски краљ *Стеван Војислав,* умакне и *Аргирица Милов* из Цариграда и дође у Апулију.

Нормани, који су увјек на уму имали, да у јужној Италији оснују *своју,* и од *западнијех* ћесара независну државу, дочекају сад сина *Милова Аргирицу* са највећом славом и поставе га себи за војводу.

И *Аргирици* послужи срећа, те он преотме мал' не васцијелу Апулију. Грчки цар Мијаило V. пошаље својега најбољега војводу *Мањака* на *Аргирицу.* Мањак надбије Нормане у битки између Монопоља и Матире и освоји неколико градова. Али је Мањак био нечовјечан и суров и са становни-

цима и са заробљенијем војницима, те ради тога долазише цару многе тужбе, те и цар га позва од војске у Цариград. Мањак се нађе тијем увријеђен, па се — по ондашњем обичају — дигне бунтом против својега цара (1042). Уједно покуша, не би ли придобио за се *Аргирицу* и Нормане. Али *Аргирица* одби с презиром издајничку понуду овога невјерника.

Цар опреми сад војску на *Мањака*. Али овај потуче цареве чете хаметице и даде се од својијех војника прогласити за цара. Ово је дало повода *Аргирици* да и он с Норманима удари на њ, и опколи га у приморском граду *Отранту*. Како је грчка флота са морске стране била затворила луку, чинило се је, да ће се Мањак морати предати. Али он провали из града у луку, укрца се ту у неколике лађе са својијем војницима и продрије кроз изненађену грчку флоту, те преброди сретно море и дође у Драч (Dyrrachium). Отолен удари на Мађедонију. Овђе га Грци ухвате и одсјеку му главу.

Аргирица међутијем освоји град *Ђовенацо* (Juvenaties) и опколи *Трањи*.

Цар Мијаило V. (Калфатер) тронут, што се *Аргирица* није марио проти њему удруживати с бунтовником *Мањаком* измири се сад с њиме и именова га *кнезом* великога *Бара и дуком* (*δουχασ* = dux = Herzog) од *Апулије*.[1])

У једном акту у Muratori scriptores rerum Italicarum, записан је наслов овога Аргирице овако: Ego Argirus, *Dei providentia,* magister Vestis et dux Italiæ, Calabriæ, Siciliæ, Paphlagoniæ etc. etc.

---

[1]) Довле све Шелс.

т. ј. Ја Аргирица, *Божијим промислом* господар *Вестија,* [1]) дука *Италије,* Калабрије, Сицилије, Пафлагоније итд. итд.

По овоме наслову судећи, убрајао се је Аргирица у ред господара и владара по *божијој* — а *не царевој* — милости, за дуку *Италије* итд. Он је дакле био: Син *Милов* и владар *Италије* (т. ј. земље *Латинске*), па од нашега народа прекрштен у *Мијаила краља латинскога.* [2])

Владари онога времена — попут Аргирице — барабарили су се са свима краљевима и кнезовима, осим царева византинскијех (источноримскијех) и њемачкијех (западноримскијех), јер су онда само ова двојица имала наслов *величанство* (majestas) а сви остâли били су *висости,* јасности, свјетлости (altissimi, serenissimi, illustrissimi) и др.

Но са овијем, од Грка добивенијем, достојанством изгуби Аргирица повјерење Нормана, јер ови нијесу марили, да се с Грцима нагађају и да остану њихови клетвеници, него су настојавали, да извојују *своју* и од Грка и од Нијемаца *независну* државу. — С тога они сад оставе Аргирицу и пријеђу у службу кнеза од *Салерна.* А кад Аргирица овога надби и савлада а они створе међу собом неки аристократски савез и узму си за поглавицу некога *Виљема д'Отвиљ* (de Hauteville) и прозову овога *грофом* од Апулије. Овај *Виљем* имао

---

[1]) Vestis је приморски град на подножју горе Гаргано (Monte Gargano), данас: Viesti.

[2]) Каконо пјевају и данас у Црној Гори: „Све у здравље цара Русинскога — и нашега на Цетиње *краља*" — ако и нема на Цетиње краља, него само кнеза. С насловом краља означује наш народ у опште *независнога, силнијега* владаоца.

је свој двор у граду *Мелфи*, али је наскоро умро. Насљедник му бијаше брат *Дрого*. Аргирица узбуни народ проти Норманима, те свјетина убије *Дрога*. Али Дрогов насљедник *Хунфрид* освети Дрога и надби грчку војску под *Сипонтом* и Кротоном.

Сад покрене и римски папа Лав IX. војску на Нормане (1053). Али га Нормани надбију, опколе и ухвате жива у *Ћивители* (Civitella). Свети отац, да се курталише биједе, потписа г. 1054, мир и уговор с Норманима и призна их не само као своје највјерније синове, него и као по правди господаре свију ондашњијех посједа у Апулији, и напосљетку признаде им власт и над свима земљама и градовима, које још од Грка отму.

Тијем је актом ступио папа на страну Нормана и ови су пред свијетом проглашени као законити господари у јужној Италији.

По смрти *Хунфрида* заузе његов престô брат му *Роберт Гискар* (Robert Guiscard — византијскијех писаца *Ρομπερῖος*). Овај освоји на скоро већи дио *Калабрије*.

Грци су у оно доба имали не само са Сараценима и Турцима, него и са Мађарима, Пацинацима (Печењезима), Бугарима и Србима велике ратове, па нијесу били кадри ништа учинити за Италију. Они су се надали, да ће јуначки *Аргирица* наћи сресства и начина, да доскочи Норманима. Али од кад папа Нормане прогласи за своје највјерније синове, окрену се и народ од Грка и од Аргирице. Овај, видећи се без икакве помоћи, оде мјесеца Августа 1058 из великог Бара у Цариград, да опише цару сâм невољу и опасност у

Италији и да заиште помоћи. Али га цар Исак Комнен окриви, да је без дозволе оставио повјерену му државу и осуди га на губитак васцијеле имовине и на сургун. Чини се, да је цар посумњао у вјерност Аргирице и помислио, е је овај у договору са *Робертом* напуштио страну Грка̂ и Апулију. Иначе се овако строга пресуда на пречац не би могла разумјети.

Међутијем је *Роберт* освајао у Апулији и Калабрији један град за другијем. — Папа Никола II. признаде га за *дуку* (Herzog) *Апулије* и *Калабрије*. Напосљетку предаде му се, послѣ трогодишње опсаде (1068—1071) и велики *Бар*, послѣдњи бедем византи̂ски у Италији.

Али се *Роберт* не задовољава са освојењем васцијелог грчког посједа у Италији, него прелази преко мора у Албанију и осваја *Драч* град и његову област.

О *Аргирици Милову* нема даље спомена, него само једна биљешка у хроници неког *Луца протоспата*, по којој је он *г. 1081 мјесеца Октобра отишао у Скадар српском краљу Михали, и удао кћер за Михалина сина Бодина.*[1]) Гђе је био и што је радио од 1058 до 1081 г., па даље до смрти; кад, како и гђе је умро? то бар ја нијесам могао наћи.

Но из споменуте биљешке види се, да је он г. 1081 своју кћер Јакинту у Скадар довео из Италије, јер иначе та биљешка у оној *талијанској* хроници не би имала смисла.

---

[1]) Muratori script rer. Ital. V. Lupi protosp. chronicon.

А како је овај Аргирица Милов испрва био *вођ Нормана* и како је баш у њих и с њима и изишао на глас са својега јунаштва и са своје војене и државне разборитости и вјештине, мислим, да нећу далеко промашити, ако речем, да се је он, почем га цар Исак Комнен онако строго осуди, вратио међу Нормане, са Робертом се Гискаром помирио и нагодио.

Дакако да није могао доћи више до пријашње власти, али је могао задржати пријашње титуле и своја приватна добра, признавајући Роберта за земље господара. — Она брза и строга осуда у Цариграду даје слутити, да је цар помислио, да је он усљед неке нагоде и неког уговора са Робертом напуштио Италију и отишао у Цариград.

А чини се, да је он већ пријашњијех година — још као вођ Нормана — с Робертом се и сродио и да је његова кћи Јакинта сматрала Роберта за својега ујака или тётка. Ја то изводим одатле, што је по смрти Робертовој (1085) његова удовица — почем јој се синови с војском морадоше враћати у Италију — предала град *Драч* цару *Бодину, као својему рођаку.*

Из свега се тога може закључити, да је *Аргирица* од г. 1058 до 1081, кадно је довео Јакинту у Скадар, био увијек у Италији, и да је и посље удаје кћери и опет се вратио у Италију и у њој до смрти своје са титулом; dux Italiæ живио у својему граду *Леђану* у Апулији.

Сад, који је град *Леђан?*

У Апулији, и то у ономе предјелу, који се напôсе зове: Terra d' Otranto, налазимо на исто-

ричнијем земљовиднијем картама,[1]) три града, чија имена наличе на *Леђан.*

Први је *Palegianum,*[2]) изговара се Па*леђану*м, звечи дакле као Леђан.

Овај мали град лежао је сјеверозападно од *Тарента,* једно десетак километара далеко од залива тарентанског (golfo di Tarento). Али тешко, да ће то бити наш Леђан, јер се је Palegianum у оно доба кад Нормани почеше освајати, већ звао *Mutula.*[3])

Други је град *Lecce (Леће),* међу Otranto и Brindisi, такођер нешто преко десетак километара од морске обале удаљен. Ово је стари град, који се је у староримско доба звао Lupiæ. У XII. вијеку звао се је: *Lycium*[4]) а за тијем до данас *Lecce.* То је главни град од предјела Terra d'Otranto.

Апулија са својијех 18.970 □ км. подијељена је данас на три ировинције: *Фођа, Бари* и *Леће* и имала је г. 1890 1,759.396 житеља. Старосједиоци били су племена Илирскога као и наши Арнаути. Римљани ју освојише г. 317 прије Христа. У XI. вијеку утврдише се у њој Нормани. Провинција Леће напосе има 7891 □ км. и (г. 1890) 600.905 душа. Град *Леће* има нешто више од 22.000 душа и епископску столицу. У њему је сједиште губернатора провинције Terra d'Otranto, која се је некада звала Provincia Aletina. Нормани су Леће освојили г. 1063.

---

[1]) Spruner-Menke: Historischer Atlas des Mittelalters und der neueren Zeit.

[2]) Исти лист, стр. 22. Italien anfangs des X. Jahrhunderts bis zum Jahre 1137.

[3]) Исти атлас и лист, на картици: Eroberungen der Normannen.

[4]) Исти атлас, лист 23.

[illegible] [illegible] [illegible] [

наслов дукáта (Herzogthum), увјерава ме, да је ту било посљедње, а независно, уточиште *Аргирице Милова*, таста Бодинова, и да је — са овијем градом скопчани — наслов *дуке* (Herzog) на њему остао још од истога *Аргирице*, и да је то град *Леђан* у којему је била Јаквинта, кад ју је *Бодин* испросио „у Латинског краља *Мизаила*“ т. ј. у Аргира *Милова*.

У пјесми о женидби српског цара Стјепана спомињу се и *Воиновићи* нећаци Душанови.

За краља *Михале* и цара Бодина нема спомена о Воиновићима у Рашкој. Тамо су у оно доба жупановали Бодинови рођаци и клетвеници *Вукан* и *Мирослав*. И јамачно се је некада пјевало о Вукану и Мирку, па послије из *Вукановића* постаде *Воиновић*, а из *Мирка Милош!* Вуканови двори били су у Звечану а овај није далеко од *Вучитрна*.

Под Леђаном се цар морао борити, јер „Латини су старе варалице“, па не даду ђевојке без мегдана. Цару не доликује, да иде сам на мегдан, него тражи, ко би га замјенио.

Ово су познати *Турнири*, који су на западу од давнашњијех времена у обичају били. Ови су *Турнири* постали јамачно од староримскијех гладијаторскијех борбâ у циркусима, само што их је хришћанство у неколико облагородило и ублажило; али су ипак често пута крваво свршивали. На истоку се ови Турнири нијесу никад право одомаћили и по томе је разумљиво, да је — по

пјесми — српски цар морао бити изненађен, кад су га на пречац — мјесто да му цуру доведу — на мегдан изазивати почели.

Могао би ко рећи, да би се ова пјесма могла односити и на *Стевана Првовјенчанога*, јер се је и овај — по други пут — женио с Латинком ђевојком. Али Стеван Првовјенчани оженио се је са унуком *дужда од Мљетака Дандола*, а Мљетке и њихов дужде у нашијем су пјесмама тако популарни, да их наш народ никад не би препјевао у град *Леђан* и латинског *краља*.

Душан и Бодин у неколико су равни. Онај протури међе своје државе на *Архиислаг*, а овај доведе Босну, Рашку и сјеверну Мађедонију у вазалну зависност са Зетом и Дукљанском. И један и други страшан противницима, нарочито Цариграду.

Народ је опјевао женидбу *Бодинову*, и она се је пјесма у првобитном тексту пјевала јамачно све до битке Косовске. Послье Косовске битке почела је све већма блиједити успомена на доба *преднемањино* и народ се је сјећао, у својој невољи, само још сјаја Неманића и славе и слободе српске, за њихова времена; па је у пјесми спомињао само јунаке добе Неманића; и тако би и у пјесми о женидби *српског цара Бодина*, Бодин прекрштен у српског цара Стјепана.

Завршујући имам још једну жељу, а та је: Почем наша најстарија повјест често задиркује у јужну Италију, зар не би могла краљ. српска Академија послати неколико учењака, да проуче архиве, библиотеке и друге споменике у великом *Бару*,

Отранту, *Таренту*, *Леће*, *Беневенту*, *Соренту* и у другијем јужноталијанскијем градовима; јамачно би нашли многи листић, који се ни у мљетачкој ни у ватиканској архиви не налази. — Још нешто!

Мени је прије три године причао један озбиљан господин, да је у неком дворцу у *Понтеказале* (*Pontecasale* на југоисток од *Monselice*, близу варошице *Conselve*) сачувана слика оне унуке дужда Дандола, која се је удала за Стевана Првовјенчанога. — Зар не би било вриједно, ову слику потражити и, ако се не може прибавити оригинал, бар фотографију од ње набавити?

Синиша.

ПРИЛОЖАК

ПРОУЧАВАЊУ СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОЕЗИЈЕ.

С правом је др. Т. Маретић, расправљајући о косовским јунацима и догађајима у народној епици, казао да „кому је позната и апсолутна и релативна вриједност народне наше епике тај не може сумњати о потреби научнога обрађивања грађе, која је до сад на свијет издана у зборницима народнијех јуначкијех пјесама. Не може се рећи, да у нашој књижевности (овдје особито мислим: српску) нема већ неколико врло вриједнијех радња о народној епици, али према обилности до сад познате грађе свакако је посве мало урађено око реченога посла“. *

Остављајући на страну друге периоде, истаћи ћемо нарочито да се о песмама које опевају лица и догађаје онога времена што почиње с разломом царства српског а свршује се с пропашћу последњег остатка његова — није још ни из далека рекло све што се у погледу историскога — па и естетичкога — изучавања има рећи.

Овој је расправици задатак да различитом објашњењу песама тога доба принесе свој део.

---

* Rad jugosl. Akademije, књ. 97, стр. 69.

Али морамо, пре но што се на говор о тим питањима пређе, поменути, ради бољег разумевања, још нешто. У једној песми можемо тражити њене поетске мотиве, песничку садржину, и трагати за сличним мотивима у поезији — народној или старој књижевној — других народа. Али осем тога компаративног изучавања садржине ваља обратити пажњу на помене историских лица у појединим песмама и неисториске садржине. Тај је помен оно што је пре свега никло на народном земљишту. Таком је истраживању посвећен први и трећи део овога прилошка; средњи пак део обраћа пажњу понајпре на естетички склоп једне песме која се, тек естетички рашчлањена, даје и историски лако разумети.

I. Војвода Гојко.

1. Народна поезија зна за три брата Мрњавчевића: Вукашина, Угљешу и Гојка. Вукашин је краљ, Угљеша деспот, бан или војвода, а Гојко редовно војвода:

Макош' војску три Мрњавчевића.
Бан Угљеша и војвода Гојко
И са њима Вукашине краље,
— — — — — — — — — —
Погибоше два Мрњавчевића,
Бан Угљеша и војвода Гојко,
Вукашин је грдни рана доп'о...

читамо у песми „Пропаст царства Српскога“, Вук, II, бр. 46.

Састала се четири табора
На убаву на пољу Косову
Код бијеле Самодреже цркве:

Једно табор Вукашина краља,
Друго табор деспота Угљеше,
Треће табор војеводе Гојка,
А четврто царевић-Уроша . . .

вели се у почетку песме „Урош и Мрњавчевићи“, Вук, II, бр. 34.

Град градила три брата рођена,
До три брата три Мрњавчевића:
Једно бјеше Вукашине краље,
Друго бјеше Угљеша војвода
Треће бјеше Мрњавчевић Гојко;
Град градили Скадар па Бојани . . .

почетак је народне песме „Зидање Скадра“, Вук, II, бр. 26.

По овој се песми Скадар и подиже необичним жртвама које подноси најмлађи брат, Гојко.

2. Овај и овакав Гојко Мрњавчевић није нам сачуван тек у сећању народних песама наших. Само на једну стотину година по смрти Вукашиновој и Угљешиној већ се у историским списима могао наћи спомен Гојка као брата Вукашинова. Барлетије који је писао историју ратова Скендербегових написао је и друго дело о опсади и паду града Скадра. У томе спису он, говорећи о подели царевине српске, вели: „Романија (припаде) тројици браће, то јест: Вукашину, који доби титулу краља, Андрији и Гојку“.* Не много после тога писаше познату кронику албански деспот Мусакија, па и он држи да су Вукашин, Гојко и Андрија браћа Мрњавчевићи. Али, што је важно, деспот држи да су истог порекла и Мрњавчевићи

* Цитат у Гласнику Срп. Учен. Друштва, 49, стр. 142.

и кнежеви Мусакије. Значи, дакле, да су при крају XV и у почетку XVI века већ биле помешане куће Мрњавчевића и Мусакијâ, а како је и дом Балшића стајао у родбинским и другим везама с обема реченим породицама, то је и он помогао да та мешавина буде сложенија.* Барлетије је веома неопуздан сведок и за догађаје којима је управо савременик, те није чудо што се у спомену за читав век ранијих догађаја могао повести за неким који је и сам имао својих комбинација. Тај неко бејаше народна традиција која је у том погледу могла *нешто* нагласити а он прихватити па помешати оца (Вукашина), сина (Андрију) и име једно, које је *после* народна традиција још боље утврдила, добивши нове хране у другој личности опет истога имена.

3. Али преко свега тога права историја не зна за Гојка Мрњавчевића, брата Вукашинова.** У њој су добили своја места Вукашин и Угљеша, два брата чији се радови веома различито схваћају па тако разнолико и оцењују. Суштина већ познатога нам рада ове браће Мрњавчевића лежи у њиховој тежњи да се, по општем разлому царевине, дом Мрњавчевића што више оснажи и морално и материјално. У првом правцу Вукашин своју каријеру завршује као краљ а Угљеша као деспот. Они су у томе надмашили све, и јужне и северне, такмаце своје. У другом правцу снага државâ њихових управо

* У првој половини XVII в. Иван Томко Мрњавић, писац, доводио је своје порекло од лозе Гојка Мрњавчевића! — Гојка Мрњавчевића бележе и позни летописи наши.

** Др. Ф. Рачки у својој расправи о боју косовском, Rad 97, изненађује простодушним примањем овакога Гојка за историску личност.

одговараше њихову положају према осталим областним господарима раскомадане царевине српске. Сепаратизам се не да сакрити, и тешко је не уочити га већ и при овлашном прегледу свега историскога рада Вукашинова и Угљешина. Али они ипак обојица гину у борби против нове најезде турске.

4. Три брата Мрњавчевића као три владара нема, али зато налазимо у Зети три брата владара, три Балшића. Они су млађи сувременици Вукашинови и Угљешини; Балшин је дом преживео кућу Мрњавчевића — али је карактер рада браће Балшића сличан с радом Мрњавчевића. И не само то, већ је у њих мање оне историске свести и државничкога погледа, што се признаје Угљеши и Вукашину, али не мање и тежње за сепаратизмом.

5. Народна је традиција ухватила ту основу у сличности карактера тежње и рада Мрњавчевића и Балшића, и помешала обадва дома, створивши према тројици Балшића — три Мрњавчевића. И не само сличност у раду и тежњама, у борби против Турака где један Балшић гине негде далеко на реци Деволу као што су Вукашин и Угљеша погинули тако исто негде далеко на реци Марици — већ је у томе мешању особито помогла и топографија која у томе има првенствену улогу. Народна традиција упорно везује дом Мрњавчевића за Скадар, и историја је немоћна да је у томе ућутка. А Балшићима ту и јесте позорница свега рада. Још нешто. Иза Вукашина остадоше три сина, три млађа Мрњавчевића, што даваше хране традицији да је било и три старија Мрњавчевића.

6. Па ипак војвода Гојко није сав, од почетка до краја и с именом својим, само традициона личност. Име Гојко није непознато у породици

Балшића. Један од поменуте браће Балшића, Срацимир, имао је сина Ђурђа II, који је с Јеленом, кћерју кнеза Лазара, имао три сина и једну кћер. Средњем је сину било име *Гојко* и умрö је још као млад. Брат Срацимиров, Ђурђе I († 1379), имао је сина Ђурђа, а овај опет сина Стефана (Strezio), за којим је била Влајица, сестра прослављенога јунака Ђурђа Кастриотића Скендербега. Стефан и Влајица, поред сина Јована, који није имао деце, имали су још и сина *Гојка*, који је био господар Мизије, између Кроје и Алезије. Кад Скендербег узе и његову земљу, Гојко отиде у Неапољ. За Гојком је била Комненија — Комита — од породице Аријанита. Из тога брака они имадоше два сина, који као емигранти умреше у Угарској, и кћер Марију, удату за Јакова Алфонза Фарила, грофа de Muro (у почетку XVI века). Марија и Јаков имадоше опет две кћери: Беатрицу, удату за војводу de Gravina, и Изабелу, удату за грофа de Conza — око половине XVI века. Још ћемо поменути, да је кћи Срацимира I Балшића, Алба, заова Јелене кћери Лазареве, била удата у Аријаните за *Гојка* Голема.*

7. Поменусмо већ да су два сина Гојка Балшића умрла у Угарској као емигранти. И у томе је њиховој судбини претходила судбина синова Вукашинових. За Вукашином остадоше три сина: Марко, Дмитар и Андрија. Судбина краља Марка позната је. За Андрију се не зна, шта је било са њим до краја. Држи се да 1399 године већ није било њега у животу, да је дотле или умрö или погинуо.** Ако је он већ био примио у Дубровнику свој део

* Табеларан преглед свега у Хопфа «Chroniques grécoromanes», 1873.

** Срби и Турци, Ст. Новаковића, стр. 247.

очеве оставе, као што се држи,* онда је вероватно да је запао даље у свет — дома се није имао куд враћати — где му се губи траг, те би по томе Дмитар само поновио пример свога брата. Примивши део очеве оставе за себе и за већ погинулога Марка, у Дубровнику с јесени 1399 године, Дмитар је отишао у Угарску и тамо стао у службу. Године 1404 и 1406. Дмитар се помиње као велики жупан зарандски и као краљевски заповедник града Вилагоша.** Ова сличност у судбини синова Вукашина Мрњавчевића и Гојка Балшића у очима нашим и данас зближује Вукашина и Гојка и ако их је време растављало. И кад је народна традиција, комбинујући из фактичких догађаја предмет свога стварања, из наведених разлога створила и трећега Мрњавчевића, није нимало загонетно: зашто га је, заведена сад полуисториским казивањима којима она даде миг, назвала именом војводе Гојка . . .

II. „Пропаст царства Српскога“:

1. У низи прекрасних народних песама о погибији косовској увек ми се чинила загонетном песма која је под крупним именом „Пропаст царства Српскога“ штампана у II. књ. Вукова зборника српских народних песама, бр. 46. Чинило ми се, да у њој није све на своме месту. Пре свега је искакао на видик онакав и онолики анахронизам у извођењу краља Вукашина, са браћом му, и Херцега Степана на Косово. Шта је могло диктовати народном певачу, да познату му браћу Мрњавчевиће изведе у онај ако икоме а оно народу познати бој косовски кобнога Видова дана? Од куда

* Ib.
** И. Руварац. Гласник Срп. Учен. Друштва, стр. 38.

у том најпопуларнијем боју, што је икада било српско оружје, и Херцега Степана, човека који се тешко диже на поетску висину и кога је народна песма местимице поменула у догађајима много мањим и друкчије природе, кад што чак и иронично, као што је у I. књ. Вукова зборника? Зашто у тој песми не нађоше помена толики, баш поезијом и причом народном прослављени, јунаци косовски: Бановић Страхиња, Срђа Злопоглеђа, Орловић Павле, Топлица Милан, Косанчић Иван и, врх свега, Милош Обилић без кога ни у сну нема Косова?! Место њих дођоше, незавидне популарности, Мрњавчевићи и Херцег Степан!

2. Да погледамо ову необичну песму народну и мало изближе. У њој се на најлепши начин и по свима правилима епскога песништва износи пре свега судбина која одлучује шта ће бити. Лепше се то није могло одредити но што је слика сокола који носи тицу ластавицу, с корекцијом да у ствари Светитељ Илија носи књигу од Богородице, и односи је цару на Косово. У књизи се поставља раскрсница путова судбинских:

„Царе Лазе, честито колено!
„Коме ћеш се приволети царству?
„Или волиш царству небескоме,
„Или волиш царству земаљскоме?
„Ако волиш царству земаљскоме,
„Седлај коње, притежи колане,
„Витезови сабље припасујте,
„Па у Турке јуриш учините,
„Сва ће Турска изгинути војска;
„Ако л' волиш царству небескоме,
„А ти сакрој на Косову цркву,

„Не води јој темељ од мермера,
„Већ од чисте свиле и скерлета,
„Па причести и нареди војску;
„Сва ће твоја изгинути војска,
„Ти ћеш, кнеже, шњоме погинути“:

Цар се приволева царству небеском, подиже цркву и причешћује војску:

Истом кнеже наредио војску,
На Косово ударише Турци. —

Довде је у песми све на своме месту и сад настаје оно, што складност и целину ремети, јер се после наведенога стиха одмах продужује:

Маче војску Богдан јуже стари
С девет сина девет Југовића,
Како девет сиви соколова,
У сваког је девет иљад' војске,
А у Југа дванаест иљада,
Па се бише и секоше с Турци:
Седам паша бише и убише,
Кад осмога бити започеше,
Ал' погибе Богдан Јуже стари,
И изгибе девет Југовића,
Како девет сиви соколова,
И њиова сва изгибе војска.

За тим се одмах и на исти начин описује бој који почињу Вукашин, Угљеша и Гојко, само што је њихова војска већа те и Турака више изгибе, док ипак и Мрњавчевићи не погибоше. За њима се, опет на исти начин, говори о борби Херцега Степана који показује и веће успехе али напослетку гине и сâм са својом војском. Сад тек миче војску Лазар. Бој се овде описује свега у три стиха:

Па разгоне по Косову Турке,
Не даду се ни гледати Турком,
Да камо ли бојак бити с Турци —

и Лазар би победио да не издаде Вук, што се све казује у неколико стихова.

3. Из изложене садржине, коју морадосмо извести толико ради анализе и ако је песма добро позната, видимо да Турци наилазе на све већи отпор, гину све више али ипак свуда побеђују. Даље видимо, да Турци стижу на Косово кад је Лазар спремио војску по ранијој одлуци својој. Али — да ли сад одмах певач описује бој косовски? Не. Сад се враћа он на оно, што је претходило Косову. Ако још стоји оно, што се држи, да под поетским поменом Југ-Богдана ваља разумети најјужнијега господара српског, војводу Богдана, онда је певач у праву што говор о пропасти *царства* почиње причањем како прво пропаде оно што бејаше најдаље и највише изложено ударцу. После тога долази погибија Мрњавчевића, па онда Херцега Степана. Богдан није, у ствари, први погинуо, али је он први, или међу првима, који су изгубљени за царство српско. Херцег Степан, тако исто, није јунак косовски, већ покосовски, али је он господар оног дêла српске земље, који последњи пада. Певач, хотећи казати што о пропасти царства, хвата најопштије црте, иде границом српске земље, помиње најглавније *обласне господаре*, а како је главни лом био на Косову под Лазарем, то он, стојећи на Косову, баца одатле летимичан поглед на све, али не дуљи, ради сразмере, ни оно што је на Косову било. Зато нема помена ни о најславнијим јунацима косовским. Начином *новелистичким* певач иставља косовски бој, управо спрему

за ње, па се краља те казује све што по његову знању чини пропаст царства, завршујући опет самим бојем косовским. Према томе песма, осем увода о судбини последњег бедема, има као први део казивање о Богдану, као други говор о Мрњавчевићима, трећи о Херцегу Степану и четврти о правом бој у на Косову.

4. За доказ да ову песму треба овако схватити, навешћемо још и ове појединости. Косово се спомиње у уводу и у опису боја Лазарева. Лазар прима књигу на Косову; Лазар диже цркву и причешћује војску на Косову; кад је то свршио, онда „на Косово удрише Турци". А где су Турци до сада? Прича се бој Богданов — и не спомиње се Косово. Прича се бој Вукашинов — без помена Косова. Прича се бој Херцега Степана — без Косова. Певач, изрећавши што је мислио да је потребно за слику пропасти царства, износи *сад* и Лазарев бој и одмах два пута *истиче Косово:*

Па разгоне на Косову Турке,
— — — — — — — — — —
Он издаде таста на Косову. —

Осем тога, битка коју воде Мрњавчевићи овако се исказује:

Погибоше два Мрњавчевића,
Бан Угљеша и војвода Гојко,
Вукашин је грдни рана доп'о,
Њега Турци с коњма прегазише.

Није ли то опис маричке битке?

Напослетку, према интерпункцији какву је Вук ставио, последња два стиха:

Све је свето и честито било
И миломе Богу приступачно —

тичу се оних „седамдесет и седам иљада“ који с Лазарем гину; то је она војска коју је Лазар, у уводу, причестио.

5. Тако схваћена песма с правом носи назив *Пропаст царства Српскога.* Она је резиме свега што се могло певати о пропасти. Она је према тој певанији о пропасти оно што су они изводи, који се налазе уза старе биографије на крају, према целим, пространим биографијама. — Овај је чланчић само један поглед у естетику, концепцију рада народног певача. Познато је питање о томе, да ли су народне песме о Косову биле негда једна целина. Познато је и то, да су готово сви разлози на страни мишљења да тога није могло бити. И овај поглед иде у прилог томе мишљењу. Он показује да песма народна пева детаље: а кад пева све укупно, онда је певање тако опште, прегледно и опет кратко.*

6. Ради јаснијег прегледа наводимо овде како би, по овом тумачењу, изгледала песма у целини и у деловима:

Пропаст царства Српскога.

Полетио соко тица сива
Од светиње од Јерусалима,
И он носи тицу ластавицу —
— — — — — — — — — —

* Проф. Т. Маретић разлагао је у Radu, књ. 97, да је песма »Бан Милутин и Дука Херцеговац« контаминација двеју песама: о бој у на Велбужду и о Дуки; тако исто и »Марко Краљевић и Мина од Костура« из песама о борби против Арапа и о Костуру. — Напомињем још, што сам у неколико расправица такође нагласио, да важније закључке не треба доносити на основу слабије збирке Петрановића која је и за овај чланчић давала грађу примамљиву али не и поуздану.

Истом кнеже наредио војску,
На Косово ударише Турци.

* * *

— — — — — — — — (кратак увод)
Маче војску Богдан Јуже стари
— — — — — — — — — — —
И њиова сва изгибе војска.

* * *

— — — — — — — — (кратак увод)
Макош' војску три Мрњавчевића:
— — — — — — — — — — —
И њиова сва изгибе војска.

* * *

— — — — — — — — (кратак увод)
Маче војску Ерцеже Степане,
— — — — — — — — — — —
И његова сва изгибе војска.

* * *

— — — — — — — — (кратак увод)
Маче војску српски кнез Лазаре,
— — — — — — — — — — —
И његова сва изгибе војска,
Седамдесет и седам иљада;
Све је свето и честито било
И миломе Богу приступачно.

III. Војвода Пријезда.

1. Причајући о Мусиној најезди на деспотство српско 1413 године, Константин Костенски помиње

како у турске руке падоше Соколац, Бован, Липовац, па онда продужује:* „Подобьно же и Сталакь разграбліень бисть. Вь коулѣ же оудрьжа се, градь сьблюдаіеи, благородьнь нѣкыи моужь сы, доньдѣже сь коулою сьгорѣ, и ть іелико кьто оть древьниихь доблієствовавь“.

Већ је раније опажено,** да је у овом догађају историска подлога народној песми о смрти војводе Пријезде, која је у другој књизи класичнога зборника Вукова.

2. О самом боју Константин не говори ништа више а народна песма опева у појединостима и битку и узроке којих је она последица. Што је народ место Мусе ставио његова наследника и брата Мехмеда, није, у времену, учињена велика погрешка, јер је још те године Мехмед већ био на престолу. Али песма народна јуначког заповедника у Сталаћу зове именом *војводе Пријезде*, а жену његову, износећи је у прекрасној слици српске јунакиње, назива *Јелицом*. О тим именима у најбољега сведока, Константина, нема никаквог спомена; те је питање: од куда је народ тим, доста необичним, именом назвао овога јунака своје песме? То је питање у толико интересније, што народ иначе пева у Сталаћу војводу Тодора, стављајући га, по времену, доцније, за доба Ђурђа Бранковића и жене му Јерине. Томе ваља додати, да се Пријезда више никако не спомиње у старијим и пажљивије прибраним зборницима наше народне поезије.*** Напослетку вреди поменути, да је то име

* Гласник Срп. Учен. Друштва XII, 307.

** Ст. Новаковић у Годишњици III, стр. 320, и у делу „Срби и Турци“ стр. 358

*** У II. књ. Вукова зборника спомиње се само у једном стиху: „И *Појезда* од Голупца Града“, у песми бр. 83. „Облак Радосав“.

необично и у старим писаним споменицима нашим: у Даничићеву *Рјечнику из књиж. старина* долази само једном, што значи да га у грађи којом је он онда (шесетих година) располагао није било више; нема га ни у познатијим зборницима старих споменика новијих издања. Налази се, дакле, као по изузетку, тек у спомену једнога босанског племића за владе бана Матије Нинослава и, у Србији, краља Владислава,* по чему је и Даничић навео.

Оно што народ пева о Тодору у Сталаћу не може се ни по чему мешати с певањем о Пријезди. Догађај — пад Сталаћа — био је у ствари, и ми га знамо и по историји и по песми. *Име* јунака сталаћког знамо само из песме? Од куда оно?

3. Из једног још нештампаног споменика,** а из доба које је мало претходило крвавом паду града Сталаћа, знамо да је у области Поморавља међу Петрусом и Сталаћем постојало и село под именом *Пријездиног Села.* Знајући на који начин места добијају називе по имену каквога лица,*** можемо веровати да је и ово име било везано за спомен какве знатније личности из ранијега времена. Према томе је име само било популарно — и ако можда тек локално — још пре догађаја; оно је могло бити и раније везано за Сталаћ и околину, као што је једна приповетка**** лепо сведочанство поклапања народне традиције с историским догађајима из тога краја; тим је, популарним и већ као легендарним, именом народ назвао сталаћког ју-

* Миклошића Mon. Serbica, 28.

** У Љ. Ковачевића преписи старих споменика хиландарских.

*** За кнеза Лазара: Милутиново Покојиште у Пеку, Црепов, (војвода Црен!) Виноград; даље, за цара Стефана: Бошиље; Богојево Селиште у Топлици и др.

**** М. Ђ. Милићевића „Петруша црква“ у „Јавору“ 1878.

ника, кога иначе добро обавештени Константин Костенски називље само *„неким* благородником“, наглашујући тиме као да тај јунак није био иначе особито познат међу највишим војничким лицима за свога живота, те би се, по томе, поновио случај који је недавно био с Обилићем; народ је још и жени сталаћког јунака, тако исто, дао име и дотле већ популарно *госпође Јелице — Јеле.*

4. Пријездиног Села данас нема ни у Ћићици ни у томе делу Поморавља, али као да му се сачувао траг далеко — у ваљевском округу у селу *Пријездићима.* Интересно је да се многа села у овоме крају зову по презименима те, по томе, представљају као нека браства. Традиције су народне ту необично живе и особито везане за доба које долази после разлома српскога царства, за време кнеза Лазара и доцнијих владара.* Ту је још у нарочитој пажњи Милан Топлица** још по који косовски и покосовски јунак. За поједина села постоје причања која казују порекло њихово. За тај крај сам, пак, још седамдесетих година слушао да има старих села, која су никла у незапамћена времена „кад је Морава горела“. . . Није ли у томе сећање на некадашње *Пријездино Село* у Поморављу? Ако би се то могло узети, онда би и у томе била потврда да је по месту, које је из својих разлога било названо именом неке старије личности, добио име и јунак сталаћки чије је јунаштво само собом по готово легендарно. У том би случају мёсно име било старије од личности, која нас овде интересује.

* М. Ђ. Милићевића Кнежевина Србија, 369.

** Ib. 366—369.

5. Идентичност места учинила је још у једној прилици — и ако на други начин — спајање различитога рада и личности, кад је *због Београда* традиције о Михаилу Свилојевићу — Силаџију, команданту београдском, пренела на браћу Јакшиће, понајпре зато што их народна песма јако везује за Београд. *

Још ћемо поменути на овоме месту, да је о народном Пријезди писао и Г. Натко Нодило; ** али његов рад, стојећи од почетка до краја на гледишту старе школе митофилске, не даје ресултата, потребних за историско проучавање народних песама.

Анд. Гавриловић.

* Ст. Новаковића „Последњи Бранковићи у историји и у народном певању", Летопис Матице Српске, св. 148, стр. 7.

** Religija Srba i Hrvata, II. Rad Jugosl. Akademije 79.

ИЗ СРБИЈАНКЕ

СИМЕ МИЛУТИНОВИЋА САРАЈЛИЈЕ.

Основање Учишта.

О Лазаре Арсенијевићу[1]
Степенита[2] слова и мишљења,
Дољанчевић[3] Радоване дрски,
Што[4] кубуром српску принцу претиш,
Ако[5] б' негда безразложан . . . био!
И о Томо[6] звонкоцјевче млади!
Питомци сте, ученици српске
Свјеже[7] музе, и свесрдја важна,
Казујте нам свету и потомству,
Увјер'те[8] нас безпристрано дјетски,
Тко[9] подиже школе и науке
У српскоме[10] стојну Београду,
Тко[11] л' се сјети чим је свашто моћи,
Тко[12] л' умисли младеж напојават'
Пиерида[13] богосластју силном?
Тко[14] л' дјетинству ста прицепјат' мужство,
Да Сирене[15] оперутају се,
И да[16] мрака ништожи се царство,

Та са правом да[17] с' образа склад'ма
Људскобогост[18] благодјејски дјела . . . ?
„Доситије[19] свог' је труда смогом
Одкупио[20] у врховне власти
Дом спахијски[21] виш' Видин-капије,
У обзиду са пространим[22] мјестом,
Рад'[23] црквене школе и печатње,
Ту да[24] с' уче нови свештеници
Бит'[25] пастирма достојнијем жезла
Над'[26] душама Израиља Српска;
И да[27] с' књиге штампају црковне,
Док и разне[28] приспију грађанске
Ал'[29] умрије блажене намети
Неиспунив[30] још прекрасне жеље,
Већ'[31] Ракићу осмјехну се срећа,
Те предузе неке[32] Богословју
Обучават',[33] и појати ће што —.
Ал[34] Југовић к'о у свему важни,
Кад'[35] истјеран први пут је био,
Довио[36] се не залудничјети,
Но предложи и[37] собом искамчи
Допуштење[38] отворити школу,
Учит'[39] чему, тко год' хоће, радо;
У[40] истог' је и Вук Јадранине
Ближе[41] с' позн'о с' књигом и са собом . . .
Те[42] с' доможе идеалне жизни,
Та[43] Спасова царства небеснога —.
Ту и млоги и господски[44] синци
Почувствују[45] науком животе,

И[46] битија, и свјетосилија,
Што[47] себ' нравну, чоеку л' нутрашњем
Пут и прорад нађу, и окрену
Сва[48] колеса луке и тетике
Напредоват'[49] к' усвршенствовању;
Ал'[50] к'о младим' власт не дала с' јоште,
Већ[51] с' временом више би значјели.
Пошто[52] л' опет Југовића узму
У[53] општинску службу и дјелања,
Тад'[54] Радоњић Рудничанин родом,
Сродољубче,[55] и мајчино млеко,
Предузео те продужавао[56]
Чак донекле, пак[57] у Совјет дижен,
Иностранским'[58] старати се дјел'ма;
Пак Војновић Лазар[59] чрезвичајни,
Што[60] нечитав тУђ преводи језик . . .
Предизбере[61] с' руководит' музе,
Прошао[62] се Чачка и Ужица,
Адметова[63] дочув'о говеда . . .
Предпочтео[64] свирком крчит' њиве
Срдац'[65] млађих, насејават' знањем,
И[66] орашат' благодати влагом
Касталијска[67] светог' истјецива;
Живановић предавао[68] Глишо,
К'о[69] и кротки Јово Миоковић
Тко[70] што посље знао и могао,
Хеле[71] бјеше с' упутило штошта,
И[72] љепше би, да паст' не морало! . . .
Завист неда, и слабост се плаши.

Ах Марија Терезијо[73] мале
Него само својим[74] једнородцам'! . . .
Ако[75] б' Србам' и мађехом била
Ал'[76] прогонит' некуден их јер би? . . .
Што[77] л' науке одказати нужне
К'о[78] сушчеству, к' освиту чоека,
Од' ког[79] 'но се свагда млого иште,
Који но[80] л' паче дјејствоват' је створен,
Себ'[81] да љепшег' идеалу зближа? . . .
Ил'[82] зар твоја боље т' служје вјера?
Духа[83] л' таштност ко је уставио? . . .

. . . . . .

Ал'[84] то ј' прошло, варасмо с' обоји,
Док'[85] се тако ближе узнадосмо? . . ."
Та никоме изван завичаја
Добра[86] нејма! редког' срећа ј' свуда,
И у[87] туђим', и даљнијем странам'"
А камо ли[88] . . .
Мали[89] кузол у јагоде фалне,
Ил'[90] презреник . . . свуд' је злопатником,
Прем[91] тек' Вишњем' Аврам сжиже сина,
Да[92] л' и он му г' за то враћа здрава . . .
К'о[93] праотца читаву народу! . . .
Ил'[94] ми људи да се подобимо
Месождер'ма[95] . . . травопас'ма л' . . . нижим'? . . .
Пак[96] тад' шта смо . . . и помазаници?
Кром'[97] да сами врсте се гнушамо! . . .
Тко[98] ће нек ће низвргават' људство,
Себи[98] л' сходна брата боголична,
Под'[100] указност Свемоћнога воље,

Ал'[1] свесплетња и калифе . . . веже,
Нит'[2] су игда избјегли чоека,
То[3] л' га самом мнимим надмашали! . . .
Јосифи нам' рађали се[4] втори,
Ал'[5] их боље и свет разумјев'о . . . !
А[6] надљудам' погибнула мјеста . . .
Како[7] годе и све себи рада ! . . .
Кад'[8] свак види к' себи и од' себе,
То[9] вјерније и судруштво с' пази;
Која[10] л' рука одустала рамо,
Чије[11] л' ноге главу потуриле ? . . .
Преже[12] лаве и Цибела дотле,
Док! . . . Јунона[31] љепше паунове,
И . . . док[14] најзад' с' гоњенцем се сроди,
Познавши га, и признавши врлим,
Једричином[15] . . . и сјем доморадње.

Коментар

на Основање Учишта.

У овоме спеву одушевљено се дозивају живи сведоци, да савременицима и потомцима кажу, ко је почетком овога века у Београду као престолноме граду ослобођене Србије основао разна училишта (учишта, школе). Ти су сведоци Лазар Арсенијевић Баталака, Радован Дољанчевић и неки Тома. Прва двојица били су ученици таквога једнога училишта, које се зваше Велика школа. Но поред ових и других у овој се школи учише и синови многих тадашњих српских високодостојника, па и самога Карађорђа старији син Алекса.

Велику школу с дозволом владе је основао и отворио (1808) заслужни и даровити Иван Југовић, пошто је био отпуштен из државне службе (1807). А кад Југовића опет вратише у државну службу, онда га је у Великој школи заменио учени Миљко Радоњић, а овога темељни зналац страних језика Лазар Војновић. Поред и после њих предавали су у Великој школи још и ови професори: Михаило Поповић, Глиша Живановић, Јован Миоковић и Сима Милутиновић Сарајлија (1812). Изузев Радоњића, Миоковића и Милутиновића сви остали били су Срби из Угарске.

Али и родољубиви Доситије чим је у Србију прешао (1807), дошао је на ту корисну мисао, да у Београду оснује прву Богословску школу и књигопечатњу. За ове заводе он је од свога новца најпосле купио једну пространу кућу некаквога турскога спахије. Своју велику мисао умни Доситије није могао извршити, јер га је смрт помела (1811), али је њу прихватио и остварио његов родољубиви пријатељ, а плодни српски списатељ и побожни фенечки калуђер Вићентије Ракић. Ова је Богословска школа постојала у Београду до српске пропасти у 1813 години.

---

[1] Баталако

Лазар Арсенијевић (1793—1869) родом је из села Буковика, а садањега Аранђеловца у крагујевачкоме округу Србије. Он је био синовац буковичкога проте Танасија Антонијевића, који је Карађорђа као вођа српскоме устанку заклео и помазао, кад га је Народна скупштина у Орашцу једногласно изабрала (1804).

Лазар се учио у оној београдској Великој школи, коју је Иван Југовић отворио.

Несрећне 1813 године и Лазар је прешао Саву, па се неко време настанио у Новом Саду, одакле је отишао у Кишењев (Бесарабија), где је поучавао децу српских, онде настањених бегунаца. Ту се и оженио Станом из села Јагњила у крагујевачкоме округу, са којом га је као кум венчао Милутин Симовић („ђед Милутин"), отац песника Србијанке.

Из Русије се Лазар вратио у Србију тек 1827, па је служио у Пожаревцу, Кладову, Крагујевцу, Београду и Смедереву. Тада га је Димитрије Давидовић прозвао „Бата Лака". Под овим именом био је познат по целој Србији.

Саветником је постао после промене у 1842 години, а доцније више пута бивао је и министар правде и просвете.

Из непознатих узрока Баталака је 1859 годинэ допао затвора, али га је кнез Милош као невинога пустио.

Баталака је годинама писао Историју Србије од 1804—1812, за чију је штампу тестаментом и нарочиту суму одредио.

У своме нараштају Баталака се бројао међу необичније људе, јер је јасно представљао човека круте воље, бистрога схваћања и зрелога суђења, нарочито у политичким питањима. За то га је ценио кнез Михаило и Илија Гарашанин. Баталака се к томе одликовао још и као разговетан и убедљив говорник, што му је много помагало, те је са својим назором и мишлењем често продирао. По његовоме политичкоме убеђењу он је био сталан апсолутистичан монархиста.

Био је велики поштоваоц Доситеја, чија је добро погођена слика увек висила над Баталакиним столом за писање.

Умро је у Београду 15. Јануара 1869 године.

[2] степенитога, поступнога, разговетнога говора (слова, беседе) и мишљења,

Овим је казано, како је Баталака знао поступно мислити и говорити, као неки учитељ.

[3] Дољанчевићу Радоване дрски,

Радован Дољанчевић био је син Аћима Дољанца, јамачно некаквога рођака знаменитога оружничкога проте Марка Дољанчевића. И Радован се родио у селу Оружници крајем прошлога века.

Он се, као и Баталака, учио у оној београдској Великој школи. По свршетку свога школовања Радован је неко време служио као писар у Савету, па се онда запопио и отишао у своје село.

Не зна се, да ли је Радовав 1813 године у Срем прешао и после у устанку од 1815 учествовао. Али то се зна, да је он целог свог живота био крвни непријатељ Турака. Јер као остружнички поп, Радован је многе, па и мирне Турке дочекивао и убијао. Најпосле на честе тужбе Турака кнез Милош нареди митрополиту београдском, те овај Радована распопи. Од тада је Радован мирно живео и зе̑мљу радио.

Умро је 1829 године и укопан је код остружничке цркве.

[4] који пиштољем (кубуром) српскоме (српску) принцу претиш.

Под овим принцем разуме се овде старији Карађорђев син Алекса, који је са Радованом заједно у Великој школи био. Кад му је Радован пиштољем претио, да ли у самој школи приликом каквога споречкања, или ван ње, то се више не зна.

Кубура долази од турскога кубур, што ће рећи: корице за пиштоље на коњу, тул за стреле, олук (отока) цев, а овде значи коњанички пиштољ.

Принц у немачкоме јесте титула за сина или рођака некога владара.

[5] би (б') некад (негда, кадгод) безразложан... био!

[6] звонкога гласа певче (звонкопјевче) млади!

Тома, коме се сада презиме ни место рођења не зна, био је по свој прилици ђак Доситијеве Богословске школе у Београду. Био је певач, који се одликовао својим звонким гласом.

[7] свеже, нове школе (музе, науке и вештине), и свесрдија (свесрдја) важнога (важна, Југовићевога),

Овде се разуме она београдска Велика школа, коју је у Карађорђево време важни Иван Југовић основао и сам у њој свесрдно предавао.

Музе у старих Јелина беху девице (нимфе, дикле) божанскога порекла, које важише као заштитнице науке и уметности.

О њима гледај ближе коментар на „Непрекид“, прва чест Србијанке.

[8] уверите нас безпристрасно (безпристрано, непристрано) детињски (дјетски, као деца),

[9] ко подиже школе и науке

[10] стојноме (стојну, престолноме) Београду,

Београд је негдашња римска насеобина на ушћу реке Саве у Дунав. Као некад, он је и данас престоница Србије.

[11] ко ли (л', зар) се сети (сјети) чиме (чим') је свашта (свашто) могуће (моћи) т. ј. Ко ли се сети чиме је могуће свашта постићи,

Овде се разуме знање, којим се може свашта постигнути.

[12] ко ли (л', зар) намисли (умисли) младиж напојавати (напојават', напајати)

[13] Пирида благом слашћу (благосластју) јаком (силном, многом)?

Под овом многом слашћу разуму се наука и уметност.

Пириде су исто, што и музе у старих Јелина.

[14] ко ли (л' зар) детињству (дјетинству, деци) поче (ста, стаде) прицепати (прицјепат', прицепљивати, накалемљавати) мужаство (мужство, мушкост, зрелост, памет) т. ј. Ко ли започе српску децу усавршавати у мушкој памети,

[15] одголе (оперутају, обнаже) се.

Под овим Сиренама разумеју се овде Аустрија и Русија, које су Србију под Карађорђем свака својим ласкавим понудама примамљивале на своју страну.

Сирене по старој јелинској причи биле су кћери речнога бога Ахелоса и неке музе. Важиле су као нимфе и другарице Перзефоне. За казну, што нису браниле Перзефону, кад је Плутон био уграбио, Димитир (римски Церес), божица ранеће земље, претворила их је најпосле у полуженскиње са тичијим трупом.

Живеле су на каменитим острвима између Италије и острва Сицилије. Одатле су Сирене све мимопловеће морнаре примамљивале својим опчињивим певањем. А кад би се они тиме преварили, те на острве изашли, Сирене би их увек поубијале. Зато је око њиховога стана било много људских костију нагомилано.

[16] незнања (мрака) поништава (ништожи, разорава, обара) се царство,

[17] се (с') образује (образа) складима (склад'ма, складностима, слогама, споразумима, сложним радовима)

[18] божанска човечност (људскобогост) добротворских (благодјејски) дела (дјела) . . . ?

Овим се каже, да божански човечна дела постају с правом само онда, када добротвори сложним силама на њима раде. Та истина извађена је из историјског живота многих народа, па је морала важити и за Србе при стварању њихове нове државе у почетку овога века.

[19] свога (своґ') је труда тековином (смогом) т. ј. Доситије својим је новцем, који је могао трудом стећи,

Доситије Обрадовић (1739—1811), родом из Чакова у Банату, био је мудрац, плодан књижевник и велики родољуб српски.

О њему ближе гледај његов животопис у коментару на „Нечувеност", друга част Србијанке.

[20] је од (у) врховне власти,

Под овом разуме се тадашња српска влада или Савет.

[21] више (виш', изнад) Видинске (Видин-) капије,

Овај дом био је двоспратан и доста велики. Стајао је испод данашњега београдскога Народњега позоришта, идући Дунаву. Велики поштоваоц Доситијев, а учитељски добротвор Јован Гавриловић наложио је архитекту Мијаилу Валтровићу, те је овај исти дом снимио и премерио (1867). Цртеж је предат Српском ученом друштву.

Спахијски долази од спахија, а ово од персијскога сипахи, што ће рећи: коњаник, господин, великаш. Али овде значи: поседник, земљедржац, властелин.

Капија долази од турскога капу или капи, што значи: врата.

Поменута Видинска капија јесте једна од оних четири главних, које су из предграђа (мала) водиле у варош, а кроз онај дубоки шанац, који су Аустријанци саградили (1717—1739) од Дунава до Саве. На истоме, дебелим растовим палисадима појачаноме шанцу биле су још и ове капије: Стамбол-, Варош-, и Сава- или

Бањалучка капија. Сада нема у Београду ни шанца, ни ових капија.

[22] местом (мјезтом, баштом, двориштем, авлијом, баштином),

Овим је казано, како је око купљене куће била пространа, зидом ограђена баштина.

[23] ради црквене школе и књигопечатње (печатње),

Овим је казано, како је Доситије ону велику турску кућу купио зато, да у њој смести Богословску школу и печатњу.

[24] се (с') уче нови свећеници (свештеници)

[25] бити, да буду пастири (пастирма, пастирима) достојни (достојнијем, достојним) штаке (жезла, скиптра) т. ј. Да буду пастири, који ће се удостојити и архијерејскога чина

Овим је исказана Доситијева мисао, да се у његовој Богословској школи образују добри свећеници, из којих би се доцније најдостојнији могли бирати за владике Српскоме народу.

Жезл у славенскоме значи: владичанска штака, штап, скиптар, жезал. Он је знак управне власти у једној црквеној области (дијецези, епархији).

[26] мученога народа (Израиља) Српскога (Српска);

Овим је казано, како је због своје вере и Српски народ бивао од Турака гоњен и мучен, као и израиљски што је некад од незнабожаца гањан био.

Израиљ је друго име јеврејскога народа.

[27] се (с') књиге печатају (штампају) црквене (црковне),

[28] приспу (приспију, стигну, буду написане) световне (грађанске, нецрквене),

[29] али умре (умрије) блаженога (блажене) спомена (памети, памћења)

Овде се разуме Доситије.

[30] неиспунивши још прекрасне жеље,

[31] него Ракићу осмену (осмјехну, осмехну) се срећа,

Викентије Ракић (1750—1818), српски песник и писац, рођен у Земуну. Ту се учио, оженио и постао трговац. Кад му жена умре, он оде у оближњи српски монастир Фенек (1785), где се покалуђери (1786), заме-

нивши том приликом своје крштено име Василије са Вићентије. Ускоро исте године био је у Карловцима произведен за ђакона и свештеника.

Као такав служио је неко време у Шанцу. Ту се Ракић канда најпре окушао у књижевности, јер је у лепим стиховима написао Живот Алексија човека Божијега. Вративши се одатле у свој монастир, Ракић му је после неког времена постао игуман (1796). Али ту се не задржи дуго, него оде у Трст, где је као српски парох провео од 1799. до 1810, године. У томе времену, а налазећи се у повољним околностима, вредни Ракић развио је врло велику књижевну радњу.

Из Трста је Ракић дошао у Београд. Могуће, да га је позвао и сам Доситије, који је држао, да само са вредним, одушевљеним и ученим Ракићем може остварити своју милу мисао о оснивању богословске школе у Београду. Ту могућност у осталом доказује и сам тај чин, што је после смрти Доситијеве заиста Ракић онакву школу отворио, њоме управљао и у њој предавао.

После српске пропасти (1813) Ракић се вратио у Фенек, где је 1818. и умро.

Ракић је био веома побожан и вредан човек. Тежећи ка сопственоме вишем усавршењу, он је дан и ноћ учио, читао и писао. Поглавити су му списи: животописи, моралне поуке, историјски догађаји и црквене беседе. Накратко, Ракић је пером и говором неуморно радио на просвећењу и оплемењавању свога народа. А овај га је разумео и зато његова дела радо и читао.

А колики је српски родољуб Ракић био, то најбоље доказује његова жалост за пропашћу Србије (1813). Ту своју истинску жалост он је верно исказао у својој песми „Јарко нам је сунце за облаке зашло", која је и у народ продрла. Шта више, он је чак и тропар Карађорђу написао.

[32] Србе Богословљу (Богословју, науци богословској)

[33] обучававати, и појати где(ђе) што —.

Међу овима јамачно је био и онај Тома, који је напред поменут као певац звонкога гласа.

[34] али Југовић као (к'о) у свему важни,

Иван Југовић (1773—1813), родом из Сомбора у Бачкој био је секретар српског Савета под Карађорђем.

Ближе о њему види његов животопис у коментару на „Просвит“, друга чест Србијанке.

[35] када нстеран (истјеран, изгнан из државне службе) први пут је био,

Ово се догодило о Божићу 1807, и то за љубав Русима, којима се Југовић није допадао.

[36] досетио се не бадавадисати (залудничјети, залудничити, седети узалудно, беспосличити),

[37] лично (собом) с муком измоли (искамчи, испроси).

[38]. да отвори (отворити) школу,

Ова је била у Београду и прозвана је Велика школа. Југовић је њоме управљао и сам у њој предавао.

[39] учити, да учи чему, ко (тко) год хоће, радо;

[40] код истога (истог' Југовића) је и Вук Јадранин (Јадранине, из Јадра, Караџић)

Вук Караџић (1787—1864), родом из села Тршића у Подрињу, прославио се као први писац српске граматике и српско-немачкога речника, као скупљач народних песама, пословица, приповедака и грађе за српску новију историју. Он је превео Нови завет, писао је многе књижевне и језичке критике, па усавршио и српски правопис. Својим разноструким радом на српскоме језику Вук је успео, те је народни језик овладао у књижевности Српскога народа.

Готово цео свој радан живот Вук је провео у Бечу, где је најпосле у великом уважењу и умро (1864). Одатле су његове кости о трошку српске државе пренете у Београд, где су код саборне цркве свечано укопане (1897).

[41] се (с') познао (позн'о, упознао) са (с') науком (књигом) и са собом . . .

Овим је казано, како је Вук, учећи се најпре у Југовићевој Великој школи (1808), — упознао себе, да ће и он моћи у науци нешто вредити.

[42] се (с') на крај крајева могаше удостојити (доможе, најпосле могао показати достојним) најсавршенијега (идеална, идеалнога) живота (жизни),

[43] Спасовога (Спасова, Спаситељевога, Христовога) царства небеснога —.

Овим је казано, да је Вук, бавећи се науком, — постао бесмртан.

[44] синови (синци)

Овде се разуме Југовићева школа, у коју су при самоме њеном почетку (1. Септ. 1808) били примљени ови ученици: Вук Стефановић Караџић из Тршића; Лазар Арсенијевић Баталака из Буковика; Радован Дољанчевић из Остружнице; Милоје Божић из Остружнице; Стојан Новаковић из Кличевца; Павле Поповић из Шапца; Гаврило Поповића из Баурића; Арса Албанез из Старе Србије; Карађорђев старији син Алекса; војводе Младена Миловановића синовац Јовица; војводе Миленка Стојковића синови Иван и Милан, као и његов паторак Николче Карапанџић; саветника Јове Протића син Ђока; саветника Милије Здравковића син Милосав; саветника кнеза Илије Марковића син Ђука; војводе Васе Чарапића син Илија и војводе Јакова Ненадовића син Јефрем, као и синовац Сима.

[45] за неко време поосећају науком животе т. ј. Помоћу науке за неко време осете своје животе,

[46] бића (битија, суштаства, постајања, стварања) и силе светлости (свјетосилија, просвете силе),

[47] које себи (себ') нравноме (нравну, моралноме, духовноме), човеку (чоеку) зар (л'ли, ваљада (унутрашњем) унутарњем

[48] кола (колеса, точкове) лукове (луке) и перца (тетике, федере) т. ј. Ум

Овде је казано, да људски ум ради као једна машина, која је од поменутих делова састављена.

[49] напредовати, да напредују ка (к') усавршенствовању (усвршенствовању, усавршењу);

Под овим се разуме образовање оних ученика Југовићеве школе.

[50] али као (к'о) младима (младим') власт није (не) им се (с') дала још (јоште),

[51] него са (с') временом када више би значили (значјели, вредили, научили).

[52] ли (л', зар) опет Југовића узму

[53] државну (општинску) службу и делања (дјелања, радње, послове).

Ово је било почетком 1809 године. Карађорђе је онда Југовића као саветског секретара, саветника Павла Поповића и свога секретара Јанићија Ђурића послао у главни руски стан, који је био у Јашу.

[54] тада је Радоњић Рудничанин родом,

Миљко Радоњић био је родом из рудничкога округа Србије, али место и година његовога рођења не зна се. Још као дете прешао је у Срем, па у Карловцима свршио гимназију, а у Пешти универзитет.

У Карађорђево време Радоњић се вратио у Србију, где је постао најпре професор у Југовићевој школи, па после и министар. Но у очи Божића 1812 године заједно с Југовићем и Мијаилом Грујевићем био је по неким сплеткама избачен из државне службе.

Несрећне 1813 године Радоњић је отишао у Трст, где је постао српски учитељ. Ту се оженио ћерком трговца Драга Тодоровића, пријатеља Доситијевог.

После 1823 године Радоњић се одселио у Браилу (Влашка), где је трговао и најпосле умро (1837).

[55] родољуб, и материно (мајчино) млеко, т. ј. Родељуб и син мајке Србије.

[56] школу,

[57] је у Савет (Совјет) премештен (дижен, подигнут, кренут.

Овде се разуме Управни Савет, који је у Карађорђево време био влада Србије,

[58] других страна, страним делима (дјел'ма, пословима) да стара (старат'и, бринути) се;

Овим је казано, да је Радоњић постао министар спољашњих послова.

[59] необични (чрезвичајни, изванредни),

Лазар Војновић био је родом из Угарске, али година и место његовога рођења сада се не зна. Но зна се, да је са Радоњићем био школски друг у Карловцима и Пешти, где је философију и права свршио.

Није тачно познато, кад је Војновић у Србију прешао. Али одмах после тога он је био постављен за секретара (писара) код знаменитога војводе Милана Обреновића, кога је пратио и у руски главни стан у Букурешту. Пошто је Милан ту и умро (1810), Војновић

се вратио у Србију. Како је био учен и високо образован човек, нарочито је знао изврсно латински и немачки, — то су га узели за професора у Велику школу. Ученици су Војновића особито волели.

Био је свагда озбиљан, у свему умерен и у опште одличнога карактера. И ако увек здрав, Војновић се на једанпут разболи и крајем месеца Марта 1812 умре у Београду. Баталака му је с највећим душевним болом изговорио надгробну беседу. Њега је у школи заменио пријатељ му Радоњић, који је онда без службе био.

[60] нечитавши (нечитав) туђ језик преводи...

Овим је казано, како је Војновић стране језике тако добро знао, да је на њима печатано или написано читао у српскоме преводу.

[61] за унапред избере се (с') руководити (руководит', да руководи науке (музе)

Овим је казано, да је Лазар Војновић место Радоњића био изабран, да у београдској Великој школи предаје науке.

[62] окануо се Чачка и Ужица.

Овим је речено, да је пре овога свога постављања Војновић служио у Чачку и Ужицу.

Чачак је осредња српска варош на западној Морави. У средњем веку звао се Градац. Сада је Чачак седиште окружне управне и судске власти. Има и гимназију.

У добу ослобођења Србије Чачак се више пута помиње, нарочито због важне победе кнеза Милоша над Ћехаја-пашом (1815).

Становници Чачка баве се земљорадњом, трговином и рукодељем.

Ужице на Ђетињи такође је окружна варош са седиштем управне и судске власти. Има једну реалку и ткачку школу.

У историји се Ужице више пута спомиње, особито због његовога негдашњега града. И његови становници занимају се истим пословима, као и Чачани.

[63] је дочувао (дочув'о, до краја очувао) говеда т. ј. Довршио је неприличне послове.

Овде је фигурним говором казано, како је онако учени и просвећени Војновић у Чачку и Ужицу от-

прављао просту секретарску службу код војводе Милана, каква за њега није била.

Адмет или Адметос по старој јелинској причи био је краљ од Фере у Тесалији, а пријатељ Аполона, бога расуте најчистије сунчане светлости и заштитника науке и уметности. Он је код свога простога пријатеља Адмета чувао говеда, као сваки смртан.

[64] претпоставио је свирком крчити (крчит', приправљати) њиве

Овим се каже, да је Војновић био и музикалан човек.

[65] срца млађих, насејавати (насејават') знањем.

[66] орашати (орашат', орошавати) милости (благодати, изобиља) влагом,

[67] касталијскога светога (светог') истецива (истјецива) т. ј. Свете воде са извора Касталије;

Овде је у фигурним говором казано, како је Лазар Бојновић не само знање међу младе Србе сејао, него их је још и песничким одушевљењем оживљавао.

Касталија је, осим Аганипе и Памплеје, један чудотворан извор, каквих је по старој јелинској причи било само у планинама Еликону и Парнасу. Око тих извора радо су се музе бавиле и чувале их. Коме су срећноме човеку оне допустиле, да се напије чудотворне воде с таквога извора, тај је падао у песничко одушевљење.

[68] је Глиша (Глишо),

Глиша Живановић био је по свој прилици из Угарске, а кад се и где родио, чему и где учио, то се не зна. Али то је познато, да је најпре у Шапцу био васпитатељ Миће и Кузмана, синова војводе Луке Лазаревића. Живановић је обојицу приуготовио за београдску Велику школу, из чега се види, да је био учен човек. Хвале га и као поштеног Србина.

Године 1810. Живановић је постао професор у првоме разреду Велике школе, када је Бојновић био у другом, а Радоњић у трећем. А кад је на крају 1812. године Живановић премештен био на упражњено место професора другог разреда, њега је у првом разреду заменуо Сима Милуунновић Сарајлија, тадашњи писар у Савету.

Шта је за Живановићем било после српске пропасти у 1813. години, то се не зна.

Јаков и другог Јова Јаков Мојковић

Јаков Мојковић рођен је прошлога века у босанској месту Дервенти. Одмале је био шалиђ прешао у Аустрију, па се женио, постао учитељ и остао се. У Србију је прешао још у почетку Карађорђевога устанка. Био је Мојковић врло страсне природе, а особито турска и немачка, па је он бивао употребљен за многе послове са странцима. Из године 1813 постао је учитељ грађанске радионе у основној београдској школи. Ту је он са средњим професором Велике школе Михаилом Поповићем, који је у Угарској негде рођен био, — великошколце учио српске ствари.

Непрестане 1816. године и Мојковић је из Београда прешао у Орах, па је ту постао шпар дебелашњем студенској архимандриту Мелетију у Бешићу. Био такав, Мојковић је до Ив. 1814 у бегству за српске бегунце важио мајстор на аустријске и руске паре. Исту је, исти проте Матеја Ненадовић, војводе Петра Николајевића Мајора, саветника Павла Поповића — још и архимандрит Мелетије запитао, па у Беч отишао, куда је и Мојковића повео био.

Но кад је у утвару кнеза Милоша 1815. и Мелетије за Орах у Србију прешао, онда је и Мојковића са собом довео. Од онда се овај почео непрестано, све више у кнеза Милоша као шпар шетао.

Године 1822. Мојковић је био стаклар шпар код господара Јеврема Обреновића у Шапцу.

Мојковић је имао више деце, па имена: сина Милоша, који је 1855. године умро као капетан српске војске; кћер Софију, која се удала у Београду; кћер Катарину, која беше удата у Пирану и кћер Милицу Мићу. Она се удала за Марјановића у Грочку. Милица је и сад жива. По неким причама Мојковић је са господаром Јованом Обреновићем код кнеза Милоша радио, па се у државну службу прими родољубиви Димитрије Давидовић.

Мојковић је био велики пријатељ песнику Србијанке, који га је так и за свога добротвора сматрао.

Око године 1850. Мојковић је у Шапцу умро.

[70] ко је што после (посље) знао и могао,

[71] дакле беше (бјеше) се (с') упутило по што год (штошта),

Овде се разуме основање школе и научне образованости.

Хеле, еле, елем у турскоме значи дакле.

[72] лепше (љепше) би, да пасти (паст') није (не) морало т. ј. И лепше би се упутила школа и научна образованост, да нису морале пропасти због пада српске државе у 1813. години!...

[73] мати (мале, мајко)

Марија Терезија (1717—1780) архивојводкиња аустријска и краљица угарска.

Мале употребљава се у песмама место мати онако исто, као што и брале место брате.

[74] једнородцима (једнородцам', сународницима)!...

Под овима разуму се најпре Немци, па после и други народи, који су исповедали краљичину римокатоличку веру.

[75] би (б') Србима (Србам') и мађија (мађехом) била

Овим се циља на мађијски поступак краљичиних власти према Србима због њине православне вере. Ради ове бивали су гањани, мучени, кињени и сваком приликом запостављани, да би се само покатоличили или поунијатили.

[76] али прогонити (прогонит', протерати) их некуд (некуден) јер беше (би) хтела?...

Овим се циља на Срба из разних крајева Угарске оно велико преселење у Русију, које се десило због гоњења њихове православне вере баш у време Марије Терезије. Срба се онда преселило близу сто хиљада, понајвише из Баната, због чега је ова земља тако опустила, да су Турци у њу могли увек ласно упадати.

Ове Србе превели су Ранко и Петар Текелија, рођени стриц великога српскога добротвора Саве, Шевић, Хорват и други. Од српских досељеника састављен је био у јужној Русији нарочити „Славјано-сербски ујезд (срез)“, који је прозван и Нова Србија. Из ове је одмах било рекрутовано два пешачка и четири коњичка (хусарска) пука. Ови српски коњаници били су и први ху-

сари у руски војски. А кад се ускоро побунише запорошки Козаци, оних шест пукова Срба највише помогоше, да се буна угуши и повластице козачке за навек укину.

Од ових Срба, који се већ давно у Русе претопише, доводе своје порекло данашњи руски генерали Драгомиров и Миљутин, као и дипломата Шевић, садањи посланик у Мадриду.

Ово пресељавање угарских Срба престало је тек онда, пошто је на живо заузимање карловачког митрополита Павла Ненадовића код саме краљице прекинуто било даље гоњење њихове православне вере.

[77] за што, због чега ли (л' зар) науке забранити (одказати) нужне

Овим је казано, како је за време краљице Марије Терезије било Србима забрањено, не само да имају своје школе, него чак и да се могу учити у јавним државним Гимназијама и Универзитетима. Зато су се Срби могли учити само по својим монастирима или по лутеранским и калвинским средњим и вишим школама.

[78] као суштаству (сушчеству, бићу, створењу), ка (к') освитку (освиту, сванућу, просвећењу, просвети) човека (чоека).

[79] оно ('но) се свагда много (млого) иште,

Овим се циља на велики позив просвећенога човека, те да се разликује од животиња на свету.

[80] који оно (но) ли (л', зар) је створен чак (паче) да дејствује (дјејствоват', дејствовати, да ради).

Овим се каже, да је човек створен да ради,

[81] себе да лепшега (љепшег', уленшанога, полепшанога) савршенству (идеалу, узору) зближује (зближа, приближује)? . . .

[82] или зар твоја боље те (т') је служила (служје) вера (вјера) т. ј. Или те зар боље служише народи твоје римокатоличке вере, него ли Срби православни?

[83] ли (л', зар) таштину (таштност, сујету, тежњу, полет) ко је уставио? . . .

Под овом таштином духа разуму се оне разне буне по Угарској, као и упади завојевача Турака од 15. до 19. века, које су Срби, стојећи верно уз престо

предака краљице Марије Терезије, — увек угушивали или одбијали.

[84] али то је (ј') прошло, варасмо се (с') обоји.

[85] докле се тако ближе упознасмо (узнадосмо)!...

[86] нема (нејма)! редкога (редког') је (ј') човека срећа свуда,

[87] туђима (туђим'), и даљним (даљнијем, далеким, удаљеним) странама (странам', пределима),

Овим се циља на далеке пределе северне Угарске, куда се многи Срби са својим пећким патриархом Арсенијем III. населише (1690), од којих је редко који тамо срећу нашао.

[88] чак у рускијема...

Овим се опет циља на оне Србе, који се под Петром Текелијом из Угарске, а под Карађорђем из Србије у Русију преселише.

[89] водир (кузол, кузолица, водијер) у јагоде похвалне (фалне, за хвалу),

Овде се фигурним говором каже, да је чврсти Србин излишан међу мекушним људима.

Кузол или брушњача јесте ижљебен дугуљасти комад дрвета, који се водом напуни, па у ову метне брус, да је увек мокар, кад затреба. Косачи о појасу или особеном опасаном каишу носе брушњачу, да своју косу могу наоштритии у сред њиве, где нема извора воде.

[90] или презрени (презреник)... свуда (свуд') је злопатник (злопатником)

Под овим злопатником разуме се Српски народ, јер је свуда презрен.

[91] премда, и ако само (тек') Богу (Вишњем') Аврам сажиже (сжиже, спаљује, жртвује) сина.

Овде се фигурним говором каже, да је Србин из љубави према хришћанству и у његову одбрану жртвовао и свога јединца, као што је некад из побожности Аврам свога јединог сина Богу на жртву принети хтео.

Аврам је по св. писму био отац Исаков. Овога је из велике побожности хтео жртвовати, али га сам Бог у томе спречи, те му син остаде жив.

[92] зар (л', ли) и Вишњи (он, Бог) Авраму (му) га (г') за то враћа здравога (здрава, живога)..,

сари у руски војски. А кад се ускоро побунише запорошки Козаци, оних шест пукова Срба највише помогоше, да се буна угуши и повластице козачке за навек укину.

Од ових Срба, који се зеђ давно у Русе претопише, доводе своје порекло данашњи руски генерали Драгомиров и Миљутин, као и дипломата Шевић, садањи посланик у Мадриду.

Ово пресељавање угарских Срба престало је тек онда, пошто је на живо заузимање карловачког митрополита Павла Ненадовића код саме краљице прекинуто било даље гоненье њихове православне вере.

[77] за што, због чега ли (л' зар) науке забранити (одказати) нужне

Овим је казано, како је за време краљице Марије Терезије било Србима забрањено, не само да имају своје школе, него чак и да се могу учити у јавним државним Гимназијама и Унмвэрзитетима. Зато су се Срби могли учити само по својим монастирима или по лутеранским и калвинским средњим и вишим школама.

[78] као суштаству (сушчеству, бићу. створењу), ка (к') освитку (освиту, сванућу, просвећењу, просвети) човека (чоека).

[79] оно ('но) се свагда много (млого) иште,

Овим се циља на велики позив просвећенога човека, те да се разликује од животиња на свету.

[80] који оно (но) ли (л', зар) је створен чак (паче) да дејствује (дејствоват', дејствовати, да ради).

Овим се каже, да је човек створен да ради,

[81] себе да лепшега (љепшег', уленшанога, полепшанога) савршенству (идеалу, узору) зближује (зближа, приближује)? . . .

[82] или зар твоја боље те (т') је служила (служје) вера (вјера) т. ј. Или те зар боље служише народи твоје римокатоличке вере, него ли Срби православни?

[83] ли (л', зар) таштину (таштност, сујету, тежњу, полет) ко је уставио? . . .

Под овом таштином духа разуму се оне разне буне по Угарској, као и упади завојевача Турака од 15. до 19. века, које су Срби, стојећи верно уз престо

предака краљице Марије Терезије, — увек угушивали или одбијали.

[84] али то је (ј') прошло, варасмо се (с') обоји.

[85] докле се тако ближе упознасмо (узнадосмо)!...

[86] нема (нејма)! редкога (редког') је (ј') човека срећа свуда,

[87] туђима (туђим'), и даљним (даљнијем, далеким, удаљеним) странама (странам', пределима),

Овим се циља на далеке пределе северне Угарске, куда се многи Срби са својим пећким патриархом Арсенијем III. населише (1690), од којих је редко који тамо срећу нашао.

[88] чак у рускијема...

Овим се опет циља на оне Србе, који се под Петром Текелијом из Угарске, а под Карађорђем из Србије у Русију преселише.

[89] водир (кузол, кузолица, водијер) у јагоде похвалне (фалне, за хвалу),

Овде се фигурним говором каже, да је чврсти Србин излишан међу мекушним људима.

Кузол или брушњача јесте ижљебен дугуљасти комад дрвета, који се водом напуни, па у ову метне брус, да је увек мокар, кад затреба. Косачи о појасу или особеном опасаном каишу носе брушњачу, да своју косу могу наоштритии у сред њиве, где нема извора воде.

[90] или презрени (презреник)... свуда (свуд') је злопатник (злопатником)

Под овим злопатником разуме се Српски народ, јер је свуда презрен.

[91] премда, и ако само (тек') Богу (Вишњем') Аврам сажиже (сжиже, спаљује, жртвује) сина.

Овде се фигурним говором каже, да је Србин из љубави према хришћанству и у његову одбрану жртвовао и свога јединца, као што је некад из побожности Аврам свога јединог сина Богу на жртву принети хтео.

Аврам је по св. писму био отац Исаков. Овога је из велике побожности хтео жртвовати, али га сам Бог у томе спречи, те му син остаде жив.

[92] зар (л', ли) и Вишњи (он, Бог) Авраму (му) га (г') за то враћа здравога (здрава, живога)..,

[93] као праоца (праотца) читавоме (читаву, целоме) народу! . . .

Овим је казано. да је спашени Исак постао праотац целоме Јевреј̂скоме народу.

[94] или ми људи да се начинимо налик (подобимо).

[95] месождерима . . . травопасима (травопас'ма) ли (л', зар, ваљада) . . . нижима (нижим')? . . .

Под месождерима разуму се овде пси, вуци и друге животиње, које се месом раде: а под травопасима ваља овде разумети волове, коње и остале животиње, које траву пасу, да би се нараниле.

[96] тада (тад', онда) шта смо . . . и владари (помазаници)?

Под помазаницима разуму се у уопште сви хришћански, а нарочито православни и римокатолички цареви, краљеви, кнежеви, војводе и остали владари, јер су при њиховоме крунисању помазани св. миром.

[97] окром, сем, осим да сами се гнушамо феле (врсте, свога човечијега рода)! . . .

[98] ко ће нека (нек) ће низвргавати (низвргават', обарати, на ниже под себе отискивати) народ (људство) т. ј. Ко ће нека ће народ под себе унижавати,

[99] зар (л' ли) приличећега (сходна, сходнога, сличнога, подешенога) човека (брата) боголичнога (боголична, који по духу личи на Бога),

[100] заповест (указност, указ, наредбу) воље свемоћнога (Свемоћца)

Под свемоћцем разуме се овде неограничени владар, који може све радити.

[1] али свеспл2тња и владалце (калифе) . . . веже,

Свеплетња значи овде: сплет сваковрсних појава, различних радова и многоструких обзира у народу, држани и осталоме свету.

Калиф долази од арапскога ххалиф или ххалифе, што значи: посљедник, насљедник, намесник, владалац. Турски цар носи такође титулу калиф, јер се сматра за насљедника у светскоме господарству Мухамедовом.

[2] нити су икад (игда) избегли (избјегли, отуђили се од) човека (чоека) т. ј. Нити су икад престајали бити човек.

[3] ли (л' зар) га надмашили споредним (мнимим, случајним) достојанством (саном)!...

[4] други (втори) т. ј. Да Бог да нама се рађали Јосифи други,

Јосиф II. (1741—1790), цар Немачке и краљ Угарске, био је син царице Марије Терезије.

О њему гледај ближе његов животопис у коментару на „Обзор Историје Славјан", прва чест Србијанке.

[5] али их боље и свет разумевао (разумјев'о)...!

Овим се циља на све оне човекољубиве и праведне новине, што их је племенити цар Јосиф II. у Аустро-Угарској заводио, али које беху сувише преране, те свет није могао разумети њихов далеки домашај.

[6] надљудима (надљудам', надљудама) нестала (погибнула) места (мјеста) т. ј. А онима, који се стављају изнад и ван свих људи, не било да Бог да места међу људима...

Овим се циља на неограничене владаре.

[7] као год (годе) и све себи радом (рада) т. ј. Као год и себичњаку!...

Под овим се разуме владар, који мисли и ради само за себе, а не за државу.

[8] када сваки (свак) види ка (к') себи и од себе т. ј. Када сваки гледа за себе и друге што добро да уради,

[9] верније (вјерније, извесније, сигурније) и садруштво (судруштво, заједничко друштво, државна заједница, држава) се (с') чува (пази);

Овим је казано, да се и државна заједница боље чува од непријатеља, кад се владар брине, да за себе и народ све добро уради.

[10] ли (л', зар) је рука одустала раме (рамо) т. ј. Која ли је рука отпала од рамена.

Овде се циља на сравнење верности, коју од 16. до 18. века православни Срби и римокатолички Мађари показаше у одбрани државе, којом владаху предци и потомци Марије Терезије.

[11] ли (л', зар, ваљада) су ноге главу подметнуле (потуриле) т. ј. Ко ли је главу своју у опасност подметнуо?...

Овим се опет циља на верност Србина, који је своју главу подметао, кад год би опасност претила угарској краљевини.

[12] презала је лавове (лаве) и Кибела (Цибела) дотле.

Овде Кибела означује царицу Марију Терезију, која је Србе због њиховога лавовскога јунаштва презала у ратну службу основањем Војне границе.

Кибела је лидијска и фригијска божица (богиња) плодне земље. Но стари Јелини поштовали су је као божицу културе, а под именом Реа-Кибела. Као таква она је важила и као оснивачица градова (вароши). Сликали су је, како стоји на двоколицама, која два лава тегле; или како седи на лаву, који се је одупрео на стражње ноге да скочи; или како седи на престолу између два лава.

[13] лепше (љепше) паунове поче презати,

Овде Јунона означује руску царицу Катарину II., која је ону лепу војску од српских досељеника из Угарске употребила најпре, да угуши устанак запорошких козака, а после и у рату с Турском.

Јунона или Јуно у старих Римљана била је иста божица, што и јелинска Ера. Ова је у Јелина поштована као највише женско божанство, и важила је управ као царица неба и земље. Претстављала је највећу женску, као и Зевс највећу мушку силу,

По причи Ера је била кћи Кроноса и Рее, а сестра Зевсова, који се најпосле њоме и оженио.

Сликали су је по неки пут, како стоји на двоколицама, која два паона тегле. Но Ера је бивала и другчије сликана.

[14] најпосле (најзад') са (с') гоњеником (гоњенцем, Србином, српским народом) се сроди,

Овим се циља на ону царице Марије Терезије обуставу гонења Срба због њихове православне вере. Гоњење је тек онда престало, пошто је карловачки митрополит Ненадовић самој царици лично изјавио, да ће се сви Срби због тога морати иселити, па ће Банат, Бачка и Срем остати пусти, те ће их Турци моћи увек ласно заузети.

[15] једрим . . . и сем (сјем, осим) рада у домовини (доморадње, на дому, по Србији и Угарској).

Овим се циља на јунаштво, које царици Марији Терезији верни Срби показаше не само у својој домовини ратујући с Турцима, него и у царичином седмогодишњем рату са пруским краљем Фридрихом Великим.

Драгутин С. Милутиновић.

КА БИОГРАФИЈИ П. П. ЊЕГОША.

У I. књ. *Годишњице* штампао је, 1877, пок. проф. Свет. Вуловић биографију песника Његоша с оценом поетског рада његова. Та студија Вуловићева изазва, после тога, неколике мање и веће прилоге у име допуна и исправака онога што је он рекао о животу Његошеву. Године 1885 штампао је Вуловић у *Годишњици VII.* чланак „Још по нешто за биографију Петра II. Петровића Његуша“, којим је желео „допунити овим прилогом пређашњи свој састав, пошто он може бити основа ономе, који успише опширну биографију Његушеву, и пошто је већ време, да се сва дела Његушева издаду онако, као што се издају дела таких песника“. Тога ради он је изнео низу библиографских података или о самим списима Његошевим или о ономе, што је и где је писано о његовим делима а не налази се у првом чланку Вуловићеву, или што је доцније — после 1877 — изишло.

Жеља је, дакле, Вуловићева била да *Годишњица* буде десна рука потоњем биографу и писцу исцрпне студије о Његошу. Овај прилошак и јесте само продужење такога бележења. У њему је библиографска допуна делâ која говоре о Његошу а нису поменута ни у једном чланку Вуловићеву;

даље има неколико исписа, као прилога за биографију владичину; и најпосле, нешто помена о песмама и писмима његовим.

Дела која је Вуловић пропустио навести, а која се ма по чему тичу овога предмета јесу:

1. Собраніе сочиненій Егора Петровича Ковалевскаго, изданіе И. И. Глазунова. Томъ IV. Черногория и славянскія земли. С. Петербург, 1872.

2. Србија и Русија од Кочине Крајине до Св. Андрејевске скупштине. Написао Нил Попов; српски превод, Београд, 1870.

3. Спис архимандрита Јоаникија Памучине: Живот Али-паше Ризванбеговића Сточанина, руски превод у Собраніе сочиненій Гиљфердинга.

4. Српски Народни Лист 1845 има у бр. 30, 31, 35, 36, 39 и 40. чланке: „Цркве и школе у Црној Гори“, „Описаније Црне Горе“, „Нешто о садашњем владенију у Црној Гори“, „Нешто о владенију у Црној Гори“ — све у преводу В. Бороцкога.

Дела која су штампана после 1885 год, и у којима су такође прилози за биографију Његошеву или су сва и посвећена томе, јесу:

1. П. П. Лавровъ: Петаръ II. Петровичъ Нѣгошъ, владика черногорскій и Его литературная дѣятельност. Москва, 1887.

2. П. А. Ровинскій: Петар II. (Раде) Петровичъ Нѣгошъ, владыка черногорскій (1830—1851). Изданіе С. Петербургскаго Славянскаго Благотворител. Общества. С. Петербургъ, 1889.

3. Гласник Срп. Учен. Друштва, књ. LXXIII: Материјали за историју Црне Горе (из времена владике Петра II), од Марка Драговића. Београд, 1892.

4. Мише Димитријевића: оцена књиге П. П. Лаврова, Летопис Матице Српске.

5. Кнез Милош у причама: Кнез Милош и владика Раде, од Ђ. Милићевића, Београд, 1891.

6. „Два писма Симе Милутиновића Сарајлије владици и господару црногорскоме Петру II. Петровићу Његошу“: (Прилог за објашњење одношаја међу владиком Петром II. и Симом.) — Од Марка Драговића „Просвјета“ 1891, Цетиње.

7. Петар други Петровић-Његош као владалац. Написао Др. Л. Томановић. Цетиње, 1896.

8. Критика и оцена овога рада у „Делу“.

9. Одговор Томановића на то, у „Бранкову Колу“, 1897.

Да би дао што више података будућем биографу, Вуловић је у другом чланку (Годишњица VII) казао: „што има ситнијих бележака у разним часописима, то ћу, у колико има каке вредности, као неприступније, овде прибрати“. Али је после тога прибирања његова још остало неприбраних бележака. Вуловић је такве белешке управо узео само из „Новина Србских“. Међу тим су важније оне, које се налазе у листу *Шумадинци* од 1850 године. Ми ћемо их овде исписати тачно али промењеним правописом.

У 22. бр. од те године а под 1. јуна у рубрици *Стране новости* јавља се:

„Глас се разноси да ће сад скупљајућа се војска у Босни ударити на Црну Гору; други опет веле да ће ерцеговачки везир ударити на црногорску краину: сваки казује како му се лепше свиђа — а сва је прилика да од тог војевања ништа бити неће. У осталом, сваком је познато, да Црногорци на рат не мрзе, с којима нигда нико ништа

није добио него изгубио. — *За сад се црногорски владика бави у Боки-Которској*".

Већ у 24. бр. од 15. јуна опет у истој рубрици пише:

„Владика црногорски отишао је у Италију поради опорављења свога здравља, и остаће до Августа месеца, од куд ће опет у Црну Гору. Место себе оставио је свог брата и братучеда књаза Ђорђију Петровића Његоша".

У 27. бр. од 4. јула — кад је уређивање Шумадинке предузео Милорад Медаковић, налазимо допис из Трста, писан на Спасов дан. Ту се — поред осталога — говори о познатом крсту, који је под неистинитим именом крста цара Стефана био продан владици. То је друга половина дописа и гласи:

„Знамо да је свака досад изнађена старинска ствар у свима србским родољубима љубопитство и радост пробуђивала; тако ево нашој милородној Шумадинки приобштавам, да смо доласком у Трст светлог Владике Петра Петровића, Митрополита и дјеиствителног Господара од самосталне Црне Горе и Брда, обрадовали се виђењем једног старинског крста, кога је Стефан Душан силни, цар србски, намастиру Дечанима поклонио . . . (Овде је опис самога крста) . . . Овај је крст поменути светли Господар црногорски за скупе новце, и то с великом муком, набавио, давши за њега прида и свој златни крст. Уз то јошт обећао је давати годишњи прилог намастиру Дечанима. Наравна је ствар, да су се Дечанци с овим Душановим даром тешко растанули; но будући да овај аманет опет у руке Србског владаоца долази, додаше га и продадоше га, да с овим светим знаменијем осталу браћу

Србије обраћа се на њиху правитељу народу [illegible] Бог да живи Петра Петровића, светлог владиоца [illegible] и даћу му [illegible] и дуг живот, на срећу и славу Србије [illegible]

Међу тим у истом броју, на [illegible] страни и у [illegible] Српске [illegible] [illegible] и ту [illegible]:

„Пре [illegible] дана вратио се из Италије преко Трста Владика [illegible] [illegible] је у Задар на једном [illegible] аустријском пароброду, те је одма продужио свој пут у Боку, од куда ће и у Црну Гору; но на жалост он је тако слабог да ће једва жив остати. Пеле његовог одласка, као што Задарске Новине пишу, пронашла се међу Црногорцима свађа, и то непретна света. Јединствено само зло може предупредити Кнез Ђорђе Петровић Његош, који имаде велику приврженост код овог горњег народа. Владика је за случај своје смрти наименовао својим наследником Данила, званог Зека Станка Стојанова Петровића; но и ово моћи ће се у дјејство привести, ако Ђорђе у том саглашан буде, који је познат као муж способан и у народним стварима делатељан и ревностан“.

У 35. бр. од 1. августа налази се допис са Цетиња писан 13. јула. Он у целини гласи:

„Наш господар Владика још једнако је слаб са здрављем, и све више и више губимо надежду његовог живота. Он је пролетос био отишао у Боку, па је остао до 27. маја, потом је отишао паробродом у Трст, а оданде у Падову; но кад је дошао тамо, саветовали су му лекари да иде натраг, које је и учинио, те је дошао опет на Цетиње. Иначе је у Црној Гори мир, премда се опажа по неко-

лико незадовољства, но ово је још у тајности и замотано. Са пограничнима суседима у мир смо, нити имаде какви неприлика, па макар што којекакве новине писале. Владика је поради своје слабости при поласку своме наименовао наследника, за ког одзива код народа нема. — Цетињски архимандрит, Петроније Лујановић, преселио се у вечност, место њега још нема никога.

Постојавша нормална школа прекинута је. Свему овоме би ће причина садање рђаво здравље Владике Петра II. Са његовим заступником народ није задовољан. Смрћу Владичином употребио би своје лукавство Осман-паша, везир скадарски, те би настојао метеж у Црној Гори произвести; но ће мо се сад тога чувати. Имамо нашу фабрику за барут на реки Црнојевића; два осамфунташка топа; око 2000 зрна за топове; други по мањи 6 топова; оружани момака до 16.000 — еле немислимо данас ни довека нашу слободу ником упустити да ју погази. Владика је набавио из Енглезке неколике иљаде зрна и картеча за топове; но те још добили нисмо, а то зато што нам недаду пренети преко мора у нашу слободну земљу. Добри би нам били топови, али за нужду ми можемо као и наши стари и без њи јуначки мегдан делити на бојном пољу. Кад се нисмо за ово петсто година упустили туђинској немилој руки то одиста нећемо ни сад; већ гинути за своју слободу и образ јуначки доклем један тече".

У Шумадинци за 1852, на челу броја 41, штампана је песма *Чувство радости*. Потписа нема, а уредник додаје у напомени:

„Да нема [illegible] се показала је и Цриногорцима за вјеру [illegible] Владике, кад је прије [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Ко [illegible] [illegible] [illegible]

стигао у Петроград. А већ се у писму од 23. августа те године и из истога места он потписује као владика црногорски. Према томе Његош је могао бити завладичен 1833 године у првој половини месеца августа — понајпре о великим празницима Преображењу или Великој Госпођи. По белешци у Срб. Нар. Листу Његош је одиста завладичен на Преображење. У Петрограду је Његош одсео у манастиру Св. Александра Невскога. Вероватно је, да је ту и завладичен. Можда би се у летописима и протоколарним записима тога манастира могло наћи података за тај чин и Његошево бављење у томе манастиру. А могућно је, да се и у ондашњим листовима руским штогод о томе забележило.

У биографско истраживање иде и питање о владичину имену т. ј. о томе да ли је умесно што га Вуловић и други пишу *Његуш* и ако се он сâм потписивао *Његош*. Вуловић (Годишњица VII, 369) наводи писмо које му је писао Љуб. П. Ненадовић и у коме се вели: истина је, да се место и племе зове *Његуш*, „али владика се звао и потписивао *Његош*“. После тога Вуловић је нашао да има „разлога писати и на даље то име: Његуш“! Овде имам да поменем двоје: прво, Његош је знао назив места и племена, па кад је ипак *себе* назвао друкчије онда ваља да му тај назив и остане, јер је чудновато, по речима Вуловићевим „можда највећем песнику српском“, исправљати чак и име; друго, не зове себе само владика тако: *тим га именом називају и сви који су писали оне белешке и дописе у Шумадинци*, као што се види из наведених цитата. —

Ови ситни прилошци биографији песника и владике Његоша остају као грађа, коју будући биограф има да доведе у ред и сагласност са другим, кад што и друкчијим, казивањима.

Допуњујући своју оцену песничкога рада владичина, Вуловић (стр. 383) вели: „Али међу савременим и познијим песницима и стихотворцима нема подражавалаца Његушу“. То објашњава тиме, „што њему није било лако подражавати“. Ипак налази двојицу: Ђорђа Срдића и Венцеслава А. П. Црногорца. Први пева 1846 и 1847 у „Серб. народном лисгу“, а од другог је у 37. бр. „Србских Новина“ од 1851 године песма *Чувствовања у време болести црногорског владике.* Ову песму не треба мешати с оним *Чувством радости,* које мало пре поменусмо у Шумадинци. Она је песма кратких, неједнаких и непоетичних стихова. Међу тим ова *Чувствовања* не само да су куд и камо боља него су збиља од правог песника. А ко је то?

Ја држим поуздано да је тај *Венцеслав* у ствари *Стефан,* који се пуним именом звао *Стефан Цуца Црногорац.* Венцеслав је преведено — по угледу на друге — име Стефаново. Сâм пак Стефан био је рођак владичин.

У *Подунавци* 1847 године, бр. 20, штампана је на челу листа песма *Глас усрдија.* Под њом је потпис: *Стефан А. Перовић Црногорац, ученик красноречија у Београду.* Седам песама овога Стефана донела је, из заосталога рукописа, *Српска Зора,* 1878 бр. 3—4. У уводу тим песмама написао је Ст. М. Љубиша ово: „Од пријатеља из Котора добили смо неке песме Стефана Цуце, којег је рана смрт отела српској књижевности. — Те су песме биле састављене год. 1853 на Цетињу и у Глајхенбергу, нешто три године прије нег је пјесник погинуо. — По свој прилици било је и још његових пјесама, које су се или иструниле, или још некуд леже у заборав. — О животу песни-

кову ми не знамо друго, већ да га је родила сестра Петра II. владике црногорскога, и да је погинуо у Цариграду у цвету своје младости. — Био је леп, гиздав и узгојен, а песничким духом натурио на ујака. — Из ово мало песама види се, да је био нарави утуђене и меланколичне, јер му у свим песмама влада и дише исти мотив, очајање о човечијој судби. Да је више живио и учио ваљда би са себе стресао патетичне (!) осећаје или с њима допрõ до песничког ловора Италијанца Леопардија".

Оно песама што је штампано ту у Српској Зори изгледа као да је почетак какве збирке. Тако оне имају и свој пролог, који је карактеристичан. Тај пролог — *Призив* — није сачуван цео, а оно што је остало гласи:

Баироне, Баироне! Дрмни лиру, сложи гласе
Ево тугâ жаловитих твоје жице да украсе.
Слушај бједног да ти ирича, а ти пјевај, смртног блажи,
У твојијем изразима задовољство душа тражи!
— — — — — — — — — — — — —
Тà, што вичем на судбину с презренијем та се смије,
Са судбином заратити моја лира кадра није!
— — — — — — — — — — — — —

Царства, круне и државе,
Земље, неба све украсе,
Ја бих дао с презренијем
Баирона имат гласе!

Осталих седам песама имају ове називе: *Промишлење, Нада, Смрт, Земља, Жалосна мисао, Туга, Заточење.*

Шеста песма — *Туга* — такође је карактеристична за оно што ћемо одмах после њенога навода напоменути. Она гласи:

Свети оче, за што на свјет овај бједе створи мене,
Чувства нежна, разум даде, да у туги срце вене!
Роб времена сви су смртни: тамне сјенке ништа друго;
Сиње море жеље су им, чувствовања робство дуго!
На што сузе лице квасе, на што уздах покој руши,
Кад одзива нигђе нема, ни покоја нашој души?
Сујетно је све што ласка, и надежда јест обмана,
Извор чувства на што води, то је вјечна души рана.
Смртни вара љуто себе кад сујетом срце гоји
Промисао не ће моћи никад свјета два да споји.
Судбо грдна! На што тьорац у помислу тебе даде?
Стравило си оку моме, с тобом у плач многи паде;
Најчистија гдје је точка, то зар ума не достиже;
Све веселиј што је човјек, туги својој све је ближе!
Звездо сјајна пани с неба, сруши земљу да је није;
Непознјесна кад је тако, у свјет други претвори је!...
На што живот без утјехе, кад угодан чувству није,
Пред очима нашијема што тражимо кад се крије?

Да је Стефан у своме певању подражавао Његошу ван сумње је. Али ми се чини да наведена његова посвета — *Призив* — упућује на непосредни извор, или боље углед певања његова и можда у неколико — владичина. Владика је могао познавати Бајрона и много му је што шта могло годити у царству поезије његове... Али овим биографским прилозима није задаћа говор — о томе.

Вуловићево тврђење 1885 да „ни једно дело Његушево није преведено на који туђ језик“ већ више не стоји. Познат је превод Горскога Вијенца

на немачки 1886 од Ј. Кирста, за тим превод на руски 1887 од Лукјановскога, даље превод на шведски од А. Јенсена и непотпун превод на бугарски од Иванова. Али Вуловићево тврђење није било истинито ни године 1885, јер је одломке из тога најбољега дела владичина још 1878 превео на талијански Ј. Ћулина, па је тај превод, поправљен, штампан и по други пут 1882 године.

За само пак испитивање и тумачење Горскога Вијенца потребно је поменути изврстан *коментар* дра М. Решетара, који је изишао уз два позната издања тога списа: једно у Спљету 1890, друго у Београду — као државно издање — 1891 године, и рад проф. П. Поповића *О Горском Вијенцу:* четири чланка, два у Срп. Прегледу 1895 и два у Искри 1898.

Посебно још имамо да поменемо две песме владичине.

Једно је песма *Орао и свиња или наша браћа подмикена од Турака.* За ову песму вели Вуловић: „Можда је то исти догађај који је опеван у *Кули Ђуришића*". Кад се пореде те две песме и кад се имају на уму опе речи владичине при крају *Куле Ђуришића,* онда је јасно да су обе о једном догађају. Само је прва испевана са свим у духу народних песама а друга је као нека басна.

Вуловићу је била позната песма *Полазак Помпеја,* штампана у *Даници,* 1860, али он додаје: „Не знам је ли ово она иста песма о којој ми у једном писму пише Љ. П. Ненадовић: „Последња владичина песма била је *Помпеји.* Оне улице без својих житеља, оне срушене палате, они храмови без својих богова и свештеника, они пребијени мраморни стубови — то је задрмало последњи пут

жице на лири болнога песника (Та је песма штампана у „Подунавци“ у Земуну 1850 г.)“. Песма о којој говори Ненадовић може бити само она иста која је у *Даници*. Да није могла бити штампана у *Подунавци* 1850 јасно је: прво, што *Подунавка* није те године ни излазила; друго, што је владика походио Помпеје у марту 1851, и одмах је, 4. марта, испевао ту песму. В. Даницу 1860 бр. 15.

Напослетку као посебан прилог оцени *Горскога Вијенца* још оне године кад се појавио, поменућемо овде оцену коју је талијански лист у Задру *La Dalmazia* донео из пера Николе Томазеа, а *Подунавка* (1847, бр. 26—28) је саопштила у српском преводу. Суд је уопште врло повољан, али је важно да се *Вијенац* сматра као *историска драма*. Карактер је, вели се ту, владике Данила прекрасан, само што је готово он једини и израђен до краја; остали су сви бујни и неодољиви у мржњи против Турака. Песник је невероватно лепо успео да различите тежње, заплете и богаство ситуација изнесе у таком делу поред оноликог броја радних лица. Коло је ослабило — искидало — радњу, али је поетски толико лепо, да се може мерити с хором у Манзонија. Главне су погрешке против *економије драме*. До половине дела, и даље преко половине, има мало радње, али зато после тога радња напредује брзином за дивљење. Стил је особит. Слабост је и у употреби турских речи. — На крају превода стоји потпис: *Францешки!*

Године 1897 кушано је у Карловцима, с успехом, да се Горски Вијенац изнесе на позорницу.

Вуловић је (Годишњица VII) састављао списак дела и растурених песама владичиних. Он је нашао седамнаест песама, без натписа и ситних записа

владичиних. „Можда ће — вели он — и сад бити која песма превиђена и изостављена“. Тако је.

Није поменута песма „Вечерња молитва“ на стр. 65—70 у 44. књ. Летописа. Под њом нема потписа, али се зна да је владичина: по традицији у Матици Српској и — по самој песми, којој то показује и сам почетак:

Боже, отче свемогући!
Кога дични славе цветић
То пространство безгранично
Светлим краси величеством;
Тог' пространства море ширно
Теби своме источнику
Шумом сладким играјућ' се
Волна песма пушта гласе! —

Али ће најзнатнија новина за библиографију Његошевих списа бити у саопштењу, да је Његош — преводио Илијаду. По самом рукопису, који сам имао у рукама и који је сличан писмима Његошевим из ранијих година, као и по неким изразима, који показују песника још у времену учења — рекао бих, да је тај Његошев превод из ранијих година. Превод је с руског, као што сведоче нека имена — Гектор и др. То би такође упућивало на време после Његошева путовања у Русију — свакако око четрдесете године овога века. Његошев је превод у десетерцу народних песама, али је тај десетерац у њега толико појачан, да оставља утисак, како се само њиме и може Илијада *препевати* Србину. Он је куд и камо над сличним покушајима са десетерцем других, новијих песника, те намеће мисао, да је од свих песника српских Његош био најпозванији за препевање тога

класичнога дела. Колико је од тога посла Његош урадио, не могу рећи: у сачуваном је рукопису само прва песма до момента кад се растужену Ахилу јавља мајка, почињући га тешити. Рукопис је — под бр. 282. — својина Народне Библиотеке у Београду, а добијен је уз друге хартије Милоша Поповића, уредника Српских Новина и Подунавке. Поповић је на њему такође означио да је од владике Његоша. Што га Поповић није штампао? Судећи по томе, што је и овај рукопис међу онима које Поповић није штампао само зато, што их је добио пред сами престанак својих новина, можемо мислити да је у томе узрок и нештампању овога препева Његошева. Рукопис је на формату целога табака — две стране у табаку — и има таквих непуних тринаест страна. Табаци су били мало прилепљени и прошивени белим концем. — Како овај рад Његошев од знатне вредности за проучавање његова развијања и певања, као и за историју покушаја српских препева знамените епопеје — то ћемо овде саопштити од тога онолико колико је сачувано. Код неких је стихова Његош ставио знак *NB.*, без сумње да се на њих још једном врати. Они се овде штампају курсивом. Сам препев гласи:

Пјесна 1а

Пој богињо љутост Пелевића,
Ахилеса страшнога витеза,
Који многа Ахајцем нанесе
Неизбројна чуда и несреће,
И могуће многе душе тиште
У адову бездну мраковиту,
Витезове и храбре војнике
Он предаде лакомим добићем

Околичним псима и тицама.
Соврши се воља Кронидова
И од тога дневи несретњега
Од ка(д) спору међу се дигоше
И са злом се враждом заедоше
Атрид пастир људства и народах
И Ахила јунак благородни.

Од боговавах ко је бесмртнијех
Њих подига на враждебну спору,
Син Лиете и громометника,
Феб од цара много разљућени
На војску је љуту кугу посла,
Те су од ње гинули народи,
За наказу што Атрид бешчасти
Свештеника Хриза беспорочна,
Који беше старац доходио
На крилатим ахејски(м) бродовма,
Неизбројне откупе донио,
Заробљену да откупи шћерцу,
И у руке на златноме штапу
Светли венац држећ' Аполона
Ахејанце све је он молио
И Атриде јоште премогуће
Заметнике рати ахејанске:

„Атреева ђецо обилнога,
„И мужеви што сте ахејански,
„О да бози вам у помоћ буду
„Имајући доме на Олимпу
„Град Пријамов брзо разрушити
„И сретно се дома повратити,
„Милој шћерци дајте ми свободу!
„Откуп за њу ево га примите
„Почитајте Зевсовога сина,
„И далеко разатога бога“:

Сви дјеци пјевахе тијем
Атинци да ће се вратити.
Свештенику пјеват учинити.
Бјежећи стиже пријатити.
Само сину Атиненскому
Силна пара то не би мило..
Свештеника тврдо је одјела
И страшну му ријеч изрекла:

„Изиђ старче ја да те не видим
„Да дођеш пред наше бријеве.
„Изиђ се одјеа сада задржавај.
„У напред се немој приближити,
„Иначе помоћ нијта тебе неће
„Аполонов скиптар из вијенац (вјенац)
„Да ђевојки нађем сљободу.
„Она вјешта у мојему роству
„У Аргону у нашему дому,
„Отачаства и тебе далеко,
„Стан откани она облазећи,
„И постељу са мном дијелећи
„Него одлаз не иједи мене,
„Ако желиш здраво се вратити:

Пар изрече, а старац уздр(к)ута,
Покори се царској заповједи,
Круто оде по круту бријегу,
Не мучећи шумећега мора,
Од бродовах тамо се удаљи,
Па се старац ста молит печални,
Сину Лете лијепо-кудраве
Фебу пару многомогућему:

„Сребролуки зачуј мене боже,
„О те хранишн и облазну Хризу

„И свештену Килу свемогући,
„У Тенедос па и у Скинтеји
„Те царујеш и могућно владаш,
„Ако сам ти храм љубезни игда
„Украсио, жертвом наложио
„Бедра козја и телче претило,
„Зачуј мене испун' ми желање,
„Сузе мое освети просуте
„Од Аргирјан твојим стријелама".

Викао је тако молећи се,
Аполон га зачу сребролуки,
Хитро пође с Олимпа висока,
Распаљени гњевом и љутошћу,
Лук за плећи и колчан носећи
Крилатијем закрити стрелама,
Страшно стрјеле за плећима хуче,
Ударајућ једна о другојзи
У хођењу бога разљућена,
Који ноћи подобно иђаше.
На посљедак сједе пред бродове,
Поче мешат крилате стријеле,
Аполонов сребром блистајући
Лук издае страховиту звеку,
У почетак сами он нападе
На Маскове и све иразно-скитне,
Ал послијед и народ пристиже
Зучеће стрјелам смртоноснијема,
Устану се многи од труповах
Запалише сташе огњи-зучат.

Девет данах и све без престана
Боже стрјеле на војску лећеше,
А десети Пелевић сабрао
На сабору храбре Ахејанце.

У мисли је то њему метнула
Злато-трона и државна Гера,
Јер се она жалошћу трзаше
Ахејацах гледећ погибију.
Брзо народ скупштини похита,
А када се на једно скупио,
Од скупштине први устануо
Хитроноги Ахилес зборио:

„Како вићу нам треба, Атриди,
„Препливавши море, вратити се
„У домове свое на трагове,
„Тек од смрти да се сачувамо,
„Ер у једно рат и педемија
„Непрестано требе Ахајанце.
„Но Атриди да ми испитамо
„Свештеника ја л каква пророка
„Али каква сањах погађача
„(А и сни су чојку од Зевеса),
„Нек нам кажу су чим је раздражен
„Небожитељ Аполон високи,
„За завјет ли какав несвршени,
„За жертву ли срдит стотелачну,
„Ил јаганче ил избране козе
„Претилине он иште мирисне,
„Да избави сада Ахајанце
„Од погибне јазве и болести?“

Тек изрече син Пелејев сгоде,
Хитро скочи Калхас из купштине
Тесторидов, главни тицегатац.
Он је мудри све дивно видио
Што је било, што је, и бит што ће,
На мора је ахејанске лађе
Предводио исти к Илиону

Са његовим предводења даром,
А од Феба озгор задахнутим,
Он благијех мислих напуњени,
Ста каживат пред скуп Ахејацах.

„Ахилесу царе! да ти кажем,
„Имам нарêд од љубимца Зевса,
„Надалеко бијућега бога,
„Гњев праветни што је Аполона,
„Ја ћу казат ал ти кад даш ријеч.
„И кад ми се повјерно закунеш,
„Да си мене рукам, ријечима,
„Готов бранит ако до тог дође.
„Ја се бојим разљутићу мужа,
„Те врховни владац Аргивјанах,
„Ахејанци коме су покорни,
„Велике је царе могућности
„Љут на чојка њему подвластнога,
„И ако он разјарену љутост
„И мрвице смири и покрије,
„Ал покриту злобу док испуни,
„Све у срцу јадовиту храни,
„Расуд кажи оли ме бранити?“

Хитро њему на то одговори
Благородни Пелевић Ахилес:
„Вјерујо ово и смеј нам казати,
„Когоћ био од кога се боиш,
„Кунем ти се Зевсовим љубимце(м),
„Фебом кому с' ти Калхасе молиш,
„Доклен живим и очима видим,
„Прегле руке ко ћ' на тебе дићи,
„Није нико пред овим лађама,
„Кунем ти се није у свој војсци,

Да би назва ти сама Атрида,
Који но се са врховном владом
Над свом војском горди Ахејанах,
Но Данајма откри гласе бога.

Усуди се срцем Калхас рећи,
И ста причат пророк непорочни:
„Феб за жертву није стотељачну
„Ни за дужно обећање гњеван,
„Но за стара свештеника Хриза,
„Агамемнон ког је обручно,
„Шћер његову није повратно,
„Но молење, откуп, одбачно,
„За њега је Феб покара љуто,
„А бедама јоште покарати
„Руке своје неће уздржати
„Од поразна, и љутога мора,
„Прић' без плате к оцу неотпушта
„Свободну му црнооку шћерцу,
„Док у Хризу свету не ставимо
„Стомаличну жертву умишљату,
„Тада ћемо бога умилостит".

Своју ријеч Тесторид докончи
Из скупа се могућ витез диже,
Широ-властни Агамемнон царе,
Узмућени гњевом и љутошћу,
Срце му се мрачно у прсима
Са стравичном злоћом напунило,
Очи му се ка плам засвјетлиле,
Па Калхаса љуто гледајући
Првому му Агамемнон рече:

„Пророчниче бједе и несреће,
„Пријатно ми јошт никад не каза,
„Право тебе ка да је радосно

„Толко бједе људма прорицати,
„Нит ми када добру ријеч рече,
„Нити си је када испунио.
„Ти и сада поради нас кажеш,
„*И ка ријеч бога проповједаш,*
„Да је бједе на народ пуштио
„Феб далеко-метни неба житељ,
„Светећ оно што сјајне дарове
„Ја за свобод не примих Хризејди.
„У душу сам ја моју желио,
„У дом увест црно-оку дјеву,
„*Клитемнестри њу бих претиочита*
„У супруг'ство узетој ђевојци,
„Хризеида од ње није грдња
„Прелијепим и љубезним видом
„Своим умом и своим дјелима,
„Ал пристаем и повраћам исту,
„Кад је иште добро Аргивјанах,
„Боље желим виђет спасеније
„Но народа свога погибију.
„Али данас треба да ви мене
„Хризеиду красну намирите,
„Да ја један данас не остајем
„Без награде у аргивском стану,
„Јер без тога срамотно би било.
„А ви данас сви видите дивно
„Е од мене одлази награда".

Први њему на то одговори
Хитроноги Пелевић Ахилес
„Славом горди прекорисно-љубни
„Атрид ђе ће ради тебе наћи
„Добродашни Ахејци награду,
„Ми немамо нигђе на сохрану

„Опште касе ни општег богаства
„У градове што смо разрушене
„Ми добили, све смо раздјелили,
„А у народ с нова што је дато
„Срамотно би било узимати,
„Но је боље поврати Хризаду,
„За угодит богу великоме.
„А послијед у триш у четириш
„Аргивјани тебе ћемо платит,
„Ако нама да разрушит Зевес
„Тврдостену гордељиву Трој у":

Хитро к њему с' обрћући зборoм
Агамемнон владалац могући:
„Ахилесу, и ако си тако
„С ваљатношћу бесмртним приличан,
„Немој тако брзо умствовати.
„Јер ни ћеш ме привест ни обратит;
„Ти сам хоћеш да на(д) градом владаш,
„А ја без ње да седим мучећи,
„Ти ме учиш да ђевојку вратим,
„Ако мене на вољу учине,
„Другом плате мене Ахејанци
„Моме срцу са толико милом
„И љепотом првојзи једнаком.
„Ако л реку ере они неће,
„Ја ћу устат из куће је отет,
„Али твоју али Ајаксову,
„Ал награду Одисеја младу.
„Доиста је сам уграбит хоћу,
„Тешко томе до кога ћу доћи,
„Ал о томе и после можемо
„И имамо када говорити,
„А сад црну да спуштимо лађу,

„На свештено море да метнемо,
„Да возимце силне изберемо,
„На Гектомбу лађу их ставимо,
„И сведемо румено-образу
„Хризеиду лијепу ђевојку,
„И у њему да главаром сјуде
„Од Ахејах један савјетнијех,
„И доменеј мудри и разумни
„Одисеи л Лаертидовићу
„Или Ајакс Теламонидовић,
„Али ти сам од људих најстрашни,
„На оружју Пелејеви сине,
„Хајде с жртвом светом умилостив
„Аполона к нама небовладца".

Страшно њега Ахилес погледа
Хитроноги, па му одговара:
„Нестидношћу цара обучени,
„Пријеварни душом лакомљаче,
„Од Ахејан ко ће те слушати,
„Ко ли ће ти поход савршити,
„Ко л се храбро с душманином бити,
„За себе ли ја сам овђе доша,
„Да Тројане коњах смиритеље
„Завојујем и вјечно разрушим?
„Ништа криви преда мном нијесу,
„Човјек њихов није нигда мене
„Уграбио коња ни телета,
„*У пресретњу многољудну фтију (?)*
„*И богату свакојаким плодом*
„*Нијесу ми њиве похарали,*
„*Превисоке шумом покривене*
„*Нас раздвају од Тројанах горе*
„*И немирни хучни вали морски.*

Па убити владаоца Атрида,
Али своју љутост посмирити.
И устећи распаљену душу!

Но у тренућ када различнима
Размислима душу немираше,
Страшна мача виде из ножнице,
Али слеће с небесах Атина,
Њу ми посла злато-трона Гера.
Која срцем једнако љубјаше
И чуваше оба боољупца,
Ста Атина за плећи Ахила.
За русе га косе ухватила,
Њему саму толко би јављена,
Из купа је други не виђеше,
Он с' препаде, натраг се обрати
И без сумње он дивно познаде
Свету шћерцу громаметатеља
Страшним огњем очи њој гораху.
И са лицем њојзи обраћени
К њој окрену крилате ријечи:

„О што си ти шћери Јегиоха
„Овам' сишла с висока Олимпа,
„Ал жељела јеси видијети
„Махнитило Агамемноново,
„Ја ти кажем брзо ће ми с' стећи,
„Ови смртно оће брзо своју
„Кичељивством душу изгубити".

Пелејеву рекла храбру сину
Светлоока шћерца Јегиоха:
„Наглу љутост укротити твоју
„Када јеси бесмртним покоран
„Ја сам с неба ради тога дошла,
„Послала ме златностола Гера

„Вас обадва она подједнако
„Душом љуби и ода зла чува.
„Но остави инад Пелевићу,
„Удовољи разјарено срце,
„Јадовите изговарај речи,
„Ал се руком за мач не прифатај,
„Ја проричем које ће се стећи
„И брзо се оће испунити,
„Скоро ће ти у Трое толико
„Чуднијема овђе даровима
„За обиду тебе се платити,
„Но се смири и покори нама“.

К њој с' обрати и изнова збори
Хитроноги Пелев Ахилесу:
„Дужно јесте, о шћери Зевсова,
„Слушат ваше свете заповједи,
„Моја љутост била колик драго
„Огњевита, покорност боља (је)
„Јер бесмртним ко но је покоран
„И бесмртни њему ће помоћи“.

То изрече, стисну моћну руку
На рукодрж мача великога,
Тере страшни врже у ножницу,
Покори се Паладиној рјечи,
Шћер Зевсова полеће к Олимпу
У дом свога оца Јегиоха,
К светлу скупу небесних житељах,
Ал Пелевић јопет благородни
Стаде с нова љуте зборит рјечи,
Атрејеву сину говорио
Љутост ништа није устезао:

„О! Пјанице пасјега погледа,
„Или с душом слабога јелена,

„У скупштине и у боевима,
„Но с' могући оба покорит(и),
„Ви сте оба млађизи од мене
„Ја сам пређе у стара времена
„Боље од вас гледа ратоборце,
„У рјечи сам с њима улазио,
„Поносили с' од мене нијесу,
„Приличнијих ја њима нијесам,
„Нит видио ни ћу виђет људих
„Убојниках како Пиритоја,
„И дријаса народах војводах,
„Страшни Јексад, Кенеј, и Полифен
„Равни бјеху небожитељима,
„И Јегејем пороћени Тезеј
„Бесмртнима који је прилични,
„Ово јесу могући мужеви,
„Слава синах наземнороднијех,
„Могући су они много били,
„И с могућим у бој улазили.
„Горске љуте они су синове
„Побивали боем ужаснијем,
„Ал сам с њима био у дружеству,
„*И бачивши Пилос, звали су ме*
„У далеку апијанску земљу
„Радио сам тамо помоћности,
„Али ко би с њим се усудио
„Данас стизат али једначити,
„Од смртнијех људи наземнијех?
„Ал и они савјет су ми често
„Примовали, ријечи слушали.
„Него и ви будите послушни,
„Е корисно савјете слушати,
„Ти Атриде колик био силан,
„Ахилеса не лишај ђевојке,

„Њему су је ка награду дали,
„Ахеиски храбри ратоборци.
„Ахилесу ти се тог остави
„Инадом се с царем препирати,
„Јере части подобне досада
„Јоште није један скиптроносни
„Цар имао нити је достига
„Којег' Зевс је увелича славом.
„Витештвом си ти знаменит много,
„Матер те је богиња родила,
„Ал је овђе он силни икога,
„Владалац је неизбројна љуства.
„Смири срце ти Агамемноне,
„Ја те старац молим послушај ме,
„Макни љутос' храбра Пелевића,
„Који но је витез страховити,
„Обрана је нама Ахејанцма
„У истребној рати Тројанскојзи":

Хитро њему на то одговори
Владац мужа Агамемнон јако:
„Све ти право и разумно збориш,
„Старче, него човјек ови видиш
„Оће овђе да све нас превиси,
„Охтио би владати свијема,
„И господив у рати над свима,
„Охтио би заповједат свјема,
„Ал се њему ја покорит нећу.
„Али што су њега сатворили
„Бесмртници бози храбренога
„Зато њему допуштају зборит
„Мен бестидне у очи ријечи":

Гњевно њему ријеч прекинуо,
Одговара Ахил благородни:

„*Нискијем би ништавцем ме право*
„Сви имали називати људи,
„Када бих ти у све што ми речеш
„Без халачни ја теб угађава
„Ти то ишти од другијех људих,
„И владом се над њима узноси,
„А ти мене немој заповједат,
„Е теб' више ја слушати нећу,
„Но ћу тебе другу ријеч казат,
„Ал је хранит на твоему срцу,
„У бој нећу с оружјем у руке,
„Никад изист заплјењену дјеву,
„Нити с тобом нит(и) с ким другијем.
„Отмите ми што но сте ми дали
„До користи што но је другијех.
„У мом броду хранећијех црном
„Супроћ моје воље нећеш ништа
„Од њих мене узет ни уграбит,
„Али дођи и попробуи се
„Пушт и други нека тебе виде
„Оће твоја потећ крвца црна
„Око мога копја убојнога".

Тако оба јесу војеводе
Тучећи се жестоким рјечима
С мјеста с' дигли и скуп разметнули
Пред лађама ахејанскијема.
Цар Ахилес к својим бродовима
Хитролетним мирмидонскијема
Љут отима и с њим Менемиде
И дружина други мирмидонци.
Агамемнон цар пуштио лаку
Своју лађу на сињу пучину
И возацах двадест избранијех

Поставио на њу Гекатомбу,
Аполону дар је Хризеиду
Сам извео прекрасну на лађу,
Сваде владцем Одисеј Премудри.
И брзо се они окренуше
По путовма влажним полећеше,
У том Атрид маху заповједа,
Ахејанци да се очишћају,
Сви се они јесу очишћали,
Нечистоту у море бачали,
После избра савршене Фебу,
Великоме цару Гекатомби,
Козе, телад, они сажизали
На бријегу неплоднога мора
До небесах мирис претилине
Излазила с љубећим се димом.

Аргивјани тако су с' трудили
У свом стану; но цар Агамемнон
Јоште злобу не бјеше смирио
Нит Ахилу претит оставио
Он пред собом дозва Талтибија,
И са њиме јоште Јеврибата
И клеврете вјерне и гласнике,
Тако њима заповједа гњевни:
„Хајте брже, вјерни гласоноше,
„У осјенку Пелејева сина.

„Хајте брже, вјерни гласоноше,
„У осјенку Пелејева сина,
„Бризеиду за руке узмите,
„И одмах је мене доведите,
„Ако ви је он не шћене дати,
„Вратите се, сам ћу му је узет,
„Ја ћу силом к њему управ поћи,
„Много теже биће преслушноме“:

Изговори тако и посла их
Страшну ријеч заповједећи им,
Нерадо су отишли мужеви
По бријегу хучеће пучине,
К кућама се многим приближујућ
И к хитријем лађам мирмидонским
Пелевића пред кућом нађоше,
Ђе сјеђаше веома замишљен,
Тек дођоше Ахил их угледа,
И не радост на лицу показа,
Смутише се они обоица
Пред владалца с почитања страхом,
Стали ни рјеч не говорећи му,
Нит га смјејућ штогођ упитати.
Срцем своим то је провидио,
И река им Ахил благородни:

„Здрави будте, људи теларџије,
„И гласници бога и смртнијех!
„Поближе се овде примакните,
„Ни у чему ви криви нијесте,
„Но ве царе Агамемнон посла
„За лијепу младу Бризеиду.
„Но Патрокло, благородни друже,
„Изведи им и дај Бризеиду,
„Нека грабе, и нека је воде,
„Ал свједоци они сами биће
„И пред скупом силнијех боговах
„И племеном свега човјечества
„*И пред царем овим ненаситим,*
„Ако игда преша с нова дође
„Да ја спасем од гледеће смрти
„Рат осталу и недокончену,
„Вјерно он ум погубивши прети,

„Свест садашњу с идућијем право,
„Он ни види нити то умије,
„*При лађама како обезначит*
„Спасеније рати ахејанске“:

То изрече, и син Менатијев
Покори се љубазному другу,
И за руку из сјенке изведе
Прелијепо образну ђевојку,
И даде је он посланицима,
Посланици са њом отидоше
К шаторима ахејанскијема,
С њим одлази печална ђевојка.
Тад оплака Ахилес прехрабри,
Из дружине пође подалеко,
Од свијех се на само одмаче,
И он сједе на пучину сједу
Гледајући на понт тамновидни
И у сузе руке простирао,
Матер своју љубазну молећи:

„Када јеси ти мене родила
„Већ толико кратковијечнијем
„Да ли славе није дужа била
„Мен присудит високогрлећи
„Зевс Јегиох, но ме никаквојзи
„Он почасти није сподобио,
„Са могућством Агамемнон горди
„Цар је мене нечаст учинио,
„Подигом ми ратним он награду
„Узе сада а са њоме влада“:

Он је тако са сузам кликова,
А његов је глас зачула матер,
У дубини која сједи мора,

У дворове старога нереја,
Из пјенога мора хитро она
Како лаки облак излећела,
Сјела близу милог свога сина,
Лијућега једнак сузе горке,
Матер руком њежно га гладила,
Зовући га зборила је тако:

„Што ти плачеш, о љубезни сине,
„Каква печал јесте срце твоје
„Погазила, не кри но ми кажи
„Да то знамо обојица сине?“
Одговара тешко јој стењући
Син Пелејев Ахил хитроноги:
„Знаш, о мати, кад ти свемогући
„*Река јесте да све мене кажеш*,
„На свештену ми одисмо Тиву,
„На велики на град Гетгонов (?),
„Град скрхасмо а шићар узети
„Донесосмо у нашему стану,
„Међу собом како но је дужно
„Ахејански сини раздјелисмо,
„Атрејеву ми дадосмо сину
„Шћер Хризову прелијеповидну — — —.

Такође ће нов прилог бити и Његошев епиграм од шест стихова Вуку Ст. Караџићу у писму владичину од 16. новембра 1834, које је са Цетиња упућено Вуку у Котор. Тај епиграм није штампан, већ је међу Његошевим писмима у Вуковој преписци.

Још две белешке — о једној песми и писмима владичиним.

Вуловић (Годишњица VII) наводи за песму *Поздрав роду из Беча 1847 год.* да је штампана

у Срб. Нар. Листу од те године бр. 2. — Та иста песма штампана је и у 1. бр. Шумадинке 1856 под овим именом: *Поздрав српском роду. Од покојног господара и владике Црногорског Петра Његоша.* На крају је уредништво додало ову напомену: „Незнамо које је године ова песма писана. Прошле су већ четири године, од како се она у рукописима прослављеног песника код мене чува. Она се овде сада из собственог његовог рукописа први пут печата, и уверени смо да ће се читатељи радовати, да још кои пут чују онај познати родољубиви и јуначки глас, који је за навек у гробу умукао“.

О *писмима* владичиним с правом вели Вуловић: „Кад би се сва — и приватна и званична — што се могу искупити, искупила, била би драгоцен прилог историји Црне Горе и самој српској књижевности“. Оном, врло оскудном, списку владичиних писама, који Вуловић наводи (Годишњица VII, 381.) ваља додати писмо Његошево писано са Цетиња на Аранђелов дан 1848 јуначком вођу српском у Војводини Ђорђу Стратимировићу. Ово кратко али врло лепо писмо објавио је 1893 године у *Јавору* стр. 537. син самога Стратимировића, опет Ђорђе Стратимировић, књижевник, додавши још и ово: „С овим писмом послао је Владика Петар златну медаљу Обилића оцу моме. Писмо је на обичној осмини туђом руком лијепо писано, а властитом руком Владичином потписано. Оригинал се находи у мене. Писмо ово, које је управо диплома за горње одличје, одступа дакако од обичне форме те врсте исправа; оно нам показује *пјесника* „Горскога Вијенца“ и одушевљенога родољуба српског, којему је Обилић јунак над јунацима“.

Друго је писмо владичино штампао Др. М. Решетар у „Стражилову“ 1893 бр. 14. — Писмо је од 10. (22.) августа 1850; упућено је которском лечнику Маринковићу; рукопис је туђ, али је потпис владичин Писмо је необично важно за познавање душе и срца песникова. „У овоме је писму — вели Др. Решетар — владика у кратко али сасвим јасно казао што мисли о Богу и о човјечјој души, а и о жени, па ко хоће да прикаже владичино мишљење и осјећање, треба да се свакако нањ осврне“. Ту Његош поред осталога пише: „Моја је идеја међу небесима и гробницом смјело лећела, и ја сам смрт овако разумјео: или је тихи вјечни сан, који сам боравио прије рођења; или лако путовање из свијета у свијет и причисленье бесмртноме лику, и вјечито блаженство“.. „Неки су ме совјетовали да очи на женски пол не окрећем, а човјек не може и са смртнога одра, да очи не баци на красно створеније“. .,

Треће је писмо владичино оно, које је на томе месту поменуо Др. Решетар и које је владика руским језиком својеручно написао Александру Владимировићу у Котор 16. (28.) новембра 1840. То писмо није Др. Решетар штампао стога што држи да је без значаја. Ипак не треба да остане необјављено.

Даљу библиографију владичиних писама попуниће шеснаест писама, које је он писао Јеремији Гагићу, руском консулу у Дубровнику, и која је објавио П. Ровински у „Јавору“ 1886 уз чланчић о владичиним службеним одношајима према Гагићу. Писма су та из година 1842—1851, па и ако се тичу поглавито службених веза и прилика, ипак су прилог и за познавање личности песни-

кове. — Ту је, под бр. 11, и писмо од 2. септембра 1845 године, у коме је описан покушај против живота Његошева од стране скадарскога паше и Црногорца Мартиновића. — Ту је, под бр. 13, и писмо од 11. новембра 1847, у коме владика на познати начин говори о својој судбини: „Пријатни свој кров једино је убјежиште од смутнијех и несмисленијех бурах. Ово ја судим по себи, јербо мени свагда сопутствује противни вјетар; а прибјежишта за мене по прилици нејма до у гробу... О судбино, судбино! рашта си к мени тако строга? Ја сам твој великомученик; звијезда, под којом сам се родио, ваља да је сателит раскаљеногa Меркура, те не може благе зраке на мене пружити; мојему ангелу-хранитељу ваљда још глава мрчи од некаквога бахусовога пира“.

Даље помињемо два Његошева писма писана Јакову Поповићу, проти у Котору. Прво је писмо из године 1831, 14. јула, кад Јаков још не бејаше прота а ни Његош владика. Поред осталога вели Његош при крају: „*Побѣдную повѣсть* при овоме писму шаљем на неко време на прочитање“.

Је ли то какав рâни спис Његошев или, што је вероватније, књига туђа? Његош назива Јакова својим земљаком. — Друго је писмо од 5. јула 1844 године. Оно је лепа посланица поетска и иде, толико и још више, у списак песама владичиних, а садржина му је пријатно сећање владичино на једно путовање, у веселом друштву, по мору. Оно се завршује:

У пријатном нашему бродићу —
Шта највише тун нас весељаше?
Али игра морскијех зефирах?

Ал посуто небо звијездама,
Ал рођење сунца свијетлога?
Из њедарах дебеле пучине
Али умно и весело друштво?
Више друштво него ишта друго. —

Ту је и владичина философија:

Ђе је један мнениja једнога,
А сви други мнениja другога
Стање такво можеш вообразит
То се зове уз воду пловити,
Ал проћ вјетра јадра распињати. —

Ово је друго писмо из збирке познатога песника Ђорђа Срдића.

Оба је писма објавио Филип Радичевић у „Јавору“ 1888, бр. 29.

За тим долази, без сумње, последње писмо владичино, писано 12. октобра 1851, дакле на седам дана пред смрт. Писмо је писано Лудвику Августу Франклу, који је био у личном познанству са Његошем, Вуком Караџићем и др. Франкл је 1853 написао у Гуцковљевим „Unterhaltungen an häuslichen Herd“ чланак „Ein Dichterfürst“, у коме говори о владици и његовим делима, Горском Вијенцу и Шћепану Малом. Ту је красан опис владичине личности; ту је сачуван и позив, којим је кнез Михаило јавио, у Бечу, да приређује парастос Његошу; ту је и Његошево писмо, које је најлепше његово писмо и из кога је тешко изабрати шта пре да се наведе. — Чланак је заједно с тим прилозима, саопштен у српском преводу у „Стражилову“ 1886.

Али ће списак писама Његошевих знатно бити повећан, кад се буде паштампала сва преписка

Вукова. Ту се налази и дванаест писама Његошевих Вуку. Добивши одобрење од Вукова Одбора да их прегледам, могу напоменути да ће се из њих душа Његошева још јасније познати, кад у целини угледају света. Најраније писмо биће једно на коме није означено ни време ни место писања, али се из садржине види да је писано у Петрограду по свој прилици с краја јула или почетком августа 1833. Величанственошћу Петрограда и снагом руском Његош је тада био очаран. У писму се још потписује као *архимандрит*. — Ту је још једно писмо његово из Петрограда од 23. августа 1833. — Као што је познато, Његош је 1834 године подигао на Цетињу штампарију, чија је слова доцније кнез Данило, у невољи, прелио у пушчана зрна. Нека од ових писама казују колико се Његош довијао за облик појединих слова, која су, изгледа, ливена у штампарији јерменскога манастира у Бечу. — Из једног се писма, од 2. септембра 1836, види да се није могао примити Вукове понуде да Вуков превод Новога Завјета изиђе под његовим благословом и — што је главно — уз његову помоћ од стотине дуката. Ту он оштро суди о Милутиновића Историји Црне Горе. — Године 1847, оне знамените године и у историји српске књижевности и у поетском раду Његошеву, он је био готово у очајању. У писму од 1. новембра са Цетиња он проклиње и час „у који је скочила ова искра у наше горе из гомиле пепелах величине душанове, рашта и она није умрла ђе се огњиште српско угасило“. Као што је познато, Његош није марио да се меша у расправу питања о правопису. Он је говорио Љ. П. Ненадовићу да има ко ствари те расправљати и без црногорскога владике. Доследан томе, он

и у овом писму вели да за то није меродаван његов суд и ако би волео да се јерархија српска није дигла против. — По писму из августа 1850 здравље се његово било доста поправило, и ако ће он идуће јесени на свагда очи склопити. — Вероватно претпоследње писмо Његошево налази се у овој збирци. Оно је писано 5. октобра 1851, дакле на четрнаест дана пред смрт. Ту вели, како би Вуку одговорио и пре „да ми мртвило даде, него из каквог Вам стања пишем доста је и оволико, јербо када тело страда и стење, душа се вије у олујама“. — Половина је ових писама писана туђом руком, али је потпис владичином руком свуда па и у оном писму пред смрт. — У писмима из Петрограда владика пише Вуку *ти*, а иначе свуда *Ви*. — Потпис је различит: Владика Црногорски П. П. Његош, или В. Црно. Петровић, В. Цр. Петровић, В. Црногорски П. П. Његош, Влад. Црногорски П. П. Његош, В. П. Петровић, П. П. Његош, Владика Петровић, Владика Црногорски П. Петровић, В. Ц. П. Петровић, Владика П., Арх. Петровић Његош.

Најпосле бележим да је Његош био изабран за *почаснога* члана Српског Ученог Друштва на седници од 11. јуна 1842 године, кад су за *дописне* чланове изабрани Копитар и Вук.

А кад већ поменусмо његово чланство у С. У. Друштву, да наведемо и Његошево суђење о Бранку Радичевићу. Оно потврђује старо уверавање да песнику треба само песник да суди. У поменутоме претпоследњем писму своме пише Његош: „Бранко је приличан пролећњему лепиру, који лети с цвета на цвет, он исто по запуштеној Србској ливади ради“.

Познато је, да је Његош назван и претходником Дарвиновим. Овде бележимо библиографију тих разматрања. Први је с тим изишао пок. проф. Ст. Недељковић год. 1877 у 49. бр. „Јавора“. Године 1884 писао је о томе у „Viencu“, бр. 5. и 6, J. Пасарић. А у „Radu jugosl. Akademije“, књ. 72. и 75, изишао је дра Б. Шулека чланак „Predteče Darvina“, где је говор и о Његошу. У вези с тим ваља прочитати и критичицу проф. М. Медића — „Јавор“ 1888 бр. 29. — на то тумачење дра Шулека.

Његош нам се показује још и као уметник. О томе наводимо податак, како је учествовао у композицији медаље, коју је последње године свога живота мислио израдити. У 35. бр. „Војвођанке“ 1851 налазимо из Неапоља допис, који почетком својим потврђује неколике наводе Љ. П. Ненадовића а осталом садржином говори о медаљи. Он гласи:

„*Из Неапоља,* Априла месеца. Његова светлост Владика и Господар слободне Црне Горе, од неколико месеци ради свог здравља бави се у Неаплу, гди му је блага клима много здравље побољшала, Како краљ, тако и сви у Неаплу чине све услуге и почести његовој светлости. И краљ му је својеручно писао једно писмо и благодарио му што је учествовао у жалости његовог стрица принца од Салерно, који је пре неколико недеља умрО. За чест Владике и у присуству његовом одкопали су у Помпеји читаву једну кућу“.

„Владика гди год био да био он мисли и ради и дању и ноћу о слави и напретку српског народа. Тако овде трудом његовим дао је, да се начини једна велика медаља за спомен боја косовског. На тој медаљи с једне стране стоји шатор Муратов и

Милош Обилић како пори Мурата, идеа је врло лепа и лепо изражена и представљена, паше и везири зачуђени, а пред шатором виде се Милан и Иван на коњма и држе коња Милошева, из под тога пише:

„Уби Милош цара под шатором,
„Бич свијетски Амурата првог“.

„С друге стране стоји гроб цара Лазара и Мурата, а у зачељу гроб Милошев, сваки са својим натписом. А испод тога стоји с једне стране српско оружје и барјак и на њима круна преврнута — тако исто с друге стране стоји турско оружје и барјаци и на њима чалма преврнута — које представља смрт два цара. По том наоколо стоје крупним словима написана имена: „Топлица, Обилић, Косанчић“. А испод тога: „Косово, Видов дан MCCCLXXXIX.“ — Медаља је у форми велика и биће израђена врло лепо, јер ће је радити Наполитански највештији чезикорезац, и пошто буде готова послаће се Берлинској академији на прецену. И тако, надамо се, да ће ова медаља и својом идеом и послом моћи се упоредити са првим медаљама у Европи. — Испод медаље стоји опет с крупним словима: „За спомен бесмртном витештва дивотника српског“.*

Анд. Гавриловић.

* По накнадно нађеном податку у „Војвођанци“ 1851 бележим да је Његошева песма о Помпеји штампана *први пут* још за живота песникова, и то у „Војвођанци“ 1851 бр. 34. — На стр. 159. после Срп Нар. Листа ваља додати: 5 Животописи славенски: Петар II. Петровић Његуш. Списао Иван Димитријев. »Neven« 1854, бр. 34. — 6. Црногорски Владика. написао F. Carrara. Letture di Famiglia, Трст 1852, срп. прев. у »Седмици« 1854. — Петар II. владика Црногорски, „Седмица“ 1854 бр. 28. — На стр. 168. после после тачке 9. треба додати: 10. Ив Броз о рукопису Горскога Вијенца „Vienac« 1890 бр. 48. — 11. Др. Фр. Менчик, исто „Hlidka literarni« 1891. — Др. М. Решетар: Рукопис Горскога Вијенца, „Стражилово« 1892.

БУКУЉА И ВЕНЧАЦ

ГЕОГРАФСКО-ИСТОРИЈСКА СКИЦА

(с картицом и 5 слика).

Ако је Србија Пијемонат целога Српства, што нико спорити не може, то је Шумадија представник Србије, а њено је срце планина Рудник са извесном околином.

Ако узмемо у шестар полупречник од 15 километара, па један крак убодемо у Велики Штурац, највиши врх Рудничке планине, а другим унаоколо опкружимо, онда смо њиме укотарили језгро Шумадије. Овај ошестарени круг допире: на северу до Даросаве и Орашца, на истоку до Наталинаца и Драче, на југу до Кнића и Љубића, а на западу до Бершића и Мораваца.

На простору овога ошестаренога круга налазе се понајзнатнија историјска места васкрсле обновљене Србије. Тако, ту су:

Огњишта првог и другог устанка (Орашац и Таково [1]);

---

[1]) Пре сабора и договора с народом на Цвети, код Таковске цркве, кнез Милош Велики имао је претходни састанак са важнијим личностима у Рудничкој планини, више села Невада, те да се увери о њиховом расположењу и споразуме о устанку.

Седишта вођâ српских устаника (Топола и Црнуће[1]);

Почетна бојишта оба српска устанка (Рудник и Љубић[2]);

Ту су знатни манастири Вољавча, у којој је први српски Совјет заседавао, и Враћевшница, у којој су кости мајке обновиоца српске државе.

Ту су средњевековни градови Рудник и Островица, као и чувене рударске вароши Рудник и Сребрница.

На овоме састанку, сем кнеза Милоша Вел. били су од знатнијих војводе и прваци: Арсеније Лома из Драгоља, Лазар Мутап из Прислонице, Милић Дринчић из Теочина, Јова Добрача и Сима Паштрмац из Рамаће. Вучић Перишић и трговци: Никола Милићевић из Луњевице, Мали Петар из Станчића, Вукосав из Тавника, Јокса Милосављевић из Балуге (све Руднич. округ) и други.

Ту се договоре, да се с народом састану на Цвети код Таковске цркве и да онда заједнички прогласе устанак, те да овај буде и по жељи народној.

Тад је (у Руднич. планини) било говора и о избору старешине, и кнез Милош предлагао је Ник. Луњевицу, као богата човека, али он то одби и сви прогласише кнеза Милоша Вел. за вођа. Тада су именовани трговци обећали новчану помоћ, а Луњевица одмах даде хиљаду талира.

Тако је причао Лазар Поњавић, старац из Бруснице, који је и сам присуствовао томе састанку.

[1]) Кнез Милош Вел. са Засавице 1813 год. дође у село Шаране, где се неко време крио по планини Стражевици и Крвавцима. За тим са два друга оде у село Враниће на конак неком Вукосаву, али како и Турци дођоше исто вече у исто село. то кнез Милош оде исте ноћи у М-р. Никоље, игуману Нићифору. Ту је неко време живео и крио се по пећинама Кабларским, а храну му доносио неки Стеван из Гугља, кога је кнез Милош Вел. приликом путовања 1859 наградио.

Ово је сам кнез Милош Вел. причао приликом истог путовања.

Пошто се преда Турцима направи кућу у Горњој Црнући, под врхом Збеговиштем Рудничке планине, и ту је живео и за време устанка.

[2]) Кад је кнез Милош Велики на Љубић пошао, Танаско Рајић дотерао је један топић, што га је архимандрит Глигорије Блазнавац, при манастиру Благовештењу код Страгара, 1813 год. био закопао код истог манастира, а у реци код Светиње, на једној зараванчици. Тада га је архимандрит ископао и Рајићу предао, те

На томе обележеном простору живи прâви представник српске расе, и по физиономији и стасу (лику и облику), и по говору, оделу, обичајима и по свему.

Планина Рудник је, са својом широм околином, живац Шумадијски, њена истинита фотографијска слика. Ко прође и упозна насељење овога простора, познаће и српски народ целе Шумадије.

Рудник је још и географски центар западне Србије у орографском и хидрографском погледу, а њен последњи заклон (редуит) у војноме смислу. С тога и заслужује да се, како он, тако и његова околина, са сваке стране упозна и оцени.

Из Рудника извиру реке: Деспотовица, Качер, Јасеница и Гружа.

Са Рудника, као планинскога чвора, пружају се водомеђе на све стране, од којих су ове главне:

1. На *север*, преко Сувог брда, Клокотича, Стражевице, Велике баре, Букуље, Буковичког виса, Пресеке, Космаја и Авале, те дели воде: источно Великој Морави, а западно Колубари.

тако он, негдашњи барјактар, постао командир артилерије на Љубићу и Чачку, где је јуначком смрћу своје име овековечио. О томе има помена и у делу »Истор. и Етнограф. списи Вука Караџића« (Књига прва, стр. 149).

Том приликом донета је била и муниција из Шаторње, коју је 1813 неки Прока из Шаторње на једним колима с Делиграда донео и сместио у подрум, на месту, што се зове Бирош, под Руднич. планином.

Кад су Турци по ново заузели Србију Прока је од Турака био на муке стављан, само да прокаже ову муницију, али он то никако није хтео да учини, и тако је ова муниција била од велике помоћи Србима на Љубићу.

Због ове Прокине патриотске радње 1842 год. била је опроштена смртна казна Прокином сину Илији, који је учествовао у Катанској буни.

Ово је причао Мијајло Н. Сарић, начелник окр. у пензији, који је од савременика слушао и о топу Благовештенском и о муницији Бирошкој.

2. На *запад*, преко Ђуровице, Вел. брда, Брекиње, Триповца, Врановице, Проструге, Рајца, Сувобора, Маљена, Букова, Повљена, Јабланика и Медведника, те дели воде: северно Колубари, а јужно Западној Морави.

3. На *југоисток*, преко Белог Поља, Орловице, Рамаћског виса, пресеца пут Крагујевац—Горњи Милановац код Баранске механе, па на Столицу, Брзаке, Кременац, Церове, Тикву, Чокљачу, Плужиште, Загорје, Самар, Збеговиште, Благотин, Дубову и Товарњачу, те се спусти, спрам града Сталаћа, код састава обе Мораве: Јужне и Западне (Бинче или Криве и Голијске). Ова водомеђа дели воде: североисточно Великој, а југозападно Голијској Морави.

Букуља је, дакле, у главном планинском бйлу, што се са Рудника на север пружа, а *Венчац* је југоисточно од Букуље, у споредној водомеђи, што дели сливове Кубршнице (северно) и Каменице (јужно).

Букуљу и Венчац раздваја превоје, преко кога прелази насип, који из Аранђеловца води у Крагујевац, преко Шаторње и Страгара.

Врхови Букуље и Венчаца удаљени су један од другога на 6500 метара. Буљуља је висока 720, а Венчац 675 метара.

Ми ћемо их обоје са околинама описати, и то, како у географском и топографском, тако и у историјском погледу, у колико смо до сада белешке о њима могли да приберемо.

I Букуља.

Планина Букуља лежи на један сахат од варошице Аранђеловца, и пружа се с југа на север,

од пута што из Аранђеловаца води (преко Јеловика на Рудник), па до саме Киселе Воде (види приложену карту [1]).

Од здања на Киселој Води пење се на Букуљу поред школе и цркве Буковичке на *Буковички вис*, који је на 200 метара над Киселом Водом. Са овог виса виде се: Авала, Вел. Космај, Кошутица, Златар, Кисела Вода и Венчац.

За тим се пење на вис *Мали Буковик*, који је за 80 метара виши од Буковичког виса, и са кога је исти преглед.

Од Малог Буковика пење се на вис *Велики Буковик* или *Каменац*, који је за 60 м. виши од Малог Буковика; а са овога тек на највиши *врх Букуље*, који је још за 30 м. узвишенији. Са врха Букуље виде се Вел. Штурац, Островица и Столови. Већи преглед није могућан, јер је Букуља обрасла густом буковом гором, од које (букве) је ваљда и име добила.

Пењање од здања до на врх Букуље траје два часа с одморцима, а силазак ни пун час.

Букуља је по странама, нарочито у вишој половини, сва обрасла шумом: на западној страни је буква, а на другим странама има грмове горе и церја, и по нека липа. По боковима има и њива на обравнијим местима, као и на темену.

Од биља највише има: папрати, купина, јагода и коприва.

---

[1]) Ова је карта узета из карте нашег главног ђенералштаба, 1 : 75.000 али је увећена на 50.000 и попуњена топографским називима и детаљима из оро- и хидрографије Карту и слике прецртао ми је г. Гавра Ђорђевић, чувар библиотеке главног ђштаба, на чему нека му је и овде хвала.

У геолошком погледу Букуља је од стручњака овако оцењена: „Букуља се састоји од гнајса, микашиста и амфиболних шкриљаца. На њој доминују стари кристаласти шкриљци“. [1])

На Каменцу налази се и једна пећина.

Из Букуље почињу ове *речице* и *потоци:*

1. *Пештан*, испод Буковичког виса, на северу, близу школе и цркве, протиче кроз село Буковик, па текући на запад стаче се испод Лазаревца у Колубару.

2. *Равна Гора*, поток на западној страни Буковичког Виса.

3. *Мала Букуља* испод Каменца, западно.

4. *Велика Букуља* у више потока из Букуље, са западне стране.

Сва ова три потока спајају се у селу Гарашиша у реку *Букуљу*, а за тим са рек. Босутом утичу у Качер.

А са источне стране Букуље извиру:

5. *Кубршница* баш код саме Буковичке цркве, у коју се мало ниже стачу и извори *Киселе Воде*.

6. *Ајдучки извор*, под Буковичким висом, а један крак његове долине има почетак под самим врхом Букуље, па се њихова вода стаче у Кубршницу испод цркве, у самом парку.

7. *Чуковац* утиче у Кубршницу у Аранђеловцу.

8. *Јешевац* (и Јешинац) тече у Кубршницу више цркве аранђеловачке.

Још с ове стране извире

9. *Балабанац* (и Боболовац), који почиње испод брда Селиштана, а увире у Кубршницу у самом Аранђеловцу, под брдом Рисовачом.

Са Букуље одвајају се, сем поменуте главне водомеђе, ови повијарци и *косе:*

[1]) Геологија Србије, од Јована М. Жујовића. Део I, стр. 62.

Преко Селиштана и Плочника на Венчац, која дели воде Врбичкој реци северно и Ђуринцима јужно;

Са врха Букуље западу, преко Букуљска поља, између Велике и Мале Букуље речице;

Са Малог Буковика на Марков Гроб, између Равне Горе и Мале Букуље;

Са Буковичког виса западу, на Буковичку страну, Шутицу, Орловицу и Ваган, те дели воде: северно Пештану и Љигу, а јужно Качеру; и

Са Буковичког виса на Пресеку, Златар,[1]) Орашачко брдо, те дели воде: северно Милатовици, а јужно Кубршници.

У подинама Букуље леже ова *обитна места:*

1. *Врбица*, село на североисточној страни.

2. *Аранђеловац*, варошица испод Врбице, с обе стране реке Кубршнице, у дивној долини, између Букуље, Рисоваче, Златара и Пресеке.

До 1860 године звало се ово место Врбица, када му је ново име и среску канцеларију дао кнез Милош Велики, а дотле је среско седиште било у Тополи.

Место је дивно и у географском и у топографском погледу. Има услова за веће развијање, а нарочито кад још и железницу добије, што ће у скоро бити.

Околина је плодна и насељена. Место пријатно; поглед на Букуљу и Венчац ванредно

---

[1]) *Златар* лежи између Пресеке и Орашачког брда. Испод Златара је брдо *Кусељ*, а из њега почиње поток *Ћираковац* или *Ћиракуша*; у коме је, прича се, био први састанак за устанак на Турке 1804 године.

Сл. 1.

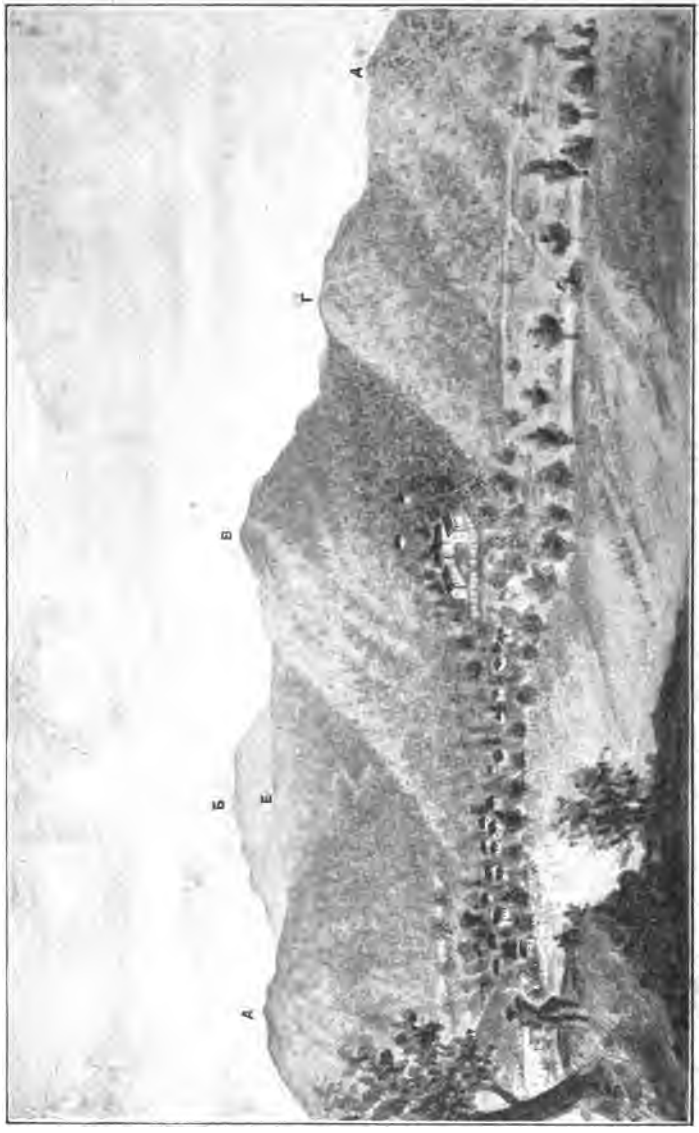

А. Венчац Б. Рудник Е. Седиштане В. Букуља Г. Шутица Д. Орловица

ГЛЕДАНО СА ПРЕСЕКЕ

леп, нарочито кад се испне на Пресеку (види слику 1).

У Аранђеловцу постоји лепа црква на коси Поровцу, између потока Јешинца и Бабаловца, а на десној обали Кубршнице, у самој варошици. Цркву је о своме трошку подигао кнез Милош Велики, 1860—62 године. Кад је о Аранђелову дне 1860 дошао у садашњи Аранђеловац а тадашњу Врбицу, тада је кнез Милош Велики казао да се о његову трошку подигне црква и слави св. Арханђела, а место да се од тада зове *Аранђеловац*. Црква је од лепа шарена камена пешчара, који је вађен у планини Кљештевици. Сем тога Аранђеловац има и лепу озидану зграду за среску канцеларију, школу и читаоницу.

У врху Кубршнице, а на северозападној страни Аранђеловца, налази се *Кисела Вода*, где је 1872 године подигнуто велико и лепо здање. Фронт му је према Букуљи на једној тераси, лицем према југу окренуто. Здање је у главном двоспратно, а средњи део има и трећи спрат. У здању биће на 40 соба. На фронту здања је велика тераса са гвозденом оградом, одакле је леп поглед на Венчац и Букуљу. Степенице су од зеленкастог камена, који је у Букуљи копан; а патос од мутног пешчара из села Пајсијевића.

Извор Киселе Воде је у дољи пред здањем, и има је довољно, само није прикупљена. Купатила су хладна и топла.

Први пут обраћена је пажња на ову минералну воду 1835, када је прва стублина ударена.

1862 год. подигнут је мали конак за кнеза Михаила, под брдом, а 1872 је довршено садашње велико здање.

Сл. 2.

БУКОВИЧКА ЦРКВА С ЧЕСМОМ

План Буковичке цркве.

1 : 500

3. *Буковик*, село на северној страни Букуље, у врху Пештана, а до саме Киселе Воде, по коме је селу и она име добила „Буковичка“.

Ово село има врло лепу школу и стару цркву с чесмом, обе под Буковичким висом, а до саме ограде старе Киселе Воде. Ова црква значајна је, јер су се код ње искупили били 1815 године: прота Буковички Атанасије, Милутин Гарашанин, Сараманда из Буковика и други, када су с кнезом Милошем Вел. устали на Турке. Код ове цркве, на северној страни, сарањен је чувени прота Буковички Атанасије, који је прве устанике 1804 год. заклео и благословио, и који је у оба устанка с крстом у руци учествовао. Изглед цркве и њену основу види у слици 2.

4. *Гараши*, село на западној страни Букуље. Одатле су родом *Милутин* и *Илија Гарашанин*, који су се преселили у Гроцку, а презиме по овоме селу задржали.

Од *путова* најважнији воде из Аранђеловца:

На север, преко Орашца и Милаковице, за Београд;

На југ, преко Шаторње и Страгара, у Крагујевац;

На исток, преко Тополе, у Крагујевац; и

На запад, преко Лазаревца, на Уб, за Ваљево, Шабац и Обреновац.

Сем ових насипа ту се стичу и многи коловози (крчаници), што воде у околна села и на Рудник.

II Венчац.

Из Аранђеловца најлакше је попети се на Венчац крагујевачким насипом између Селиштана и Плочника, па одатле окренути истоку планинским венцем.

На превоје стиже се из Аранђеловца на колима за непун час.

Венчац се пружа од Плочника па до извора речице Бање у селу истога имена. Главни правац планинскога гребена је од запада на исток, а последња му коса окреће ка северу. Дужина гребена од Плочника па до Малог Венчаца износи на 3 километра у равнини.

Од Плочника пење се најпре на *Каменити брег,* што траје пола часа; а од њега на *Велики Венчац* или *Градину* попне се за 10 минути (Види приложену карту).

На В. Венчацу постојао је некада некакав град, али се сада једва гдешто остатци зидина познају; ни форма градскога платна не може да се изведе. По тим остатцима од града и названо је ово место „Градина". Град Венчац не помиње се нигде у нашим старим споменицима. Изгледа да није имао великог значаја и да је више био властеоски замак породице Бакића, као што и путник Вранчић вели, да је Павле Бакић из Венчаца.[1])

Врх Градине је над раскршћем путова на превоју, за 60 метара.

Са Великог Венчаца поглед је пространи и величанствен. Виде се ове планине: Авала, Космај, Букуља, Теочински крст, Острвица, Овчар, Каблар, Велики Штурац, Рамаћски вис и Црни Врх. Још се према истоку назиру планине у моравском округу.

Са Великог Венчаца слази се на *Чот*, где је у десно врх *Јеринин* град, који је тако назван због неких рујина на њему, што би значило, да је ту била каква кула, коју народ приписује деспотици Јерини, као и на многим другим местима у Србији.

Чот је за 70 м. нижи од Вел. Венчаца.

Са Чота спушта се на вис *Мали Венчац,* а за тим, низ косу, на *Закопине* и *Дрењак,* па се спусти код врёла, где извире речица *Бања.*

[1]) Rad jugosl. Akad. knj. LXXI, 22.

Цео Венчац је у главном кречне формације; његов каменкречњак употребљава се за печење креча, па с тога су многе фуруне поред пута за ово начињене. Вели се, да на Венчацу има гвожђа, за шта су на Метаљци копане јаме за испитивања рударска. Стручњаци су овако оценили геолошки састав целога Венчаца:

„На Венчацу, поред крупнозрних шкриљаца, има кристаластих филита, мермера и магнетита, а на његовом југоисточном подножју, код Брезовца и Липовца, громаде су серпентина. На северном крају терцијер је представљен бледожутим, сипкавим, песковитим кречњацима“ [1])

Стране Венчаца, особито према Кубршници, обрасле су крупном, доста ретком гором.[2]) Врхови: Плочник, Каменити брег и обе Градине више су голи, тек по које дрво прошарало је и спречава слободан поглед на све стране *Метаљка* и *Убојни камен* са свим су голи. На Каменитом брегу Мајдани су камена што се за креч употребљава; на Плочнику се копа песак.

На Венчацу расту: грм, јасен, глог, цер и трешња, а на Каменитом брегу има и две иве. Од трава највише има граоровине (дивљи грашак) и јагода. Трава је врло питома и за стоку здрава.

Из Венчаца извиру ови *потоци*:

1. *Пријански поток*, јужно из Плочника, глава реч. *Раосављевице* (и Росављевице), која се код Брестова, шаторачке механе, стаче с лева у Јасеницу, пошто пресече и тополски и страгарски насип.

---

[1]) Геологија Србије од Ј. Жујовића. I. део, стр. 62.

[2]) Тако је то било 1881 год., када сам се пео на Букуљу и Венчац.

Сл. 3.

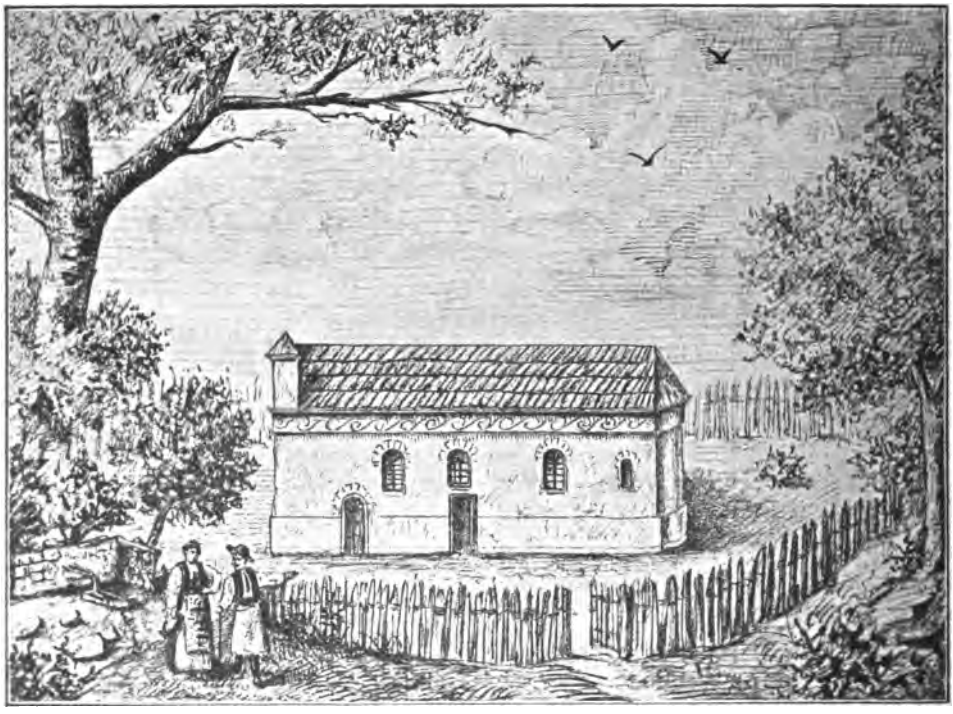

БРЕЗОВАЧКА ЦРКВА

1 : 500

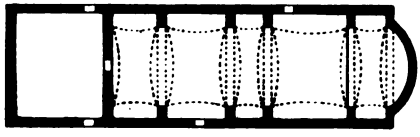

План.

2. *Лазински пот.*, јужно испод Градине, глава реке *Каменице*, која протиче кроз Брезовац и Тополу, па се ниже спаја с Кубршницом.

3. *Каменар* источно, испод Вел. Венчаца, пада с лева у Сушицу, која се код мех. Бањанске спаја са водом из врѐла *Бање*, па утиче с десна у Кубршницу...

4. *Поповац*, глава му је *Бакићево врѐло*, на северној страни под Градином, тече кроз засеок Забреж, па се стаче у Кубршницу с десна.

5. *Забрешки поток*, из Каменитог брега северно, тече с десна у Кубршницу. И

6. *Мамутовац*, северно из Плочника, тече кроз село Врбицу, па се зове Врбичка р. и утиче у Кубршницу, с десне стране.

Са Венчаца спуштају се на све стране ове *косе:*

Од Плочника ка југу на Кречане и Табориште, између Брезовачке р. с лева, а Росављевице и Бушењског потока с десне стране;

Од Великог Венчаца истоку, између Каменице и Сушице на Караулу, Змајевац, Стрмово, па се завршује код састава Кубршнице са Каменицом.

Од Вел. Венчаца на север, преко Бељика и Забрежа, између Поповца и Забрешког потока; и

Од Плочника северу, низ косу истог имена, а између Забрешког потока и Врбичке реке.

У подинама Венчаца леже ова *обитна места:*

1. *Брезовац*, село на јужној страни. На његовом атару, у врху потока Каменара, а под Вел. Венчацом, налази се стара *Брезовачка црква*, која заслужује нарочита помена (Види слику 3. — њен изглед са основом).

Ову је цркву подигао деспот Ђурђе Бранковић. На једној каменој плочи, широкој 6, а високој 6½ сантиметара, постојао је овај натпис:

Георгіє; Деспота | Смедеревць ктїтор ѕг | тіра: подъ; крїломь града Венчац | и сие храмъ стагѡ. архистратїга: га | врила и преставїсе: 1437 **а. по семъ црква. год | їто а чісла . опустї . бї пуста до** 1795 **ле |**

Црква је зидана на сводове; изнутра је замазана кречом, те се живопис нигде не познаје. Црква је с препратом дугачка 30, а широка 7 корака.

Цркву је обновио и препрату дозидао кнез Милош Велики, и на каменој плочи, изнад јужних врата, стоји овај натпис:

При Владѣнїю Благовѣр | ного Кнѧзѧ Сербскаго Милоша Ѳеодор. Обре | новчча. и сѵпрѵги Его Любн | ци. и наслѣдники Его | Милана. и Михаила | Сіи Стыи Храмъ Об | новиса 1836 **лѣ. м.** 1. **ю.**

Црква слави светог Аранђела Гаврила, 13 Јула.

У цркви се налази један стари антимис, од Марта 1733 год., с грчким натписом. Сем тога у њој нема никаквих старина.

Брезовачкој цркви припадају села: Брезовац, Липовац и Бања.

Црква је под самим брдом. У порти црквеној налази се стара чесма са студеном водом.

Код Брезовачке цркве била је прва школа у Јасеничком срезу.

Брезовачкој цркви најлакше је доћи из Бање.

Црква је увучена у јаругу и нема никаква изгледа, али кад се од ње изађе на косу, виде се:

Јухор, Црни Врх, Рамаћски вис, Вел. Штурац и Градина.

2. *Липовац* село, на источној страни, између Венчаца и брда Карауле, на р. Каменици и у врху Сушице, где се зове *Манастирина.*

3. *Бања,* велико и лепо село, са засеоком *Забрежом,* на северној подини Венчаца, између пута тополског и шаторачког. Име је село добило од врёла, које под Венчацом великом масом воде избија.

Сл. 4.

ПЛОЧА НА ЈЕДНОМ СТАРОМ ГРОБУ КОД БАКИЋА ДВОРА

ЗДЕ ПОЧІВАТЯ ТЧ БОШКО МІЛЧТІИОВ

У Бањи су многи остатци старина, који су везани са именом старе властеоске породице *Бакића.*

Од Бањанске механе за појача четврт часа, а изнад извора Бањанског врёла, долази се на благу косу испод Дрењака, код *„Бакићева двора“,* где се сада познају само рупчаге од подрума, на 30 кор. дужине и 10 кор. ширине. Прича се, да је некада био на том месту двоспратан двор, али сада нема никаквих зидина; све је раскопано и разнето.

У близини „Бакићева двора“ налазе се остатци старога гробља, а веле да је ту постојала и стара

Сл. 5.

БАКИЋА ВРЕЛО

црква, која је славила Светог Илију. С тога се то место, где је гробље, и зове „Црквина“.

На томе гробљу налази се један велики камен поклопац, од 1 м. дужине, 0·5 ширине, и 0·3 висине (Слика 4). На њему је озго изрезан полумесец с крстом, и у продужењу пиштољ. А на странама изрезан је овај натпис: **ЗДЄ ПОЧІВАТЪ | ТЪ | БОШКО МІЛЪТІНОВ** | 1763 |

На овој пољаници, где су остатци Бакићева двора, цркве и гробља, има дудова, липа и трешања, а виде се и трагови некаква стара пута. Западно у потоку је *Изворац*.

На непуно пола часа од Бакићева двора, под Вел. Венчацом и Чотом, налази се у потоку и шуми „Бакићево врѐло“ (Види слику 5).

У потоку код Бакића врѐла налази се много липа, а тако и на коси Дрењаку. По дну ове косе били су Бакићеви виногради.

Сви ови називи, успомене и остатци, везани за име „Бакића“, несумњиви су доказ, да је родом из Бање стара властеоска породица истога презимена, која се преселила у Срем у XVI веку, и својим јуначким делима тако на глас изишла, да су неке њене чланове историци нарочито описивали.

С тога заслужују да и ми коју више о њима проговоримо.

III Браћа Бакићи.

Неки писци, па и у најновије време, нису поуздано знали, одакле су били родом Бакићи.

Наш стари историописац, архимандрит Јов. Раић,[1]) вели, да се Павле Бакић доселио са 5

[1]) Историја разних славенских народов, наипаче Болгаров, Хорватов и *Сербов*, част III, стр. 368.

Гаврило Витковић вели, да је с Бакићима прешла и њихова мајка (Гласник срп. учен. друштва XXVIII, стр. 55).

браће из Расије, пробивши се кроз велике турске заседе; а, по историку Иштванфију, с њиме су била браћа: *„Петар, Климента, Манојло, Димитрије* и *Михајло*". Даље вели, да је Бакић био „из *Србије*, од благородне и војничке грчкога закона породице".

Оснивајући на томе, што је наш историк казао да је Бакић из „Расије", Бугари су похитали да докажу, да је он Бугарин, јер је из Тракије, из некаква места Павелека, код Ергена.[1]) И М. Веселиновић, исправљајући ову залуталост бугарску, није знао, да је војвода Бакић из срца Шумадије, из села Бање,[2]) и ако је, још 1553 године, путник Вранчић (Verantius), у свом путопису казао, да су у околини Паланке (некада Хасан-Пашине) сазнали: „да је близу кућа Павла Бакића, по имену Венчац; у којој живљаше пре него ли је од Турака к нама пребегао. Вранчић вели, да је Павле био родом *Србин*, а достојан је спомена ради великог јунаштва којим се одликовао... Славно је погинуо код Иванке"...[3])

М. Ђ. Милићевић наводи, да се „на врху Венчаца налазе неке старе зидине, за које народ прича, да су били Бакићеви двори".[4])

Јаша Игњатовић,[5]) описујући живот Павла Бакића, вели да је из Шумадије (Бање).

---

[1]) Отаџбина, књ. XXVIII, стр. 403, за 1891. год.
Зато, што је најстаријем брату било име Павле, а „Расију" претворили у Тракију.

[2]) Тамо.

[3]) Rad jugosl. akademije, LXXI, 22. за год. 1884. Вранчић, савременик Бакићев, казао је шта је и одакле је Бакић, па су бугарска доказивања излишна.

[4]) Кнежевина Србија стр. 231.

[5]) Јавор за 1886 год. бр. 36.

Описане старине, што носе име Бакићево, јасан су доказ, да су Бакићи били из Бање, под Венчацем, и да су Срби, па о томе више спора бити не може.

Кад су се пак преселили у Угарску не може се тачна година да одреди. По Рајићу излази, да је та сеоба била 1522 год.; а по Витковићу,[1]) преселили су се Бакићи с Радићем Божићем и многим народом за владе деспота Стевана Штиљановића, дакле за десетак година раније, јер је Штиљановић умро 1515 године.

Сигурно је то, да су Бакићи пре Мохачке битке већ били у Угарској, и да су у истој са својим Србима учествовали (20 Августа 1526).

При досељењу краљ Лудвик (Лауш) подарио је Бакићима место *Лак* у Шимегском комитату, где се је Павле са својима настанио.

Приликом упада везира Ферхад-Михал-Оглу у Срем, тада је у мађарској војсци Бакић с браћом командовао Шајкашима.

Турци су били страшно разбијени, а везир погинуо. По Драгашевићу,[2]) „Ферхада је сам Павле посекао, и тада се прославио као највећи јунак и војвода". Биће истина у томе, што Мелхиор Сајтер прича, да је у истом боју с Турцима Павле Бакић неког турскога команданта устрелио стрелом, главу му одсекао и на копље набио. Седло и узда, златом и бисером окићени, дати су Павлу за награду.[3]) За овај бој неки историци наводе да је био 1524, а неки 1527 године.

---

[1]) Гласник XXVIII, 55.

[2]) Речник географско-историјски стр. 10.

[3]) Рајић III, 372.

По смрти краља угарског Лајоша, код Мохача, Бакић пристане уз Запољског, а кад је видео да овај пријатељује с Турцима, пређе на страну Фердинанда I, и учествовао је скоро у свима већим и мањим биткама с Турцима.

Кад султан Бујук-Сулејман с великом војском упадне у Угарску, освоји Будим и 26 Септембра 1529 опседне Беч, Павлу Бакићу, као поузданом војводи, са 200 коњаника, био је поверен на чување мост на Дунаву.

Бакић је са својим копљаницима непрекидно рекогносцирао у околини и пазио на турска кретања; а једном око Каленберга намести заседу, те вешто наведе везира Ибрахима на њу, и многе Турке побије а неке и зароби. Од ових се заробљених Турака сазнаде тајна, када ће и у коме правцу Турци главни јуриш да учине, те Немци према томе удесе потребне спреме, Турке жестоко одбију и Султан се с војском врати Будиму и даље.[1])

Може се, дакле, рећи, да је вештина и храброст Бакићева спасла тада Беч од пропасти, као што га је, после 154 године, опет спасао пољски јунак Јов. Собјески. Каква судбина! Немачки Беч у два маха спасавали Словени од Турака.

Исте године цар Фердинанд постави Павла Бакића за Шајкашког команданта (капетана) са седиштем у Коморану, а његова се власт простирала од Пожуна до Острогона. Уједно га обдари многим спахилуцима у околини Ђура и Коморана.[2])

Кад су Турци опсадили Копривницу у Славонији, Павле Бакић са својим коњаницима изненадно их је напао, многе потукао и заробио, те су

[1]) Рајић IV, 18.

[2]) Витковић у Гласн. 67, стр. XVII.

Турци напустили опсаду и одступили, гоњени Бакићевим коњаницима.

Последња му је битка била под Осеком 1537. Турке у Осеку била је опколила аустријска војска, под неспособним ђенералом Кацијанером, у којој је Павле Бакић командовао целом коњицом, и назван био „отац коњаника“ (по Драгашевићу).

Турци су се у Осеку добро држали, кад из Босне удари друга турска војска на Аустријанце с леђа. Команду над мађарским трупама добије Бакић и јуриша с коњицом на Турке, али у том тренуту беше погођен зрном[1] у главу и мртав с коња паде. Како су Турци одржали победу, то су Бакићу одсекли главу, и, као велики победни трофеј, однели у Цариград. Толико је славе и имена стекао својим јунаштвом, да му је главу требао и Стамбол да види!

Због смрти Бакићеве Запољци су држали благодарење у Будиму и Кракови (због жене Пољкиње) и осветлили варош (Игњатов.) Тако им је страшан противник био и много вредио.

Смрт Бакићева произвела је велику жалост и забуну у војсци; јер његова храброст и искуство нису се могли ничим да накнади.

Павле Бакић био је за чудо храбар, бистар на бојишту, одмах је слабост противника познао, и као вођ коњанички не само да је био ненадмашан, него му ни равног није било, вели Игњатовић.

Историк Иштванфи о смрти Бакићевој овако пише: „И тако најпосле умре најхрабрији јунак

[1] Рајић каже пушчаним, а Игњатовић вели ђулетом, као и Хајдук-Вељко што је погођен. (Рајић IV, 24; Игњатовић „Јавор“ 1886 год.)

Павле Бакић, којега у војничким врлинама у угарској војсци нико надмашио није.[1]

По смрти Павловој његова браћа Петар и Матија брањаху сваку стопу своје земље од Турака.

Године 1565, при прелазу Турака из Крајине, преко реке Уне, био је у градићу Крупи командант, војвода *Матија Бакић*, и са стотину својих Срба соколова, бранио је град противу свеколике големе турске војске, па после 25 дана љуте борбе и опсаде, запалио је Матија градске лагуме и са свима својима одлетео у ваздух, а не хтеде се жив предати Турцима.[2]

Тако Срб-јунаци гину за крст часни и слободу златну.

Слава им и данас и до века, докле траје српскога имена!

Да ли је Матија био рођени брат Павлов, или његов синовац, није познато, јер се он код његове браће не помиње, сем, ако је најмлађи брат *Мијајло* замењен *Матијом*, што је веома лако могуће.

Било како му драго, види се, да је Матија из породице Бакића, и да је и он својим јуначким пожртвовањем доказао, да припада овој соколовој породици из српске Шумадије.

Милош Воденичаревић[3], у своме причању о првом устанку, помиње неког Јована Бакића, трговца из Бање и неке његове послове. Али то је његово казивање тако замршено и испреплетано са

[1] »Јавор« за 1886 год. Ј. Игњатовић вели, да мађарски академичар и историчар, Др. Лајош Талоци, ценећи јунаштво и заслуге Бакићеве, од дужег времена ради на биографији његовој, и да ће је у своје време штампати. Толико је чувен и прослављен наш Павле Бакић, да му и мађарски историци достојну пошту одају.

[2] Витковић у Гласн. XXVIII, стр. 87—89.

[3] Гласник срп. уч. др. св. 11, стр. 229.

догађајима из XVIII и XIX века, да му се вера не може да поклони. То је народна традиција, која улази у причу, па је као такву ваља и сматрати.

Сада у Бањи нема никаквих *Бакића*, него има Дукића. Да се не буде како ово презиме за два века, а из страха од Турака, изменило?

Слава Бакићима, који су српско име и у туђој царевини прославили!

Јов.

ПУТНЕ И ДРУГЕ БЕЛЕШЧИЦЕ

I

НЕКОЛИКА РЕЂА ИМЕНА МЕСТА

1

Јавор, Мучањ, Голија

Јавор, Мучањ, и Голија брда су горе у врх Старог Влаха. Та брда лети врло често покрива густа магла, и залева грозна киша, а зими или их обавија магла или засипа големи снег; некад пак бива и једно и друго.

Сељаци из околине тих брда причају да су сви зимски месеци веома богати снегом и мећавом око Мучња, око Јавора, и око Голије. И ти месеци чисто се диче тим што који може више снега да саспе на веселе сељаке. Тек кад настане месец Март, кад дан ослави, сила снежна бива слабија. Тако веле да је некад месец Сечко (Фебруар) овако сељацима рекао:

— Не могу ја од онога што иде за мном (Марта) а ја бих вам лонац уз ватру замрзао! Али, ето, не да он!!

С тога се становници око тих брда овако јадају:

О, Јаворе, јадан ти си!
О, Голијо, гола ти си!
И о Мучњу, мучан ти си!
Тешко нама међу вама!!...

2

Мочиоце

На запад од Мучња село је *Мочиоце*. Име тому селу на карти је записано *Мочиоци*. Тако га пишу и сремски чиновници, који су рођени даље од тога краја. А нико не каже из *Мочилаца*, него сваки вели: из *Мочиоца!*

У школи Белоречкој ја сам, с децом, провео то име кроза свих седам падежа, и уверио сам се да се оно мења са свим онако као и *Ужице*, и као *јајце*. А то управо и јесте мало *мочило* = *Мочилце*, па постало *Мочиоце!*

У селу Грацу, на запад од Мочиоца, кућа је Попа Ристова. Изнад те куће, с виса, види се *Дурмитор*, покривен снегом, па се бели као јајце, и, према јутрењему сунцу, прелива му се белина у неку руменикасту боју! $18\frac{I}{VI}73.$

3

Миланца

На исток од Мучња, село је *Миланца*, крје пада у очи завршетком свога имена. У том селу се родио, и ту оцу и мајци за спомен начинио

цркву, владика ужичко-крушевачки *Јаникије Нешковић* (рођен 1804 † 1873).

4

Трће—Смиљевац

На југ од Миланце, преко *Зечје Реке* и *Дубоког Потока,* село је, које се пре звало *Трће,* па се капетану Јови Јевђенијевићу, из Радобуђе, то име чинило грубо, и наденуо је селу име *Смиљевац.* То је примила и узаконила државна власт, ма да у том крају никад нико није нашао ни трунке од смиља!!

И на такав се начин, ето, осветљава отаџбина!!..

5

Ковиље

Из села *Трћа* слази се у реку, ка старој маленој црквици *Ковиљу,* која је била манастир. Црквица је ова призидана уза стену од планине, која се зове *Кобиље.* Људи причају да се и ова богомоља звала *Кобиље,* па су је неки прозвали *Ковиље* само за то што им се то име чинило лепше!

У тој црквици, године 1838, Попечитељ Просвешћенија и врховни надзиратељ Карантина, Стефан Стефановић, обилазећи школе, видео је *много старих Србуља.* Сад их нема ни једне!...

Ту је данас школа основна за децу из околних села. $18\frac{2}{VI}73.$

6

Ерчеге

Поред цркве и школе у Ковиљу тече река од села *Ерчега*.

Име тога села, како сам се уверио од деце у школи ковиљској, мења се овако:

1. Ерчеге
2. Ерчегâ
3. Ерчезима
4. Ерчеге
5. Ерчеге!
6. Ерчезима
7. Ерчезима.

Дакле је име мушко, у кога је падеж *четврти* узет за *први!* Таких случајева има много, нарочито преко Мораве, у Стигу и у Браничеву...

7

Пронај

Од Љубовиће, управо од Сокола, па све до у врх Старог Влаха, врло често се чује *ирокај* (воде), место: *иокрај;* и *рачуњати* место *рачунати!!*..

$18\frac{3}{VI}73$.

8

Стиг

Десна страна реке Млаве од Дунава па на више до реке Витовнице, и на исток до косе Дивана, зове се *Стȋг*. Сва села у том крају зову се *Стишка села*. Ту рађа гласовита Стишка пшеница и кукуруз.

Прича се да су житељи тога краја забавили се о својим житима те нису стигли на Косово, на позив Кнеза Лазара.

Зато је, веле, Кнез Лазар рекао:

— Да Бог дâ свакад стизали жито везати, али увек међу браћом били прекорни што нису стигли на Косово!

Стижани су, прича се даље, до почетка овог века, носили све црне гуњеве и капе, од жалосги што су изостали иза браће.

9

Шетоње

Лепо и богато село на левој страни реке Млаве, пошто ова изиђе Горњачкога ждрела, зове се *Шетоње*. Крај тога села има врло јако врело, које се зове *Шетоњско Врело*. У том селу био је начинио Кнез Лазар цркву, која је, до пре неколико десетина година, била једина световна богомоља (осем манастирâ) у целој Горњој Млави.

Име *Шетоње* сељаци веле постало је од тога што се туда Царица Милица често и радо шетала.

Од Шетоња до манастира Горњака има хода сат и по.

10

Багрдан—Копривница

Цариградски друм, међу Лаповом и Јагодином пресеца речицу Осаницу, која, долазећи од села Букоровца, пада у Мораву испод Багрдана.

Баш онде, где друм прелази ту речицу, налазе се два насељена места, једно на десној а друго на левој страни воде; та два места чине малу варошицу. Сваки би путник помислио да је то место једно, а није, него су два места, са два различна имена, и подпадају под две државне власти.

Оно што је на десној страни реке зове се *Копривница,* и припада власти јагодинској, а оно што је на левој страни, зове се *Багрдан,* и припада власти крагујевачкој.

У старије време, Багрдан се писао и: *Девебагрдан,* а то турски означава *место где комиле сипљу!!* Ваљада од великог блата; јер, док није било насипа, тим је путем, кад је време мочарно, било велико блато, врло тешко за путнике.

Од Багрдана — Копривнице идући овамо ка Београду удара се прво на *Брзан,* где је железничка станица, а идући онамо ка Нишу, пролази се кроз место *Липар,* где је био један бој с Турцима у рату за ослобођење Србије.

II

ЖЕНСКО ЧЕЉАДЕ НА СЕЛУ

Године 1872, маја 21, преноћивши у В. Градишту, кренух се даље ка Голупцу. На изласку из вароши, стигоше ме неколики путници који су, донекле, путовали оним путем којим и ја. То бејаху: свештеник из једног села у Пеку, учитељ из Зеленикâ, и један трговац из Маћедоније, који је распитивао за меурке од свилених буба. А за мном, као обично, јахао је сресКи пандур.

Тако у друштву, разговарајући се, стигнемо у село *Бикотинце,* које лежи на десној страни реке Пека. Село је то средње величине; тада је имало око две ста пореских глава, а школу је добило 1854. Данас пак то се село не зове *Бикотинци,* како се звало од постања, него *Браничево.* Неко је миловао, да старо, велико географско и историско име *Браничево* сабије у мало песковито село *Бикотинце,* и тако да обогати своју отаџбину! Од неког доба чешће се у нас опажа тежња: да географске појмове мутимо, а да историске не бистримо! Кому помажемо таком радњом, не умем казати!...

Кад падају велике кише, или у пролеће, кад се снегови почну нагло кравити, *Бикотинце* плави бујни Пек; а кад дува јака устока, која је, у овом крају, и јака и честа, онда га живи песак прети да заспе. Баш тада, идући тако кроза село, ми чешће ударасмо на ограде, које је песак до поплета засуо, и гледасмо куће којима је смет песка дошао већ до стреје!

Пред једном кућом, у том селу, угледасмо неколико гологлавих људи, који тесаху неке даске, а један грађаше крст за мртваца, из куће пак чујаше се тужна детиња писка и запевка.

У часу изиђе пред кућу девојчица од својих 14—15 година, расплетена, уплакана, и пребледела. Она оде оним људима што раде пред кућом казивати где ће наћи коју халатљику за свој рад.

— Што је ово? упитах ја свештеника, који ми бејаше најближи.

— Домаћин ове куће, покојни Ивко, одговори попа: — убио се у ногу на трн шљивовак. Рана се дала на зло, и од тога је, ето, умрё.

— Ко му је ова девојчица?

— То му је кћи.

— А има ли још кога од рода?

— Жена му је умрла пре по године; најстарији му је син у војсци, а два млађа су у најму у селу Пожежени. Овде у кући био је само он и та девојчица. Он је радио, а дете је гледало кућу, сад и њега неста!...

— Шта ће сад бити с овом девојчицом, упита учитељ: — она ће, бој се, пропасти овако сама?

— Штета је за Ивка, вели попа даље: — он је био човек још млад и снажан, а девојчица неће пропасти: за њу је готово лакше, него за оне мушкарце...

— Како, за Бога, лакше, пита даље учитељ: — кад остаје тако самохрана?

— Мучиће се, то је истина, вели попа: — али пропасти не мора. Она има здраве руке, зна све што треба кући, па ће се њој скоро и прилика јавити да се уда.

— Зар овако без новаца?

— Ој, ој! рећи ће пандур, смешећи се: — само док оцу изда годину!

— Како ви велите, господине попо, женско се чељаде у селу може удати лако и без новаца; а зашто по варошима толике девојке остају неудате дуго, дуго?

— Богме, учитељу, и у мом вилаету, умешаће се у разговор трговац Маћедонац: — многе оседелице плету седе косе. У нас је пре било: *како из авлије да изнесеш снег, и како из куће да разудаш девојке, ич да се не бркгнеш: то оде само кад му време дође.* Сад није тако! Ортаклук може да буде и кад један ортак дâ сермију, а други грбину; а ко сермије нема а грбину неће да промучи, тај

ортака тешко налази. И наше девојке, које немају серије, да мужевима донесу, па да доклетују, а неће да се муче саме да раде — немају младожења и морају бити оседелице!...

— Како је где обичај, рећи ће Попа, одговарајући више учитељу, кога је желео познати са животом сељака: — у нас по селима женско је чељаде спремно за живот, управо за борбу у животу, готово као и мушко. У селу се, у опште, на живот гледа као на неопходну борбу, а у вароши, колико је мени познато, омладина гледа на живот само као на уживање, на благовање. Ето та девојчица, продужава попа: — што је видесмо, сутра ће сама окрунити врећу кукуруза, укошкати волове у кола, и однети врећу у воденицу, те самлети кући брашна. Она уме дотерати кући кола дрва, намирити и у вече затворити своју стоку, па, ако је сама у кући, затворити у вече врата, запретати ватру, примаћи к себи секиру, да јој се на невољи нађе, и заноћи ће са свим мирно. Ето зато је, мој учитељу, у селу женско ухо тако скупо; за то се у селу девојка удаје брзо и ласно; јер свак тражи својој кући раденика, привредника, а од готована, који само зна трошити, свак се клони. Већ сте јамачно и ви чули како сељаци веле: да *„кућа не стоји на земљи него на жени“*!...

У таком разговору, ми прођосмо Бикотинце; учитељ и попа заједно са трговцем из Мађедоније одоше уз Пек, а ја скренух у лево ка Голупцу...

*

Друге године казаше ми да се је она девојчица одиста удала. Отишла је, кажу, у село Триброда у врло добру кућу, и за момка ваљана!...

III

СТАМБОЛ-КАПИЈА

Онде, где је данас празна чистина, између Позоришта, Апотеке, и Споменика Кнез-Михаилова, била је некад тврда, и Србима страшна *Стамбол-Капија*. Сва Београдска варош (стара) била је опасана од Саве до у Дунав дубоким ровом и високим шанцем, у који су били усађени дебели палисади (растова дебла, горе зашиљена). Кроз ту тако тврду ограду, у Београдску се варош могло ући, и из ње изићи, на *Сава-Капију* (на Сави), на *Видин-Капију* (у дунавском крају), на *Варош-Капију* (од Велике Цркве на југ), и на ову *Стамбол-Капију*. Од свих тих капија ова *Стамболска* била је и највећа, и најтврђа, а, у грађевинском погледу, и најлепша. Озидана је била као какав градић са тврдим сводовима, поврх којих је био дебео слој земље, са пространим доле унутра ходницима, и многим казематима за обитавање војника, који су ту држали стражу. Израда је била од тесанога камена и од цигље.

Кроз њу се пролазило на три пролаза: у среди велики *за кола*, а са стране по један мањи *за пешаке*. Врата су сва била од дебелих растових греда, па је по њима прикована јака гвоздена оплата, на којој су се виделе улупљене рупе од куршума и ђулади при нападима.

Стамбол-Капију зидали су Аустријанци за оно време докле су држали окупирану Србију (1718 до 1739).

Ову Капију од пољане, која се пружала горе ка Теразији и ка Палилули, растављао је дубок ров, који је често био пун воде. Зими се та вода некад

и лежала, а лети се покривала зеленим жбоковима и свакаш је била пријатна, јер се у њу сванта бацала.

Испод тога рова, низак те воде, на путу Стамбол Капије, скоро на Теразије, пружа се *дрвени мост*, 30—40 метара дугачак, управо тамо где су биле врата од Београдске тврђаве.

Баш пред устима тога моста отвори се, од теразијске стране, где је сада аллеја Мехмедалине куће, био је велики брег наносене земље, који је собом заклањао мост и врата Стамбол-Капије од погледа.

Пут, који је из Београда на Стамбол-Капију водио преко моста, делио се одмах на два крака: један је ударао десно испред тога брега на Теразије, а други лево — на Калемегдан и Такмичарску.

Ту нигде није било ни куће ни дућана, него је лети расла голема травуљина, највише кукута, а зими је та травуљина била сува, али се већином држала усправо. Из те велике травуљине у свако доба могли су јурнути или коњ или ајде или људи на путника сама и без оружја!

Поље, на које су Турци набијали Србе, уграђено је баш Стамбол-Капије, и баш древнога моста, поред пута који води на Теразије. Мученици су окретани лицем у поље, овамо ка Србији, да заплаше друге, који би поумали пећи ћиховим трагом. То јест, који би покушали да устају против турске силе у земљи српској!...

Та тврда, та страшна Стамбол-Капија срушена је из темеља по заповести Кнеза Михаила у пролеће 1866. Рушење је почето у половини априла а довршено 19. маја 1866. Најпре су рушена оба крила са стране, па после средина и тврди сводови и стубови унутрашњи. У рушевини је нађено више

ђулади разне величине и један бакарни ибрик, пун мутне воде, која није ни на што ударала.

IV

МАЂИЈСКА СИЛА КМЕТСКОГ ШТАПА

Ја сам одавна знао за доста услуга, које штап чини човеку, који га има у руци; знао сам да штап у руци царској означава власт над царевином; само се тада о њему вели да је *скиптар;* у руци владичиној означава власт над јепархијом, и ту се титулише *жезал;* у руца игумановој показује власт над манастиром и браћом, и ту га већ зову *штака;* знао сам да штап, ма и најпростији да је, старцу помаже у ходу, младићу попуњава држање и јордам; знао сам колику су му цену давали педагози у васпитању; знао сам да он згодно отресе с гране росу, или омлати зрелу крушку или јабуку; знао сам да више пута човека одбрани од зла пса, или вола бодача; а знао сам, душа ваља, да се штап, у руци кметовој јавља као штап над штаповима, ваљада за то што се верује *да је лесковина из раја изишла;* јер тај штап казује ко је селу глава, и кога сељаци треба да слушају; тај штап реди кулучаре, жури војнике на зборна места, убрзава коморџије — све сам то знао да штап чини, и да може да чини, али ово што ћу сад испричати, и што сам слушао у нахијама смедеревској и у шабачкој, никад знао нисам:

„Кад се у некој кући, причали су ми сељаци у оним нахијама: — накоти толико мишева да им ни мачке не могу ништа да учине, онда се гледа

те се некако украде *кметски штап*. Тим штапом лупа се по свим оним местима где мишева има, и где се мисли да их може имати. Лупајући тако, виче се:

— Хајдете миши на заповест! Хајдете миши на заповест! Ѝ они ће сви, верује се онамо, из те куће изићи, и отићи некуд без трага“!!

Ко милује нека и верује а ја бележим да се зна што се где ради!

М. Ђ. Милићевић.

ВРХЛАБ-БЕЛАСИЦА И ЖУПА ВРХОВИНА

ЈЕДАН ПРИЛОЖАК КА ПОЗНАВАЊУ ИСТОРИЈСКЕ ГЕОГРАФИЈЕ СРЕДЊЕГА ВЕКА

од

Авр. Н. Поповића

Стицајем прилика почео сам путовати још од ранога детињства. Обишао сам сав Копаоник од Ситнице, Ибра и Лаба, па до обеју Морава. За време од три године пролазио сам небројено пута оним планинским венцем што се пружа испод Сувога Рудишта правцем на југо-исток. Нема села, нема засеока, нарочито на јужној страни овога венца, у коме нисам био. Пролазио сам више пута кроз Лаб, Косово и један део Дренице — па успомене, из тога детињског путовања, свеже су ми у памети, као да је то јуче било. С тога, покушаћу да сад оживим ту детињску слику, и да сâм — бар за једно место — одговорим на она разноврсна питања која сам некада стављао својим драгим сапутницима, и на која сам очекивао тако жељна одговора; али га, на жалост, нисам могао тада добити!

Још онда знао сам нешто из историје о краљу Милутину, знао сам нешто магловито за Дубровник; али нисам знао нити је било икога који би ми могао

и умео казати: да је моје Копориће — у коме беше тада пет правосл. свештеника — била трговачко-рударска варош, и да су у њему живели католици — Дубровчани; а још мање могло је бити кога из Беласице, који би ми умео рећи: „Видиш ову кулу од тесана камена, чији је темељ изведен из самога корита речног — то је била некада кула српског краља Милутина!“ Али оно што ми нису могли казати моји драги и стари сапутници који су рођени, живели, па и умрли у сенци азијатскога мрака — то ми је после 15 година проказало јарко сунце на чистом небу слободне Србије. Да, оно што нисам знао у своме милом месту рођења, које и данас притискује густа магла незнања, то сам сазнао у сред Београда, у оном божанственом храму што разгони мрак незнања, а обасјава својом светлошћу далеку и блиску прошлост рода људског. Па то што сам сазнао, сматрам за дужност да покажем својим старим пријатељима, ако их још буде било у животу, нарочито њиховим потомцима који ће се, нема сумње, интересовати исто онако, као и сâм што сам се некада интересовао. А не мање радоваћу се, ако овим прилошком будем колико толико од помоћи будућем писцу Српске Историје. Ово чиним, тим пре, што данас тамо нема ни једне старе српске куће,[1] на коју би се могли ослонити да ће нам сачувати од потпуног заборава и оно што се до сада знало.

*

Од Пилатовице (која се диже над морем 1705 м.) настаје рачвање у два крака оног планинског венца

[1] Сви су се крајем 1878. г. иселили у Новооослобођени крај, у округ топлички.

што се пружа од Сувог Рудишта у југо-источном правцу. Један крак пружа се преко Пролупљеника правцем југу, шири се и уздиже под именом: Шаторице, Ржане, Острог Копља, Бајгоре, Гредеча итд. док најпосле не ишчезне у равници Косова Поља; а други, источни, иде преко Шупљег Јавора, Дошина, Округлице, Сребрнице, Пресла, Младјике, Угљарског Крша ка Преполцу (Препелцу) и даље. Чим се мимоиђе Пролупљеник, одмах са источне стране ове планинске рачве, баш при самоме врху где настаје долина која се спушта ка Беласици, налази се — испод самога пута у ливади — један извор количином воде слаб, али бистар као кристал, а хладан као лед. — То је глава Лаба! — рече ми отац, када се ту крајем јуна 1877. године одмарасмо.

Од прилике 3—4 километра од овога извора пошто се прво сиђе низ осоје (шуму прастару, где имаше букава до 2 метра у пречнику) отвара се — окренута правцем истоку — узана, али романтична долина која чудновато привлачи и мами поглед радознала путника. Горе у сред осоја находи се на самоме путу јак извор који се пробија кроз пукотине стења, а овде на једанпут из бучја планинског избија и јури долином „Рупничка“ или „Велика“ река, а на њеним обема странама виде се неке рупчаге и огромне масе шљаке, нарочито на њеној десној страни. Мало ниже са те стране, од „Глухога Лаза“ јури један поток и при ушћу своме пробија се кроз шљаку — шљакниште, како га Беласичани зваху — и утиче у реку.

На 100—200 метара источно од овога потока настаје друга са свим нова панорама, куд и камо примамљивија за око гледаоца. Долина је у ширину

нешто пространија; одатле настају ливаде мариначке и беласичке, али некако чудновато по њима стрче нека испупчења и удубљења. Кад се путем, који води левом страном реке, зађе више у ливаде, виде се лепо — најпре на десној, па за тим прелазе на леву страну реке — гредне рушевине од некадашњих људских грађевина. А у сред ових развалина, на десној страни, баш из самога корита речнога диже се 2—3 метра у висину камени зид који ме подсећаше на оне зидине у Трепчи и на „Каљају“ у Вучитрну. Имало је сличности, али какве, и за што? — то онда нисам умео себи објаснити. Само место зове се „Кула“.

Ишли смо даље овом необичном долином, и, пошто смо прошли оне гомиле од рушевина, кроз 10—15 минута стигосмо у село које се ничим не разликоваше од осталих села на Копаонику. — То је Беласица! Село се налази на ставама двеју планинских река. Једна је „Рупничка“ или „Велика Река“ којом смо до сад путовали, а долази од оног малог извора — Главе Лаба — коју морадосмо прегазити на три места. Друга — „Мала Река“ — тече са севера на југ, и протиче кроз село. Обе се састају на дну села и тако удружене теку врло узаном клисуром на југ. Село је обично, планинско, па ни најмање не привлачи пажњу. Једва ако има 10 до 15 кућа. Прегазисмо Малу Реку, и одмах почесмо се пети уз страну оног источног планинског венца што чини вододелницу између Лаба и Топлице. Са северне стране Беласице диже се огромна планина обрасла шумом, и избраздана дубоким планинским пукотинама. Гледајући на југ, види се стрменита, густом шумом покривена, узана клисура којом се мариначка река једва пробија. Клисура брзо пре-

лази у нешто ширу, али сутескама испресецану долину, у којој су села Маринце, Бела Стена и Мургула. Овом клисуром и долином води коњски пут, а преко реке мора се прелазити — тамо-амо — небројено пута. Кад би се онај пут поправио како је некада могао и морао бити, могло би се лако колима путовати — ма да у ономе крају и не знају за кола.

Пут од Беласице, пењући се уз Штовну к Сребрници, води прилично дуго. Хоризонта пред собом немамо никаква, па зато морамо се окренути назад, да посматрамо оно што смо већ прошли, и нешто видели. Видик је на тој страни пространији. Види се извор где смо се одмарали пре два непуна сахата; види се васколика долина кроз коју смо мало пре прошли. Она је сада куд и камо прегледнија. Од прилике на 30—40 метара од састава оних двеју река почиње се најпре благим, па затим оштријим нагибом уздизати брдо — Део — које сразмерно својој висини расте у ширину, докле се најпосле не изгуби у планини, у којој је највиша тачка Пилатовица. С јужне стране овога брега — Дела — што је окренута оним развалинама, види се продужење од истих; али између свију тих предмета издваја се један и пада јако у очи — па још ограђен прошцима. Ено, неколико људи стоје пред улазом оног ограђеног простора; загледајмо се боље, видећемо између оних проштаца црвенкасто-беличасте зидине. Па шта може бити то? — Та ништа друго до црквина, каквих има скоро у сваком селу на Копаонику. Но у Беласици има их више — а по причању чича Радојице Милкића[1] из Беласице, који је

[1] Радојица је и сада жив; има му 75—80 година, а насељен је у селу Алабани (срез прокупачки).

у младости путовао много, и прошао „сито и решето“ — има седам црквина. „Недалеко од ових црквина, а близу оних развалина — прича даље Радојица — налази се један јак извор, чија вода мирише на барут — сумпор. По овим рушевинама и у близини њиховој налазили су људи, нарочито чобанчад, много ситних парица. Па и сâм сам некада — настављаше чича Радојица — док сам чувао стоку налазио такве парице, а биле су беле као снег. Да је то била некада рударска варош, види се по оним рушевинама и оном шљакништу; али када, каква, и чија? — то ти нико живи не зна казати.“ Ето, то беше последњи закључак мојега чича Радојице. Од њега не могах више ништа докучити. Међу тим од Станике, жене пок. Јаниђија Мишића из Лозна, која је рођена и одрасла у Беласици, а која сада живи у Прекопуцу, среза прокупачког, сазнао сам да се онај извор звао „Беле воде“, и да је близу њега била једна црквина која се звала „Запорчетова црква“.[1]

*

На Копаонику — разумем предео од вучитрнске и приштевачке нахије — као да су по одавно изумрле народне традиције. Истина је, слушао сам о собетима — славама — јеку од гусала које певаху старе јунаке; али нисам имао прилике да чујем ни једну песму или причу која би — осим Св. Саве — везивала име ма кога јунака за онај крај. Обично, кад

[1] Станика прича како је у Беласици слушала од својих старих, да су на томе месту Турци распорили једну жену — матер и извадили два близанца, па кад су ови остали живи и одрасла: они су за спомен своје матере ту сазидали цркву која се звали »Запорчетова црква«.

би престајао гуслар с песмом, настајало је коментарисање песме; али се географија не узимаше никад у дискусију.

Према овоме, паштити се да се само са ове традиционалне стране ошкрине она непробојна завеса што скрива нашу тајанствену прошлост средњега века, био би труд врло залудан. Мало би се што отуд могло, бар у овоме крају, докучити. С тога окренимо се оном другом савршенијем извору, чији се зрачак светлости, који једном падне, не гаси, већ вековима без престанка светлуца. А ово историјско светлуцање, кад падне на пропланке тамних традиција, и кад се једно с другим доведе у сагласност, даће бар толико светлости колико је потребно да се расветли још једно тамно место из наше историје средњега века, о коме се до сада врло мало знађаше, а које у средњем веку беше на далеко чувено.

*

У Monumenta Serbica под бројем LIII страна 51—53. налази се листина коју је краљ Милутин издао првих година своје владе дубровачким поклисарима, Николи Крусићу и Бинчулу Фосковићу. У тој повељи, коју тада даде краљ дубровачким посланицима вели се: „и сию милостьѹ створи кралєвьство ми ѹ Крьхьлаби, кьди приходи кралєвьствѹ ми поклисарь шт Дѹбровьника Никола Крѹсикь и Биньчѹла Фосковикь, и сиѥ се писаниѥ створи на крьстовь-дьн вь свѣдѣниѥ свакомѹ.“

Ово је први зрачак јутрење историјске светлости, који при крају 13. столећа пада на обзорје овога краја, и продире кроз густу мрежу оне дотадашње тајанствености која га скриваше. 14. сеп-

тембра, о Крстова-дну, када може бити на Бовановику снега до појаса, налази се краљ Милутин у Врхлабу: свечано примо дубровачке поклисаре, и потврђује им извесне повластице. Свакојако, ово није била случајност обичног краљевског путовања, када му тамо „приходи дубровачки поклисар". Не, овде се краљ морао дуже бавити, па за то и вели „ка скѣдѣнне скиѕмы." Јамачно, на основу овога и других података могао је многоуважени књижевник и академик г. Ст. Новаковић пре 20 година рећи ово: „У околини краљевског двора Милутинова у Врхлабу, негде у планинама у изворном пределу Лаба, помиње се рударско место Брвеник још 1280, где се тада налазила колонија Дубровчана и Которана.[1]" Ван сваке сумње, у Врхлабу краљ Милутин имаше свој летњи двор, а поред тога сјајног двора краљева могло је бити и неко трговачко рударско насеље, са свим друго и независно од Брвеника која и није у изворном пределу Лаба. Па отуда мисао ове реченице у г. Новаковића била ми је врло растегљива и нејасна. Ну, кад сам доцније ово место упоредио у делу: „Die Handelsstrassen und Bergwerke" стр. 54. од K. J. Jiričeka, одакле је и г. Новаковић прибавио своје податке, онда ми је тек постала слика јасна и потпуно разумљива. Учени професор К. Јиричек, пошто је тачно одредио положај Брвеника, наставља: „Северно од Брвеника био је негде на извору Лаба замак Врхлаб, у којем су српски краљеви XIII. века обично становали."

Када, по Јиречку, знамо тачно место где је била рударска варош Брвеник: онда лако нам је

---

[1] Ст. Новаковић — „Ново Брдо и Вранско Поморавље." Годишњица III. стр. 287.

на северу од њега тражити Врхлаб, и он ван сваке сумње, морао је бити негде у оном углу што га праве она два планинска венца који се одвајају од Пилатовице — а све скупа — како природа самога земљишта тако и историјски извори — упућују нас таман на оне развалине у Беласици што их напред описасмо. Јамачно, онај остатак од куле што се данас диже из самога корита речног, и што пада тако јако у очи, могао је бити и, без сумње, био је некада велелепни двор краља Милутина, у коме је примио дубровачке поклисаре. А оне силне гомиле камења и цигле сведоче, да је ту — поред сјајног двора краљева — била читава варош насељена рударско-трговачком колонијом Дубровчана и Саса.

*

Копаоник је са својим Подгорјем приступачан са свих страна до највиших врхова својих; а својим природним благом, питомошћу и природним лепотама јединствен у свету. Он је био средиште и базис радње Немањине; јер само са копаоничких висина могао је мудри Немања сагледати како су узане границе његове области, а преко ових своју браћу под туђинском влашћу; па ту је и засновао први план о своме политичкоме делању. Копаоник је био не само центар, него и неисцрпни извор оне живе снаге, одакле је Немања црпао себи потпору за своје политичке циљеве.

За владе Немањиних наследника, упоредо са растењем и напредовањем Србије, Копаоник је богаством својих рудника био на гласу, и цветао многим насељима дубровачко-саским. Међу трговачко-рударским местима, која тада беху на гласу, као

што су: Трепча, Плана, Ковачи, Копориће, Ливаће и Брвеник,[1] заузимао је видно место и Врхлаб, нарочито кад се узме на ум, да је у њему био и двор краљевски — краља Милутина. Међутим што се доцније не спомиње у познијим споменицима, рекао бих, да је претрпео извесну промену и добио са свим друго име, које се спомиње такође као трговачко место, а којега до сада не беше у споменицима. За потврду овога имамо два писма, писана у мају 1426. год. у Беласици. Једно је тужба Дубровчанина Милохне Радивчића, а друго је Шота Утешеновића и Остоје Новаковића с браћом; ови се туже кнезу и вијећу у Дубровнику противу властелина Степка Муржића, да их бије и срамоти, и да наставља ћефалију, који је у месту, противу њих.[2] За Беласицу имамо још једно оригинално сведочанство од године 1428. и 1429. Деспот Ђурађ Бранковић, у потврди баштина челнику Радичу што је имао још под деспотом Стеваном, вели: „и конь Беласица: село Трѣбиня, село Бьачики.“[3] Оба ова села и Требиња и Бачићи налазе се у водопађи Топличиној, близу Беласице, а данас су у међама Краљевине Србије. Да је Беласица била у оно доба далеко чувена и позната, уверавамо се из ове потврде деспота Ђурђа Бранковића; а тужбе Радивчића, Утешеновића и Новаковића с браћом, које су писане на две године пре овога, сведоче не само то, него изрично тврде: да је ту била трговачко-дубровачка колонија, и седиште ћефалије.[4] Беласица,

---

[1] Jireček Die Handelsstassen und Bergwerke 53—55.
[2] Срп. Краљ. Акад. Споменик XI. стр. 76—77.
[3] Споменик III. стр. 3.
[4] Види Споменик XI. стр. 7.

дакле, која се спомиње први пут ове 1426. године, имаше својега ћефалију исто онако као што га имаше и на далеко чувена Трепча која беше такође рударско насеље. А из овога излази, да су у политичком и административном погледу онога доба Трепча и Беласица биле подједнако знатне и важне, и да их је доцније инвазијом Турака постигла једна иста судбина.

Докле извори пред крај XIII века спомињу у овоме крају као знатно место Врхлаб, у коме беше летњиковац краља Милутина, — дотле они из прве половине XV столећа као да ништа не знају о томе, него помињу са свим друго име које се је до данашњега дана сачувало у имену села Беласице. Ну ове несугласице и супротности историјских извора не треба да нас буне, нарочито ако узмемо на ум све мене кроз које је Србија за то време прошла, као и разлику времена што их раставља. XIV столеће у историји Српскога Народа, после смрти краља Милутина, има три по свему супротна и по последицама судбоносна момента који се брзо један за другим нижу. Први је моменат, у коме Србија — са средиштем у Скопљу и са далеко раширеним државним границама — достиже врхунац своје снаге и моћи, што се најлепше испољава у царској круни Силнога Душана; други је моменат наглог распадања — изазван међусобном борбом и отмицом грамжљивих великаша; а трећи је косовска катастрофа 1389. године и њене последице. Међутим из тога доба за овај крај немамо за сада ниједнога споменика, а јамачно их је било. Беласица није могла никнути за ноћ и постати онако важним рударским местом, у којој беше седиште ћефалије, него је морала имати своју историју постанка, раз-

витка, па најпосле и пропадања. А зар у томе њеном стадијуму развитка није се могло десити оно исто што се и данас дешава код појединих већих или мањих места? На пример данашња варошица Трстеник мало по мало истисла је скоро са свим име старе Осанице; од негдашњег Карановца имамо данас Краљево; од Кожетина — Александровац; од Новог-Хана — Краљево Село и т. д. Па, кад се узме на ум и сабере уједно све што је напред речено, и ако за ово место нема непосредног историјског доказа, ипак излази овај са свим природни и логички закључак: да су Врхлаб — у коме беху двори краља Милутина, и Беласица деспота Ђурђа Бранковића — за коју има несумњивих података — били једно исто место; и да су то оне развалине што их напред описасмо.

Када је варош променила своје име и од када се почела у место „Врхлаб“ звати „Беласица“ — то је сада услед оскудице у изворима тешко одредити, па за то се и нећу упуштати у нагађања. Ну свакојако, то се је збило у XIV веку и после смрти краља Милутина. Међу тим име Врхлаб као да се није ни после ове промене са свим изгубило, него је само од имена вароши — са извесном модификацијом облика — пренето на жупу, и обухватало цео изворни планински предео Лаба. Тако у светостеванској Хрисовуљи, међу осталим жупама што их краљ Милутин даде манастиру светог Стевана у Бањској, а при одређивању духовне власти рашком епископу, спомињу се „и шкѣма Лабома“ — што јамачно значи Горњи и Доњи Лаб. Дакле, онда се тачно двојио планински крај од онога равнога, који се и дан данас зове Лабом, и чинио је за себе жупу — Горњи Лаб — у којој беше без сумње

главно место Врхлаб. Па у 14. столећу када је главно место — Врхлаб — променило своје име, тада је и цела жупа — Горњи Лаб — променила своје име и назвала се „Врховина“ (Вр̏овина), а ово се тачно одржало у народном памћењу све до наших дана. Готово идентичан случај оваке промене налазимо у међама Граничана и Копорића, у светостеванској хрисовуљи.[1] Тамо је такав случај да је река изгубила своје име, али то име није пропало, него је пренето на место — ливаде — и очувало се до данас под именом „Добрњице“. Да се је за доба деспота Ђурђа Бранковића доиста разликовао изворни планински предео Лаба, и да није припадао жупи данашњега Лаба, него чинио за себе жупу, уверавамо се из једне повеље самога Ђурђа Бранковића. Тако приложио је 15. новембра 1419. год. манастиру св. Павла поред осталог и: „село Кранинь Дѡль на Лабоу“.[2] Сетимо се само његове радње после 9—10 година, где спомиње Беласицу, али не каже да је у Лабу.

Према томе, Врховина је историјско име жупе овога краја, и нема узрока сумњати се, јер то потврђује народно памћење. Ако је тачна ова претпоставка, у шта ја не сумњам, онда лако нам је одредити: докле се је Врховина простирала на југ, и где је била раније граница између Доњег и Горњег Лаба? У Врховину до 1878. год. спадаху ова села:

[1] »гдѣ пристаіе чрнинов' потокь оѹ доброѹницоѹ.« Чрьинов' потокь данас се зове Црниловица, а утиче ниже Шиниковићских кућа у реку која долази од Копорића и протиче кроз Кијевчиће, Трикосе, Лепосавиће и утиче у Ибар. Река се данас не зове »Добруницом«, него по имену села: копорићска, завратска, трикошка и лепосавска река. А на ђенералштабној карти, не знам за што, дато јој је име Лепосавица?

[2] Српска Краљевска Академија Споменик III., 33.

Беласица, Маринце, Бела Стена, Мургула, Доња и Горња Трновица, Белоше, Угљаре, Речица, Мавриће, Слатина (заселак од Маврића), Бресце и Полатна — одакле по народном причању и веровању настаје река и предео Лаб.[1] А ово народно памћење као да потпуно потврђују историјски извори из ранијега доба. Тако је г. Ст. Новаковић у својој студији: „Земљиште радње Немањине“ — ма да не именује само место, и ма да су му извори, које ја имам сада при руци, били непознати — још пре 20 година замишљао: да је граница Немањине државе туда негде пролазила. Г. Новаковић, пошто је извео границе државе Немањине са запада, севера и северо-

[1] Напред сам поменуо да је у Копорићу било 5 православних свештеника. Међу том петорицом био је и мој пок. отац — Нестор Ђорђевић (који је постао свештеником 1857., а умро 4. дец. 1888.) и пок. поп Радојица Симић (умро у септембру 1898. г.). Ја сам са обојицом, а нарочито са својим оцем путовао више пута по овоме крају. Мој отац имаше парохију у Врховини, и то ова села: Белоше, Угљаре, Речицу, Слатину (заселак) и Горњу Трновицу. Мавриће је било арнаутско. Пок. поп Радојица у Врховини имаше: Д. Трновицу, Бресце и Полатну, а у Лабу: Бајчину и Пакаштицу. Парохија његова била је ближе Приштини, него ли Копорићу. Где је извор Лаба, као и одакле настаје река и предео Лаб сазнао сам од њих. А оно што сам био поборавио, описао ми је — по причању пок. поп Радојице — 1890. г. његов син, Сибин Поповић који сада живи у Г. Јошаници, среза прокупачког.

Села су по броју кућа невероватно мала, али куће су биле задружне. Станика Мишићка памти када је у Беласици било само 8 куће. 1876. год. било их је које „Врачеваца“ које „Томичана“ свега 13 кућа. За парохију својега оца имам једно оригинално сведочанство из године 1864. и 65. па зато га овде исписујем од речи до речи: »на 1864. на 1865. лета дади попа несторъ мйрйю владйчкѹ за кѹћь 18 и словомъ велинъ осамнаясъ за село рѣчйцѹ за село Тарновйцѹ за село слатинѹ за село белоше за село ѹгаре (Угљаре) прймй димка мйлковь остаде дѹжанъ за трй кѹће 19: 20 (м.м.)« По другој квити из 1867. г. види се да је у Белошу било 4 куће, у Речици 6, а у Слатини 1 кућа. Године 1868. у Г. Трновици помиње се 7 кућа, а тако исто и у Речици. Овако мали број кућа по појединим селима долази отуда што су се многе исељавале у тадашњу Кнежевину Србију.

истока, и довео до Прокупља, наставља: „Одатле је граница ишла венцима који с југа деле воде Топлици, па је пресецајући негде горњу долину Лаба (који је цео позније од Грка освојио) спуштала се у Ситницу, према врховима који деле воде Ибру, Ситници и Белом Дриму.“ [1]

На основу овога, држим, неће бити ни смело ни произвољно, ако кажем: да је граница Немањине државе пресецала реку Лаб баш у оној сутесци код села Полатне — а то је таман онде где народ онога краја држи да почиње река и предео Лаб. Према томе, сав изворни предео реке Лаба — Горњи Лаб — краља Милутина, а познија Врховина припадала је држави Стевана Немање, и он овај крај планински није ни освајао од Грка, него наследио га је од оца. Па и данас по турској административној подели, ако се узме као правило да су Турци, освојивши поједине пределе, задржали скоро онако административно стање какво је било раније за време Хришћана, изворни предео Лаба не припада једној нахији с Лабом — који је под Приштином, него онај северни крај припада једним делом вучитрнској нахији.

*

Ако све што смо напред казали сведемо уједно, онда излази као непобитни историјски факат: Да народно памћење у овоме крају, и ако није сачувало ни једно име историјске личности, које би се искључиво везивало за овај крај — а оно је потпуно до данас очувало имена географска, па чак

[1] Новаковић Годишњица I. стр 176.

и стару границу двеју жупа: Лаба и Врховине, односно „шбѣма Лабома“ (Горњег и Доњег) краља Милутина. Даље ове две суседне жупе нису никада у административном погледу чиниле једну област (жупу) и нису имале једно заједничко средиште — главно место. У Врховини — Горњем Лабу — било је најпре главно место Врхлаб — доцније Беласица, а у Лабу (Доњем) било је главно место Брвеник.

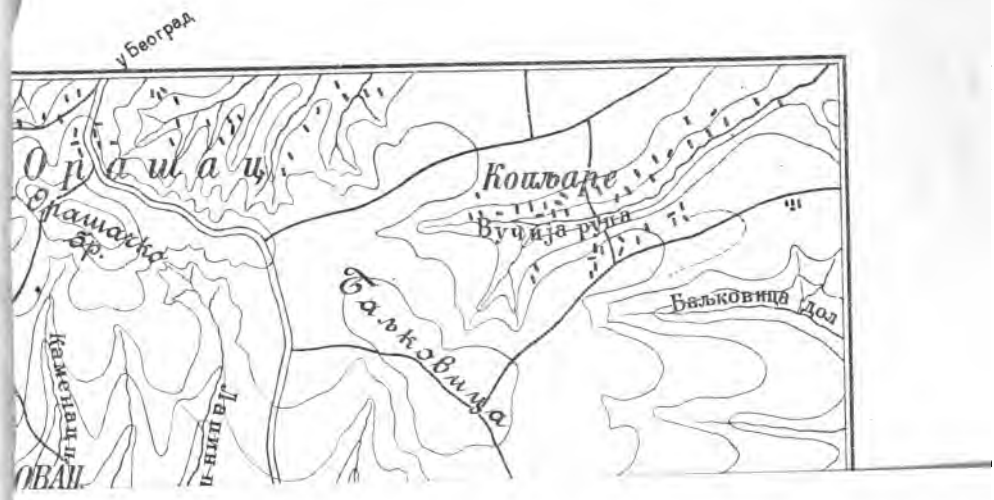
у Београд
Орашац
Драмарка бр.
Коњарке
Вучија рупа
Балковица
Балковица дол
Каменац
Јашин-
ОВАЦ

Stanford University Libraries
3 6105 014 768 399

DK
301
G6
v.19

DATE DUE			